

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

СЕМЕНЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 340.12:[347:965-029:17](477+100)

**МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник

Бігун В'ячеслав Степанович

кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 НАУКОЗНАВЧИЙ ВИМІР МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	12
1.1 Понятійно-категоріальний апарат дослідження	12
1.2 Вихідні методологічні засади дисертаційного дослідження	24
1.3 Генеза становлення інституту адвокатури України	35
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ	61
2.1 Закономірності формування моральних засад діяльності інституту адвокатури	61
2.2 Особливості формування моральних засад діяльності інституту адвокатури	79
2.3 Професійні принципи, цінності та дилеми в адвокатській діяльності	111
Висновки до розділу 2	117
РОЗДІЛ 3 МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ ТА ЇХ ВТІЛЕННЯ В УКРАЇНІ	120
3.1 Особливості міжнародних та вітчизняних нормативних актів, що містять положення про моральні засади діяльності адвокатів	120
3.2 Порівняльний аналіз моральних засад діяльності адвокатів у деяких зарубіжних країнах	160

3.3 Основні напрями реалізації моральних засад у діяльності адвокатів в Україні	178
Висновки до розділу 3	195
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Забезпечення приведення української адвокатури до європейського рівня є необхідною вимогою у побудові громадянського суспільства. Адже судова система в Україні, попри всі спроби її реформування, залишається вотчиною судової бюрократії. Натомість, адвокати через свої професійні обов'язки щоденно виступають правовими представниками громадян, з яких складається громадянське суспільство.

Актуальність зумовлена складними процесами правової трансформації українського суспільства в умовах європейської інтеграції та приведення всіх сфер юридичної діяльності у відповідність до європейських стандартів. Розбудова української адвокатури повинна спиратися також на кращі здобутки вітчизняної юриспруденції, під час участі українських адвокатів у політичних судових процесів у Східній Галичині в 1930–их роках).

У соціальному житті відбуваються ціннісні трансформації, які виявляють закономірності та особливості формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Одним із чинників їх формування є пошук підходів до вирішення ціннісних дилем адвоката у практичній (професійній) діяльності, суперечності та неузгодженості в процесуальному та матеріальному праві. Осмислення та вироблення пропозицій щодо їх попередження та вирішення пов'язане зі здійсненням правосуддя, де одну з ключових функцій у відновленні порушеного права особи та досягненні справедливості виконує адвокатура. Наведені міркування підтверджують актуальність обраної теми.

Попри значну кількість публікацій з проблематики адвокатури, специфіка формування її моральних засад професійної або ж практичної діяльності досі недостатньо вивчена. Окремі аспекти цього питання віднаходимо у дослідженнях низки правознавців різних періодів історії, що висвітлені в наукових працях. Дослідження цієї проблематики проводиться

на основі результатів загальнотеоретичних досліджень представників вітчизняного та зарубіжного праводержавознавства, які працюють в галузі теорії та історії держави і права, конституційного права, кримінального права та інших юридичних наук. Праці таких, українських правознавців, як В. Д. Бабкін, В. С. Бігун, А. Ю. Бойчук, С. В. Бобровник, Т. В. Варфоломеєва, І. Ю. Гловацький, С. Д. Гусарєв, В. А. Єлов, Я. П. Зейкан, М. С. Косенко, О. Г. Мурашин, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, В. М. Свінцицький, В. О. Святоцька, О. С. Святоцький, О. В. Синеокий, С. С. Сливка, Л. В. Тацій, О. Д. Тихомиров та багатьох інших.

У вітчизняній науці тема моральних засад професійної діяльності адвокатури очікує подальшого опрацювання із загальнотеоретичних та науково–практичних позицій. На основі комплексного дослідження діяльності українських адвокатів доцільно дослідити морально–правові дилеми в процесі надання правової допомоги клієнту в політичних судових процесах. Очікує подальшого наукового дослідження й проблематика осмислення механізму формування інституту адвокатури, його генези з позицій історії та теорії держави і права, та окремих сфер практичної юридичної діяльності у контексті розбудови української держави і права. Завдяки загальнотеоретичному осмисленню зазначеної проблематики необхідно узагальнити та конкретизувати потрібні практики науково–обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення процесу здійснення правосуддя на сучасному етапі.

Зазначене актуалізує тему обраного дисертаційного дослідження. Вона може розглядатися як достатньо актуальна для подальшого розвитку теорії та методології дослідження моральних засад діяльності інституту адвокатури, вироблення пропозицій щодо шляхів вирішення ціннісних дилем, морально–правових колізій, а також вдосконалення функціонування інституту адвокатури. Дисертаційне дослідження вирішує важливу методологічну проблему інкорпорації правового досвіду української національної адвокатури Галичини 1930 років у сучасне правове життя українського

суспільства.

Моральні засади діяльності адвокатури – є елементом інституту адвокатури як міжгалузевого правового інституту (системи норм).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено в контексті правових аспектів науково-дослідних робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний № 0112U007492); «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний № 0113U002433).

Мета і завдання дисертаційного дослідження. *Мета дослідження* – теоретико-правовий аналіз основних закономірностей та особливостей формування моральних засад діяльності інституту адвокатури.

Для досягнення мети дослідження автор ставить перед собою такі *завдання*:

- визначити понятійно-категорійний апарат дослідження;
- проаналізувати історіографію та окреслити напрями дослідження;
- розкрити поняття, ознаки та визначити закономірності й особливості формування моральних засад діяльності інституту адвокатури;
- визначити основні дилеми у професійній діяльності адвокатів, варіанти їх вирішення на основі професійної моралі, етики та деонтології;
- здійснити загальнотеоретичне дослідження історико-правових закономірностей моральних засад у професійній діяльності адвокатури;
- провести загальнотеоретичний аналіз моральних засад професійної діяльності інституту адвокатури при здійсненні правосуддя (на прикладі судових процесів в Східній Галичині в 1930-х роках);
- розглянути проблематику формування моральних засад діяльності інституту адвокатури в процесі становлення української адвокатури;
- сформулювати пропозиції щодо концептуальних підходів і методів формування моральних засад вітчизняного адвокатського корпусу.

Об'єктом дослідження є правове регулювання моральних засад у

професійній діяльності інституту адвокатури.

Предметом дослідження є теоретико-правові закономірності та особливості вирішення проблематики формування моральних засад у професійній діяльності адвокатури.

Методи дослідження. В основу методології дослідження, вирішення наведених завдань, використано систему філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Застосування загально-філософського діалектичного методу уможливило розкриття суб'єктивно-об'єктивної природи моральних засад професійної діяльності інституту адвокатури, поєднання історичного та логічного у генезі її становлення (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4).

Загальнонауковий порівняльний метод зокрема слугував для з'ясування співвідношення в механізмі формування закономірностей моральних засад діяльності інституту адвокатури закономірностей та їх особливостей (підрозділ 2.1, 2.2). За допомогою структурно-функціонального та функціонального методів визначено місце професійних цінностей та принципів, а також дилем у адвокатській діяльності як засобів і форм соціального регулювання (підрозділ 2.3), що передбачає детальний розгляд будь-якого явища як системного з обов'язковим аналізом функцій взаємодіючих елементів; класифікації, уможливлуючи систематизацію теоретико-методологічних ідей. Для оцінки практичної значущості моральних засад професійної діяльності інституту адвокатури, опису їх механізму формування, опису дії механізму морального оцінювання, обґрунтування доцільності використання окремих підходів до систематизації вказаного механізму в юридичній практиці застосовано статистичний метод (підрозділи 1.2, 2.3, 3.1).

Крім того, у процесі дисертаційного дослідження застосовано історичний, критичний та формально-логічний методи. Особливості й характер дисертаційного дослідження зумовили необхідність звернення до методів індукції та дедукції (підрозділ 1.1), порівняння

(підрозділи, 1.3, 2.1, 2.2).

Спеціально-юридичні методи контент-аналізу правових актів, тлумачення правових норм, узагальнення юридичної практики та порівняльно-правовий метод стали засобами виявлення особливостей та закономірностей механізму формування моральних засад професійної діяльності інституту адвокатури та аналізу специфіки їх застосування та реалізації у правозастосовній практиці (підрозділ 3.1).

Емпіричну базу дослідження склали чинне законодавство України, Закон України «Про адвокатуру» (чинний в 1992–2012 роках), Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», листи та постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, рішення вітчизняних судів різних інстанцій, судова практика в 1930-х роках у Східній Галичині, практика Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у сучасній українській теорії держави і права комплексно в монографічній формі досліджено загальнотеоретичні та морально-правові аспекти основних закономірностей та особливостей механізму формування та правового регулювання моральних засад діяльності інституту адвокатури.

За підсумками дисертаційної роботи отримано низку нових концептуальних положень, висновків та рекомендацій, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

- комплексно (у монографічній формі) здійснено загальнотеоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблематики дослідження;

- теоретично осмислено й узагальнено поняття «моральні засади діяльності інституту адвокатури», обґрунтовано власне його теоретико-правове визначення;

- з'ясовано особливості ролі інституту адвокатури в реалізації

принципу верховенства права, зокрема у здійсненні правосуддя в Україні, а саме в історичному вимірі - на прикладі політичних судових процесів у Східній Галичині 1930-х років;

- обґрунтовано апріорність і абсолютність вимоги дії морально-ціннісних підходів при розгляді судових справ судами загальної юрисдикції;

удосконалено:

- використання методики наукового прогнозування шляхів розвитку правової держави й подальшого становлення інституту адвокатури в Україні;

- методику виявлення прогалин у правовому регулюванні колізійних моментів у практичній діяльності адвокатури, запропоновано шляхи їх вирішення;

набули подальшого розвитку:

- конкретизація засад нормативно-правового регулювання моральних аспектів діяльності інституту адвокатури, зокрема їх значення у становленні інституту адвокатури;

- інтерпретація морально-оціночних критеріїв у правотворчій та правозастосувальній практиці, пов'язаній з діяльністю адвокатури;

- пропозиції щодо вдосконалення правової освіти, основ діяльності інституту адвокатури шляхом аналізу та узагальнення правових стандартів адвокатської діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення, висновки і пропозиції, сформульовані та обґрунтовані у дисертації, можуть сприяти вдосконаленню концептуальних положень теорії та історії держави і права. Такі результати можуть враховуватися в подальшому реформуванні юридичної освіти та науки в Україні.

Наукові здобутки, репрезентовані у роботі, орієнтують:

- у сфері науково-дослідницької діяльності дисертація може стати матеріалом для подальшого поглибленого вивчення загальнотеоретичних питань адвокатської діяльності;

- у навчальному процесі розроблені положення й висновки можуть

стати в нагоді в процесі викладання навчальних дисциплін, проведення практичних (семінарських) занять з юридичної деонтології, теорії та історії держави і права;

- у *навчально-методичній діяльності* запропоновані рекомендації допоможуть удосконалити навчальні програми, можуть бути задіяні для підготовки підручників і навчально-методичних посібників;

- у *законопроектній роботі* при розробці нових і вдосконаленні чинних нормативних актів, а саме: Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики та інших, чим забезпечується науково-обґрунтований підхід до опрацювання історичної та сучасної нормативно-правової бази, що регулює організаційні засади діяльності адвокатів.

Особистий внесок здобувача. Положення, що виносяться на захист, сформульовані автором особисто на основі авторського переосмислення проблеми механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено та схвалено на засіданнях кафедри загальної теорії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Його основні положення, висновки та рекомендації оприлюднено у доповідях та тезах на наукових конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Стратегічні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 28.01.2012 р.), I-й Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграційні економіко-правові напрями розвитку України та країн близького зарубіжжя» (м. Львів, 31.01.2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 2-3.02.2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців» (м. Тернопіль, 15.02.2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 17.02.2012 р.), II-й Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (м. Київ, 14-15.03.2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Запоріжжя, 28.12.2011 р.), Всеукраїнському круглому столі «Адвокатура України: історія та сучасність» (м. Київ-Тернопіль, 25.01.2013 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у чотирнадцяти публікаціях, із них шість опубліковано у фахових виданнях України, одна – в іноземному науковому журналі, вісім – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях, семінарах і засіданнях круглих столів.

РОЗДІЛ 1

НАУКОЗНАВЧИЙ ВИМІР МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1.1 Понятійно-категорійний апарат дослідження

У процесі науково–дослідних пошуків ми звертаємось до значної кількості наукових джерел, де наводяться різноманітні тлумачення окремих понять. Це зумовлює необхідність проведення методологічної та теоретичної наукової роботи з уточнення понятійно-категорійного апарату дослідження, що передбачає вибір та осмислення тих наукових положень, які характеризують проблеми, поставлені у дослідженні. Науково-дослідна робота над понятійним апаратом є важливою ще й тому, що іноді наукові визначення межують із загальноживаною мовою, що призводить до їх некоректного використання. Водночас не можна погодитися з досить поширеним термінологічним вживанням, коли вводяться нові, незвичні терміни, що не мають потрібної обґрунтованості та переконливості лише задля прикрашування чи «науковості» тексту. Застосування вже апробованих та зрозумілих термінів із певними авторськими уточненнями є найбільш науково виправданим.

Для висвітлення проблематики моральних засад діяльності інституту адвокатури в контексті проблем теорії держави і права слід з'ясувати ключові поняття дослідження.

Слід розпочати зі співвідношення та розмежування більш загальних категорій, таких як етика (а також адвокатська етика), деонтологія, мораль, моральність. Якщо дослідити їх етимологію, то виявляємо їхню спорідненість. Так, слова мораль і моральність походять від латинського слова *moralis*, що значить моральний й, своєю чергою, походять від слова

mores - звичаї, поведінка. Водночас і слово етика походить від грецького слова *ethos*, що означає звичай. Нерідко ці терміни використовують як синонімічні (вести себе неетично означає аморально і навпаки), проте з певними особливостями.

З часом етика оформилася у систему знань, а мораль стала предметом, який досліджувався нею. Отож, загальноприйнятим є під етикою розуміти вчення про мораль, що охоплює знання про походження, сутність і закономірності розвитку моралі та її співвідношення із іншими соціальними нормами, механізми формування системи духовних норм, і певні теоретичні знання про якісні межі моралі, а також нормативної частини етики - правил належної поведінки та їх закріплення.

Як відзначають науковці, визначаючи співвідношення етики і моралі, необхідно попередньо з'ясувати значенні, в якому вживається поняття етики. Адже значна частина явищ, яка позначається цим словом є складовою моралі, інша ж частина складає рефлексію феномену моралі (власне науку про мораль). Така «подвійність» етики знаходить свій вираз у сучасних визначеннях етики як «практичної філософії», з одного боку, та «науки про мораль» – з іншого [355].

Хоча терміни етичний і моральний і надалі вживаються як взаємозамінні, вважаємо за доцільне у нашій роботі їх розмежовувати. Так, етику позначати як вчення про мораль або ж сукупність моральних норм поведінки певної групи, як-от етика адвоката (чи адвокатська етика), а мораль як певні норми поведінки (моральної, належної), які виступають, що важливо, регулятором суспільних відносин (й у даному випадку – в адвокатській діяльності, діяльності інституту адвокатури). Й у такому контексті більш доцільним і науково-коректним є вживання словосполучення «моральні [а не етичні] засади діяльності інституту адвокатури».

Якщо співвіднести поняття адвокатська етика та етика, то перша розглядається як складова загальної етики, а точніше – юридичної (професійної) етики, куди входить також судова, прокурорська, слідча етика,

етика працівників органів внутрішніх справ і безпеки з їх різними структурними підрозділами, юрисконсультів установ, підприємств, етика вчених-юристів і викладачів юридичних навчальних закладів. Водночас адвокатська етика є також частиною засад інституту адвокатури.

На думку Т. З. Зінатулліна, зміст адвокатської етики визначається такими складовими: а) призначенням адвоката захищати інтереси свого клієнта, надавати йому необхідну юридичну допомогу, яка повинна здійснюватися безперервно. Так, адвокат не може ставати на позиції, що викривають його підозрюваного (чи обвинуваченого, підсудного), що спростовують доводи його довірителя у відстоюванні цивільно-правових інтересів (у суді загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства тощо); б) сумлінним використанням з цією метою всіх зазначених у законі засобів і способів, що дозволяють і зобов'язують надавати своєму клієнту кваліфіковану юридичну допомогу; в) тими високими професійно-правовими та морально-психологічними якостями, якими повинен володіти кожен адвокат [150]. При цьому науковець відзначає, що все ж таки основним етичним завданням кожного адвоката є захист прав особи.

Деонтологія розуміється як підрозділ етики, що вивчає проблеми моралі та моральності на основі категорії обов'язку. У нашій роботі ми розмежовуємо поняття етики та деонтології у такий спосіб: якщо перше є вченням про внутрішній імператив, друге - про імператив зовнішній. Іншими словами, адвокат за правилом адвокатської етики зв'язаний певною вимогою моралі (наприклад, чесності), тоді як за правилом деонтології він зв'язаний певним обов'язком вчиняти в певний спосіб. У багатьох випадках правила етики та деонтології можуть бути однаковими, водночас можуть й різнитися. Крім того, деонтологічні правила можуть й не нести в собі безпосередньої моральної вимоги (підвищення кваліфікації юриста, наприклад). У юридичній науці, з-поміж інших, прийнято вирізняти загальну юридичну деонтологію (основоположення належного) та спеціальну (залежно від певного фаху), зокрема, і адвоката. Терміно-поняття деонтологія

використовується як наукою теорії держави права, так і філософії права, соціології; попри певний філософсько–правовий аспект, цей термін належить до методологічного апарату теорії права і держави.

Окремо також варто розглянути співвідношення понять мораль і моральність. Попри їх використання як синонімів (взаємозамінних термінів), також загальновідомо розрізнити їх наступним чином: мораль визначається як зовнішня вимога до людини діяти у певний спосіб, тоді як моральність – це внутрішня вимога чи установка так діяти відповідно до певних вимог (моралі). Вважаємо, що у такий спосіб визначення можна спробувати класифікувати відносно носія, тобто як суб'єктивні. Тоді ж як в об'єктивному розрізі, мораль – це моральні, соціальні норми поведінки, взаємовідносин між людьми, а моральність – духовні якості, якими керується людина, етичні норми, правила поведінки, що визначаються цими якостями. Стверджується, що мораль охоплює моральність.

Надзвичайно важливим у нашій роботі є визначення понять адвокатури та інституту адвокатури. Саме виокремлення цих суб'єктів – носіїв моральних принципів та засад, значною мірою визначає наукову новизну нашого дослідження, адже до цього мова йшла лише про етичні і деонтологічні засади діяльності адвоката. Адвокатура традиційно визначається як добровільне професійне об'єднання юристів, покликане сприяти захисту прав і свобод людини та надавати правову допомогу. Терміни адвокатура та інститут адвокатури можуть позначати одне поняття, за винятком розуміння, коли такий інститут розуміється як правовий інститут. Так, в одному з розумінь, інститут адвокатури як правовий інститут формується із набуттям організаційно-правової форми та законодавчим закріпленням (в цьому випадку більш коректний термін – юридичний інститут). Особа, яка позначається терміном адвокат, є ключовою індивідуальною складовою адвокатури. Водночас така особа історично чи залежно від правової традиції може позначатися й іншим терміном (наприклад, історично особа, яка нині позначається як адвокат в Україні,

позначалася терміном присяжний чи приватний повірений, правозаступник, захисник; традиційний нині в Україні термін адвокат запроваджено в 1939 році із прийняттям в СРСР спеціального Положення про адвокатуру).

Адвокатура не є простою сукупністю окремих індивідуумів – адвокатів. Вона відіграє істотне суспільне значення, так як виступає такою інституційною формою, що, зазвичай, породжується громадянським суспільством, водночас маючи й державне значення завдяки своєму ключовому завданню. Невипадково історично адвокатура існувала в межах державного інституту суду. З розвитком демократичних інститутів адвокатура дедалі частіше розглядається як незалежне професійне об'єднання, яке покликане захищати права та свободи людини навіть усупереч інтересам держави. Як наслідок, адвокатура формується як певний соціальний інститут із певною роллю у праводержавотворенні. Соціальна сутність такого інституту визначатиметься, зокрема, з огляду на цінності та інтереси, які представляє такий інститут. Оскільки цінності, принципи та інші істотні аспекти складають основу й того, що може визначатися як моральні засади діяльності інституту адвокатури, впливаючи на право- й державотворення, проблематика, яка виникає, потребує дослідження й у межах теорії права та держави.

«Адвокатура – публічний інститут суспільства. Держава зобов'язалася перед суспільством і кожним його членом забезпечити всім і кожному допомогу з питань права. Однак таку допомогу надаватиме не чиновник, а представник громадянського суспільства, що знає право. Держава зобов'язана створити таким знавцям права сприятливі умови для виконання їх функцій. Такими знавцями права є адвокати» [91, с. 131].

Інститут адвокатури, на відміну від багатьох державних інституцій, розвивався під егідою двох систем управління: станового (корпоративного) управління та управління зовнішнього, державного. Однак, ми розглядаємо адвокатуру не як державний інститут, а як громадський інститут з його важливими правозахисними функціями та потребою їх реалізації у

суспільстві. Звуження сфери державного диктату являє собою явну і безсумнівну тенденцію розвитку демократичних суспільних інститутів, включаючи адвокатуру. Однак ця тенденція не може бути безмежною. Небезпеку повної корпоративної автономії адвокатури бачили наші попередники, намагалися осмислити шляхи розвитку адвокатури.

За висновками Є. В. Васьковського у праці «Організація адвокатури», які відображають результати монографічних досліджень авторів, які бачили певну небезпеку в повній автономії станового самоврядування в адвокатурі, «з одного боку, держава, передавши дисциплінарну владу самому стану і не залишивши за собою права контролювати його діяльність, не буде мати ніякої гарантії, що проступки адвокатів стануть переслідуватися з належною енергією і неупередженістю» [77, с. 217].

У діяльності адвокатури при наданні кваліфікованої юридичної допомоги водночас присутній приватний інтерес (відновлення порушеного права довірителя) і публічний інтерес (інтерес всього суспільства). Публічний інтерес виражається у встановленні режиму законності, своєчасного припинення порушених прав і свобод громадян, відновлення порушеного права та інтересів, попередження таких порушень у майбутньому.

Адвокатура є таким інститутом громадянського суспільства, який покликаний на професійній основі забезпечувати захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Виступаючи як складова правозахисної системи, адвокатура займає в ній особливе положення. Саме вона покликана забезпечувати права людини і громадянина шляхом надання їм кваліфікованої юридичної допомоги в суспільстві.

Наступним розглянемо терміно-поняття діяльність, зокрема, для розуміння змісту поняття «діяльність інституту адвокатури», послуговуючись діяльнісним підходом у структурі методології сучасного правознавства, детально обґрунтованим С. Д. Гусарєвим [121]. В основі цього підходу – метод (принцип) діяльності, що визначається як

методологічна установка, прийом, суть якого полягає (для цілей нашого дослідження) у визнанні діяльності адвокатури детермінантою її існування.

Отож, категорія діяльність використовуватиметься нами як пояснюючий принцип або метод пізнання у даному дослідженні.

Відповідно до норми статті 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність визначається як незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Очевидно, що діяльність інституту адвокатури можна вважати у вузькому змісті - простою сукупністю незалежної професійної діяльності всіх адвокатів, а виходячи із задекларованого вище методу (в ширшому значенні) - основним змістом та чинником існування адвокатури як такої.

Одним із термінів, який, характеризує якісно-позитивну сторону діяльності адвокатури є професійний обов'язок адвоката. Це поняття досить ґрунтовно вивчено у дисертаційному дослідженні С. В. Компанейцева, який відзначає, що у діяльності адвоката майже немає контролюючої інстанції, крім його власної свідомості [187]. Водночас, на фоні перманентного падіння рівня професійності це насторожує, хоча не означає, що потрібно створити ряд контролюючих інстанцій, адже як показала практика, останні використовуються швидше для політичного тиску на адвокатів, ніж задля підняття їх професійного рівня. Але, знову ж таки, як слушно стверджує С. В. Компанейцев, «об'єктивні умови сучасного цивілізаційного розвитку вимагають переорієнтації суспільства на професіоналізм у всіх без винятку сферах трудової діяльності, де провідним є людський фактор» [187]. Поняття професіоналізму адвоката (система юридичних знань і вмінь, цінностей, а також юридичного досвіду) є підґрунтям для визначення професійного обов'язку адвоката, який у свою чергу надзвичайно тісно пов'язаний із моральністю адвоката, адже професійний обов'язок адвоката за своєю суттю визначає ті моральні зобов'язання, які адвокат готовий взяти щодо клієнта.

Цікавим є питання моменту виникнення професійного обов'язку

адвоката, а також меж професійного обов'язку. Чи повинен адвокат захищати злочинця, який явно визнав перед своїм захисником провину, не розкаюється, а бажає лише уникнути покарання? На це питання український адвокат В. С. Чевгуз має конкретну відповідь: «чи лікар швидкої допомоги, приїжджаючи за викликом до хворого, відмовляється від надання йому допомоги, коли бачить, що пацієнт наркоман, алкоголік або хворий на СНІД? Згідно зі своєю етикою він не може цього зробити. Так і я. Є клятва Гіппократа, а для нас є клятва адвоката, яку ми даємо в письмовому вигляді. ... якщо я уклав договір, то сам вже не можу відмовитися від захисту. Це може зробити тільки клієнт. Якби я знав обставини справи до моменту укладення договору, то, можливо, і не взявся за його захист. Але, з іншого боку, є мій обов'язок захищати людей, в тому числі й тих, які вчинили злочини. Адже, коли укладався договір, про доведеність вини практично нічого не відомо...». Законодавством чи правилами адвокатської етики не встановлено професійного обов'язку захищати будь-якого клієнта, який звернувся за юридичною допомогою. І кожен адвокат самостійно визначає для себе самостійно, чи братися за справу, тим самим визначаючи межі.

Питання про те, чи погоджуватися на захист завідомо винуватої особи, – не єдина етична проблема професійного обов'язку адвоката. Деонтологічне питання платності адвокатських послуг на сьогодні стоїть, можливо, і гостріше за попереднє. Донедавна (до прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р.) згідно зі статтею 12 за попереднім Законом України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р. майже кожного адвоката могли «добровільно-примусово» призначити для надання юридичної допомоги малозабезпеченим громадянам, при цьому, оплата адвокату здійснювалася державою за незначним тарифом. Вважаємо, обґрунтованим, що уряд відмовився від такої практики, адже відсутність вибору в адвоката могла спричинити конфлікт із моральністю останнього, та й якість таких юридичних послуг у багатьох випадках була сумнівною. Та й зараз в теорії адвокатури адвокат не вважається підприємцем чи бізнесменом,

а вважається таким, який наділений певними альтруїстичними властивостями.

Водночас, на нашу думку, кожен адвокат самостійно, керуючись власною моральністю, може вирішувати, чи надавати юридичні послуги безоплатно і якою мірою. Хоча в деяких випадках, країнах це питання бачиться по-іншому. Так, наприклад, американський експерт Е. Сітс стверджує, що у адвокатів є професійний обов'язок надавати юридичні послуги тим, хто їх потребує, бо інакше судова система буде неврівноважена. Як приклад наводиться те, що в американській асоціації адвокатів заохочують до надання юридичних послуг на засадах *pro bono* (добровільно й безоплатно) до 50 годин на рік [319].

Видається, що в українській правовій реальності на сьогодні варто розважливо поставитися до питання про будь-які зобов'язуючі фіксовані межі благодійності, щоби уникнути ситуації, за якої послуги *pro bono* з послуг добровільних змушено перетворюються на послуги обов'язкові.

Хоча, як вже раніше зазначалося, значною мірою межа професійної відповідальності адвоката визначається самостійно, на засадах внутрішнього морального переконання, тобто, моральності.

У наукових роботах з етики в юриспруденції можна зустріти різноманітний поняттєвий інструментарій: терміни етичні основи, етичні засади, етичні принципи, етичні цінності, моральні засади, деонтологічні засади професійної діяльності адвоката, судді, слідчого, юриста тощо. Відзначимо ще раз певну синонімічну спорідненість таких термінів (етичні, деонтологічні чи моральні засади, принципи, основи). Проте кожне з них наповнене як особливим контекстом, так і, на нашу думку, відрізняється в силу тих відмінностей між поняттями етики, моралі, деонтології, які ми окреслили раніше. До прикладу, видається більш точним вживати термін деонтологічні (ніж моральні) засади діяльності адвоката, маючи на увазі професійний обов'язок адвоката вчиняти у певний спосіб у зв'язку з «зовнішніми» вимогами моральних норм, які він виконує з певних причин, а

не лише зважаючи на внутрішні переконання.

У зв'язку з тим, що надалі в нашій роботі буде розлого наводитися авторське трактування понять моральні засади діяльності інституту адвокатури, а також політичний судовий процес, то наведемо лише їх визначення без деталізованого обґрунтування, з методологічною метою, для цілей понятійно-категорійного апарату.

Моральні засади або моральні основи розуміються в дослідженні як принципи моралі, на яких ґрунтується діяльність інституту адвокатури. Мораль розуміється нами традиційно – як духовність й форма суспільних свідомості та відносин. Водночас, мораль – це й один із способів регулювання поведінки людини на основі певних правил (моралі). Поняття моралі та права, зазвичай, розрізняють, відзначаючи, що право (зокрема, так зване «позитивне») фіксується у письмовій формі в нормативно-правових актах й забезпечується примусом; водночас у нашому розумінні ці поняття можуть бути й взаємопов'язані, адже «право - це мінімум моралі» (В. Соловйов). Моральні вимоги теж можуть формалізуватися й набувати форм моральних норм, хоча й можуть характеризуватися певною невизначеністю. Водночас, моральні норми відзначаються зорієнтованістю на таке поняття як ідеал, що тісно пов'язане зі змістом певної «великої ідеї».

На підставі осмислення нормативно-правових джерел сформульовано поняття «моральні засади діяльності інституту адвокатури», яке визначається як певні принципи належної поведінки у здійсненні професійної діяльності адвоката. Їхнє значення істотне у випадках, коли правові норми не встановлюють для конкретних правил поведінки, здійснення професійної діяльності у відповідності до принципів та цінностей людини та громадянина (верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність) та уникнення конфлікту інтересів. Таке формулювання виведено на підставі аналізу відповідних доктринальних положень теорії держави і права, історико-правових джерел та існуючих позицій українських і зарубіжних учених щодо правових категорій, які стосуються предмета дослідження.

Щодо сфери професійної діяльності, особливу увагу юридична наука приділяє обґрунтуванню певних стандартів та принципів, узагальненню моральних ідеалів, орієнтації поведінки кожної людини, зокрема, і певної професійного інституту в цілому, що зумовлюють формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Оскільки діяльність адвокатів має публічно-правовий характер, деонтологічне підґрунтя на всіх етапах захисту інтересів осіб, які звернулися за правовою допомогою, пізнання ступеню усвідомлення адвокатом своїх професійних обов'язків, слід визнати актуальною проблемою наукового спрямування. Проблема професійного обов'язку інституту адвокатури є однією з ключових у загальній структурі моральних, зокрема, і деонтологічних засад діяльності адвокатури. Її важливість зумовлена тим, що у діяльності адвоката майже немає контролюючої інстанції, крім його власної свідомості, переконання та моральних принципів чи засад. Адже, під час здійснення прийому громадян, участі у процесі здійснення правосуддя, адвокат не звітує ні перед жодним із керівників, директорів тощо, оскільки їх у нього просто немає.

«Політичний судовий процес» розглядається як судовий процес, визначення якого може залежати як від розуміння поняття «політичний», так й інших можливих критеріїв, щодо яких наукова думка не уніфікована. Хоча варто детальніше дослідити питання визначення «політичного судового процесу», допустимо стверджувати: політичний судовий процес – це форма (в даному випадку – судовий процес) владної боротьби щодо політичних опонентів. Значення політичних судових процесів у контексті нашої роботи полягає в тому, що саме в їх контексті формувалися певні моральні засади діяльності української адвокатури в 1930-их роках в Східній Галичині, що залишаються актуальними й сьогодні.

Проаналізувавши стан дослідження проблематики моральних засад діяльності інституту адвокатури в судових політичних процесах у радянській та пострадянській, зокрема вітчизняній, правовій науці, відзначимо, що в цій науці окрема проблематика стала самостійним предметом

загальнотеоретичних досліджень із кінця 1960-х років. Разом із тим, проблема моральних засад, зокрема колізій та дилем у професійній діяльності адвоката, як самостійна наукова проблема спеціально не досліджувалась, що було зумовлено, як вбачається, ідеологічними обмеженнями, які тоді панували (виняток становили лише окремі статті О. С. Святоцького, І. Ю. Гловацького, опубліковані наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років). Ціннісні аспекти феномену адвокатури, зокрема проблематика морально–правових колізій даного інституту, розглядалися, як правило, лише у контексті дослідження інших, суміжних наукових проблем, зокрема у зв'язку з аналізом стану та перспектив утвердження прав та свобод людини і громадянина.

Підсумовуючи відзначимо, що, вивчаючи стан проблеми моральних засад діяльності інституту адвокатури, важливо звернутися до наукової спадщини вчених і громадських діячів, щоб встановити спадкоємність сучасної науки і визначити вектори подальших теоретичних досліджень.

Науково-теоретичне осмислення моральних засад діяльності інституту адвокатури ще недостатньо висвітлено в українській юридичній літературі, хоч окремі аспекти цієї проблематики і відображено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Здебільшого увагу приділено проблемі становлення адвокатури, її формування в процесі становлення української державності.

Водночас, проблематика моральних засад діяльності інституту адвокатури в судових політичних процесах у радянській та пострадянській, зокрема вітчизняній, правовій науці малодосліджена.

Тому актуалізувалась необхідність загальнотеоретичного комплексного дослідження зазначеної проблеми, яке мало би передовсім методологічний характер.

1.2 Вихідні методологічні засади дисертаційного дослідження

Загальнотеоретичне дослідження потребує застосування комплексної методології, адже використання різних методологічних підходів та засобів надасть плідний дослідницький результат лише у випадку, якщо вони утворять певну структуру – у корелятивній, взаємопов'язаній та ієрархічно улаштованій системі дослідження.

Сучасний стан методологічних розробок українського правознавства має значну кількість недоліків (методологічна невизначеність, еkleктизм, некритичне запозичення певних методів та методичних засобів інших наук) та відстає від сучасних потреб [351]. Погоджуємось, що інколи складається враження випадкового вибору підходів і методів науковцями.

Насправді, дослідник ще до свідомого вибору певного наукового інструментарію вже його використовує. Тому важливо з метою уникнення звичайної практики «підбору» методології під отримані наукові результати визначитися із методологічними основами нашого дослідження.

Одне із основних методологічних питань, що визначили подальшу долю дослідження, є питання про те, чи мораль (а точніше, моральні засади діяльності інституту адвокатури) є категорією теорії чи філософії права?

Формально відповісти на це питання можна з позицій нормативного регулювання відповідного понятійно-категорійного апарату – наукової номенклатури. Так, постанова президії ВАК України від 08.10.2008 р. № 45-06/7 відносить право і мораль до паспорту спеціальності 12.00.01, тобто «теорії держави і права; історія політичних і правових учень».

Проте очевидно, що мораль є і філософською категорією, адже достатньо згадати класичну філософію Г. В. Ф. Гегеля, який через діалектичні співвідношення досліджував мораль та моральність; Е. Канта із його категоричним імперативом та Е. Ю. Соловйова, який говорив про гідність морального вчинку, та інших філософів та філософів права. Та й закономірним буде стверджувати, що аксіологічні цінності моралі, такі як

добро, добродіє, справедливість та інші принципи значною мірою є питаннями більше світоглядними, філософськими, ніж теоретичними.

Але, подібно до того, як співвідносяться предмети філософії права та теорії держави і права, аналогічно перетинаються і об'єкти, які досліджуються ними.

По суті, мораль однаково обґрунтовано може розкриватися з позицій обох наук, але ж інтерпретація при цьому, поняттєво-категорійний апарат буде відрізнятися.

Значиму роль у виборі наукознавчої позиції відіграє специфічний предмет і, об'єкт дослідження. Здійснюється вивчення не лише сутності певних явищ, але і суспільних інституцій, – таким чином зачіпаємо не стільки філософські категорії, як морально-правові норми і засади, що досліджуються теорією держави і права.

Таким чином, обрання теоретичного наповнення змісту чому значною мірою визначило методологічні основи нашої роботи (відбір методів, термінів та їх інтерпретація).

Загальноприйнято визначати методологію як систему методів, що, як правило, застосовуються для дослідження тих чи інших явищ, а також науку про такі методи. При цьому, у межах цієї системи говорять про світоглядні підходи, загальнонаукові та спеціально-наукові рівні методології. Критерієм розмежування зазначених методів дослідження на ці групи є ступінь узагальнення, тому прийнята за основу теоретико-правова концепція вплине на інтерпретацію та застосування як групових методів соціальних наук, так і спеціальних методів правознавства.

Нашим світоглядним рівнем є діалектична точка зору як фундаментальний метод пізнання правових явищ. Дійсно, здається просто неможливим обрати єдину точку зору і незмінно її дотримуватися, діалектика розвитку і руху, заперечення самому собі дає науковцю можливість діалогу із самим собою. Діалектика забезпечує, напевно, єдиний спосіб розвитку власних ідей, а не їх простого висвітлення — поринути у науковий спір із

самим собою.

Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси історичного та логічного розвитку.

Водночас не слід надто захоплюватися діалектикою, адже «...коли ми при дослідженні постійно виходимо з діалектичної точки зору, то для нас раз і назавжди втрачає будь-який сенс вимога остаточних рішень і вічних істин» [383]. Наш основний підхід у роботі не є методологічною самоціллю, а швидше єдиним раціональним способом отримати істинні знання.

Хотілось би заздалегідь зазначити, що, звичайно, ми не вживатимемо діалектичний метод у його поширеному марксистсько-леніністському (радянському) значенні. Відомо, що діалектизм існував задовго до Леніна чи Енгельса. Тому доцільним є комплексне формулювання основних позицій діалектичного методу в пізнанні в одній із нещодавніх публікацій на методологічну тематику:

- Діалектичний підхід до вивчення предмета вимагає подивитися на нього з усіх боків. Всебічний погляд на право виводить нас на інтегративно-плюралістичний підхід до його розуміння. Він дає уявлення про право як суперечливу систему норм, що регулюють найважливіші сторони людського життя. До цієї системи входять групи норм, які тільки частково збігаються за своїм змістом, а саме:

- (а) норми офіційного позитивного права, декларовані державою, оформлені в особливому порядку, але які не завжди реалізуються на практиці. Вони вивчаються в межах юридичного позитивізму;

- (б) норми дійсно чинні, про які вже йшлося вище. Вони можуть «виходити» не тільки від держави, а й від суспільства, бути як писаними, так і неписаними. Держава може не визнавати їх, але вони працюють на практиці. Вони вивчаються при соціологічному підході права;

- (в) правові ідеали, які часто мають назву природного права. Ці норми досліджуються при аксіологічному підході до права [108].

Як бачимо, такий діалектичний підхід до погляду на правові явища,

через взаємовиключні площини дозволяє говорити не просто про плюралізм думок, а про реально завершений образ досліджуваного явища. До прикладу, якщо б ми прийняли виключно нормативістську позицію, то взагалі годі було б говорити про можливість належного розгляду моральних засад діяльності адвокатури. Але, з іншого боку, ухил на ідеалістичне, природно-правове бачення значно зменшив би практико-прикладну цінність дослідження, звузив би емпіричну базу та відповідно низку висновків.

- Діалектичний підхід до дослідження вимагає розглядати всі елементи досліджуваної системи у взаємозв'язку. У разі найпростішої реалізації цієї вимоги дослідник права повинен зрозуміти, які норми виходять із потреб розвитку держави (об'єктивне природне право), наскільки вони усвідомлюються як ідеали (суб'єктивне природне право) або відкидаються консервативною суспільною свідомістю [108]. У цьому аспекті діалектика дозволяє вивчати моральні засади інституту адвокатури не лише з позицій правознавства, але й історії, соціології; дає можливість здійснювати прогностичну функцію нормопроекування та пропонувати зміни чи доповнення моральних засади діяльності у позитивному праві, тобто суб'єктивно усвідомити їх як об'єктивну дійсність.

- Діалектичний підхід вивчення явища у русі [108], що дозволяє нам відслідковувати циклічну зміну моральних ідей діяльності адвокатури.

- Діалектичний підхід доводить, що суспільні явища розвиваються закономірно, а не в результаті бажання певних окремих суб'єктів і тому правознавці повинні шукати об'єктивні закони розвитку правової дійсності, а не надавати утопічні, фантазійні пропозиції щодо розвитку права [108]. Ця теза носить досить універсальний характер і мала би застосовуватися при будь-якому дослідженні, адже як показує практика, навіть, закріплення передового законодавства (до прикладу, його приведення у відповідність до вимог ЄС) не завжди гарантує забезпечення виконання норм чи миттєвий перехід до іншої правової реальності. Діалектичний закон поступового розвитку, переходу кількісного в якісне допомагає у нашій роботі не

захоплюватися надмірним фантазуванням над необхідністю нормативного закріплення численних моральних засад діяльності адвокатури, а зосередитися на вивченні поступового кількісного і якісного розвитку цих засад в історичному зрізі.

Визначившись із концептуальним підходом, охарактеризуємо набір загальнонаукових та спеціально-наукових методів нашого дослідження.

Вивчення моральних особливостей діяльності інституту адвокатури неможливе без використання історичного методу: ґрунтовного вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку вище названого об'єкта дослідження.

Оскільки та система знань, яку ми пов'язуємо з сучасною наукою, та супутній їй світогляд, сформувалися за відносно нетривалий історичний період в обмеженому пануванні однієї цивілізації соціокультурному просторі, переважній більшості досліджень властива недооцінка того, що мислення окремої людини є складовою грандіозної гносеологічної системи суспільної свідомості.

З точки зору методології зазначене дослідження зумовлює значну роль таких її елементів, як філософсько-методологічні підходи та наукові традиції. Існують категорії, які в принципі можна розглядати лише в межах тієї наукової традиції, в якій вони сформувалися, а з іншими вони несумісні. Особлива складність вирішення методологічної проблематики у контексті нашого наукового дослідження полягає у тому, що, як уже зазначалось, уявлення про сферу правового значною мірою формують її саму, тобто особливості моральних засад діяльності адвокатури, які зумовлені пізнавальним ставленням до правової дійсності. Отже, за відсутності єдиного позитивного наукового підходу у пізнанні, дослідження моральних засад діяльності інституту адвокатури з позицій наукової традиції, що сформувалася в іншому соціокультурному середовищі, буде за своєю суттю порівняльно-правовим дослідженням. Оцінки, отримані внаслідок такого дослідження, полягатимуть здебільшого у констатації закономірностей та

особливостей механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури, які дослідник обрав за дослідження.

У кожному порівняльно-історичному дослідженні ставляться конкретні пізнавальні завдання (проаналізувати генезу становлення, механізм формування моральних засад діяльності адвокатури), які визначають коло джерел та особливості використання способів зіставлень і порівнянь об'єктів дослідження і встановлення ознак схожості та відмінності між ними.

На даному етапі формування системи адвокатури, в момент, коли суспільство відмовилось від класового підходу до оцінки духовних цінностей, його моральних основ, особливу значимість набуває проблема моральності адвокатів, зокрема, вироблення етичних принципів та забезпечення їхнього дотримання, як чинник чи гарантія забезпечення прав та інтересів людини.

Якщо ми розглядатимемо моральні засади діяльності інституту адвокатури як категорію, яка конкретизується у правових системах різних держав, то в ній поєднано спільні для всіх правових традицій і сформованих під впливом правових систем закономірності та особливості, які формують їх якісну визначеність як конкретно-історичних одиничних феноменів. Отже, відмінність національних правових систем не виключає можливості їх порівняння та виявлення спільних закономірностей розвитку. Останнє і становить сутність такого специфічного методу наукового дослідження, як метод порівняльного правознавства.

Окремою складовою методології дисертаційного дослідження є герменевтичний підхід, який, на думку багатьох науковців, є притаманним кожному дослідженню.

Метод уможливорює висновок, що терміну «моральні засади» (в розумінні діяльності адвокатури) властива певна полісемантичність (багатозначність). У зв'язку з цим сучасне правознавство диференціює декілька значень терміна «моральні засади діяльності адвокатури», кожне з яких має свій зміст: загально-соціальне право (як усвідомлена

справедливість); об'єктивне (позитивне) право (як нормативний регулятор); суб'єктивне право (особиста суб'єктивна можливість).

Як відзначає П. М. Рабінович, у правовій герменевтиці на сьогодні вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дозволяє вивести науково прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень [286, с. 68].

Герменевтичний метод сприятиме узагальненню поняття моралі та моральних засад діяльності інституту адвокатури, зокрема, її закономірностей та особливостей формування, але його ключове значення – при рефлексії та згодом формулюванні авторського визначення «моральні засади», зокрема у контексті діяльності адвокатури.

Усвідомленню цінності права в системі соціального регулювання покликаний сприяти аксіологічний підхід - порівняно молодий напрям юриспруденції, що отримав наукове оформлення в радянському праводержавознавстві в середині ХХ століття. Ціннісний (аксіологічний) підхід до об'єкта та предмета дисертаційного дослідження дозволяє глибше та об'ємніше розглянути його соціальну сутність, характерні риси, здатність регулювати суспільні відносини тощо.

У довідково–енциклопедичних джерелах аксіологія розглядається як вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей.

Ціннісний підхід передбачає розуміння моральних засад діяльності інституту адвокатури крізь призму цінностей, що є основою права та можуть забезпечуватись ними. Ціннісні властивості права зумовлені природою цього складного феномену, його значенням як особливої форми суспільних відносин, його місцем і значенням у системі соціального регулювання.

Аналіз поняття «цінність», здійснений на основі етимології цього слова, дозволяє зробити висновок, що воно означає здатність того чи іншого предмета або явища бути корисним для досягнення певної мети, а тому

становить інтерес для людини (потребовий підхід П. М. Рабіновича). Цінностями називають все те, що викликає до себе позитивне ставлення, розглядається як благо, добро.

Отже, аксіологічний підхід до права допомагає встановити, як право може принести користь людині, суспільству та державі.

З аксіологічної точки зору сутність моральних засад діяльності інституту адвокатури в цивілізованому суспільстві полягає не тільки у їх здатності бути соціальним регулятором, а й у здатності до реалізації свободи, рівності, істини, справедливості.

Таким чином, використання аксіологічного підходу дало можливість зробити висновок: моральні засади діяльності інституту адвокатури відносяться до фундаментальних цінностей сучасної адвокатури. Закономірності та особливості таких моральних засад зумовлені природою цього феномену, його значенням як особливої форми суспільних відносин, його місцем і значенням у системі соціального регулювання.

З іншого боку, моральні засади діяльності інституту адвокатури є одними з основних засобів реалізації системи таких загальнолюдських цінностей, як свобода, справедливість, рівність тощо. Водночас моральні засади діяльності інституту адвокатури виступають чинником консолідації суспільства, запобігають виникненню соціальних конфліктів, оберігають їх від дезорганізації, свавілля і беззаконності. Визнання цінності права є необхідним кроком у розвитку правосвідомості, до активної поведінки, охорони й примноження загальнолюдських цінностей.

Необхідно згадати й про важливість системного підходу як наукового методу пізнання державно-правових явищ. Практично усі автори наукової літератури з теорії держави та права відносять цей прийом дослідження до групи спеціальних методів. Системно-структурний, або, як його ще називають, системний метод, розуміється М. І. Байтіним як сукупність методологічних підходів, прийомів і принципів вивчення та конструювання багатьох державно-правових явищ як систем [125, с. 26]. Проте, дослідження

різних систем було започатковане у сфері філософського пізнання, і було б несправедливим, якби, обираючи як основоположний напрям дослідження системний підхід, ми не звернулися б до розуміння цього методу, виробленого вченими у цій галузі.

Сьогодні на полицях різних архівних установ України зберігається маса недосліджених праць багатьох українських правників-науковців. До цієї спадщини належить і мистецтво судового захисту прав та свобод людини адвокатами.

Елементи та зв'язки між ними створюють структуру системи. Кожен елемент виконує свої специфічні функції, що «працюють» на загальносистемні функції. Структуризація – засіб пізнання ступеня складності будь-якого об'єкта чи процесу на всіх рівнях, тобто процес дослідження структури системи.

Структуризація предмету дослідження – необхідна умова його вивчення. Вона дозволяє виділити, а потім описати його суттєві складові - елементи, підсистеми, компоненти, зв'язки, властивості, функції тощо. Описання структури предмету дослідження полягає в його поділі на складові та встановленні характеру взаємозв'язків між ними. За допомогою метода класифікації ми розподілили на групи багатоступінчасту систему принципів та цінностей діяльності адвокатури у підрозділі 2.2 та 2.3. Це надало нові знання щодо будови, складу елементів, підсистем, компонентів, особливостей внутрішніх і зовнішніх зв'язків між ними.

Сутність процесу, явища, як системи можна пізнати через їх структуру, однак їх втілення у життя відбувається через пізнання ролі, призначення. Це дозволяє вивчати систему як структурно-функціональну цілісність, в якій кожен елемент має певне функціональне призначення та має узгоджуватися із загальними цілями системи загалом. Рівень цілісності системи залежить від рівня відповідності її структури і функцій головній меті існування системи.

Моральні засади діяльності інституту адвокатури слід розглядати як систему, що складається із пов'язаних елементів – моральних принципів та

деонтологічних норм.

Загальнонауковий порівняльний метод зокрема слугував для з'ясування співвідношення в механізмі формування моральних засад діяльності інституту адвокатури закономірностей та особливостей моральних засад (підрозділ 2.1, 2.2). За допомогою структурно-функціонального та функціонального методів визначено місце професійних цінностей та принципів, а також дилем у адвокатській діяльності, як засобів і форм соціального регулювання (підрозділ 2.3), що передбачає детальний розгляд будь-якого явища як системного з обов'язковим аналізом функцій взаємодіючих елементів; класифікації, уможливлуючи систематизацію теоретико-методологічних ідей представників різних теорій в зв'язку проблемою сутності.

Методологія моральних засад практичної діяльності інституту адвокатури завжди ґрунтувалась на впровадженні у життя норм права, які уособлюють законні права та охоронювані законом інтереси людини. Життя складне, а тому воно породжує чимало спірних питань, які нерідко вирішуються слугами Феміди: від того, в яку сторону переважають терези – залежить людська доля. Нерідко, як зазначив В. С. Бігун, «на жаль, як і в праві, так і в медицині на шальках терезів чи у чаші «важаться» на одній – права людини, їхнє дотримання, а на іншій - незаконне рішення» [51, с. 10]. Ми приходимо до логічного висновку: на одній шальці терезів – честь мундира, професійна солідарність, а на другій - справедливість, людина... За таких обставин моральні засади діяльності інституту адвокатури набувають конкретного практичного значення: від якості таких засад та умов їхньої реалізації залежить і якість здійснення (чи нездійснення) правосуддя.

У роботі також реалізовано метод характеристики моральних засад адвокатури у політичних процесах. Саме у непростих (нестандартних) умовах можна прослідкувати як себе проявлять моральні ідеали адвоката чи групи адвокатів (інституту). У таких умовах виявляється проблематика домінування політики (зокрема, політичних інтересів) над правом,

доцільності над справедливістю, чим зумовлювалося й те, що називалося законом і правом, що визначало стан так званого «правосуддя» (те, що ми називаємо, радше, судочинством), а конкретніше його здійснення. Водночас, як відзначає відомий науковець С. П. Погребняк, «саме здійснення правосуддя є однією із необхідних процедур, завдяки якій стає можливим поєднання права зі справедливістю» [282, с. 72].

Проблематика дослідження зумовлена характером суспільно-політичних змін, які відбулись в історії українського народу, зокрема в період 1930-х років у Східній Галичині. Законодавство того часу визначало, що український народ живе в демократичній правовій державі, де формувались органи влади та управління, діяльність яких повинна ґрунтуватися на принципі законності і визначатися з того, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю. Проте ситуація складалась по-іншому. Правоохоронна система тодішньої держави не повноцінно забезпечувала відновлення порушених прав окремих громадян. Це стосується і системи правосуддя, в межах якого інститут адвокатури був покликаний сприяти реалізації прав та свобод громадян, яке зазнавало критики зі сторони адвокатів. На сьогодні далеко не повною мірою враховується тодішній історичний досвід українських адвокатів у період політичних судових процесів, зокрема їхній внесок у розвиток громадської правосвідомості та юридичної думки, а застосування методу аналізу моральних засад саме під час політичних процесів значно розширює пізнавальні можливості нашого дослідження.

Крім того, у процесі дисертаційного дослідження застосовано критичний та формально-логічні способи опрацювання інформації. Особливості й характер дисертаційного дослідження зумовили необхідність звернення до методів індукційного й дедукційного аналізу (підрозділ 1.1), порівняння (підрозділи, 1.3, 2.1, 2.2).

Підсумовуючи вихідні методологічні засади дослідження, відзначимо, що нами сформульовано його загальнометодологічні засади (пов'язані з

особливостями його предмета) та обґрунтовано формулювання предмета дослідження як загальнотеоретичної характеристики закономірностей та особливостей механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Представлено спробу узагальнення методології дослідження моральності інституту адвокатури, її керівних ідей, системи світоглядних принципів, які проявили себе в процесі усвідомлення сутності права, зокрема обґрунтування моралі адвоката. Окрім того, далі слід зупинитися на понятійно-категорійному апараті, що теж має методологічне значення для роботи.

1.3 Генеза становлення інституту адвокатури України

Кожен із сучасних правових інститутів має власну багатовікову історію становлення та формування, яка загалом нерозривно пов'язана з соціальними, політичними, етнічними та економічними особливостями розвитку держави, права та суспільства. Не винятком є й адвокатура, історичний аспект функціонування якої як правового інституту на українських теренах має тривалий та складний шлях.

Перші наукові підходи до висвітлення історико-правових особливостей зародження, встановлення та розвитку адвокатури на українській території були застосовані в другій половині XIX ст. – другій половині XX ст. у дослідженнях С. Борисенка [66], Є. В. Васьковського [77], М. Волошина [85], Л. Ганкевича [91], О. Ф. Кістяківського, М. П. Ляпідевського [236], М. Чубатого [372] та інших. У радянський період опубліковано чимало наукових публікацій з історії адвокатури в межах тогочасної ідеології комунізму та соціалізму (М. В. Блінова [58], Л. Готліб [114], Г. Дніпров [131], Л. Злотніков [158], Г. Лівшиць [231], Б. Подольський [270], М. Романюк [298], М. В. Черкасова [370]). У сучасний період (з початку 1990-х рр. до теперішнього часу) такі дослідники, як І. Андрухів [26], В. С. Бігун [43–53], І. В. Білоус [54], З. В. Білоус [54], А. Ю. Бойчук [65], А. В. Блануца [57], Т. В.

Варфоломеєва [73], Д. П. Вашук [79], В. А. Гвозд'їй [92], І. Ю. Гловацький [102–108], Т. М. Гришина [117], М. В. Довбищенко [136], С. Р. Кагамлик [167], Л. О. Крупник [215], С. В. Кудїн [218], В. Кульчицький [220–221], С. Логінова [233–234], М. Михеєнко [249], М. Никофорак [253–254], М. Петрів [266], Д. С. Роговенко [297], С. Сафулько [301], О. Д. Святоцький [306–308], В. О. Святоцька [303–305], В. В. Скальський [322], І. Б. Усенко [353–355] та інші збагачують вітчизняну правову науку дослідженнями історичних етапів та процесів формування вітчизняної адвокатури від найдавніших часів до сьогодення.

Слово «адвокат» походить від латинського слова *advocatus*, що в перекладі означає «обізнаний юрист», «судовий захисник», «запрошений (для ведення судової справи)» [159].

Адвокатура – це один із найдавніших правових інститутів. На перших порах інститут адвокатури в тому вигляді, у якому він існує сьогодні, не існував. Адвокатура виникла разом із правом, суспільством чи державою. Потреби в діяльності адвокатів з'явилися у процесі ускладнення взаємовідносин між людьми, необхідності допомоги осіб, які володіли певним рівнем знань та умінь із питань порядку здійснення судочинства і застосування правових норм для захисту їхніх прав.

Серед дослідників-правників відсутнє єдине бачення щодо моменту виникнення адвокатури на українських землях. Одні розглядають її становлення з організаційного оформлення та законодавчого закріплення адвокатської діяльності як професії в Статутах Великого князівства Литовського (М. Р. Аракелян [29–30], В. О. Святоцька [303–305], О. Д. Святоцький [306–308], О. В. Синєокий [318]). Інші дослідники (Т. В. Варфоломеєва [73], К. І. Осадчук [259], Х. К. Беккали [41]) вважають, що адвокатура як професійна правова інституція була сформована під час проведення судової реформи у 1864 р. Однак, як відзначає В. Л. Бративласький, обмежившись терміном «адвокат» (даний термін активно використовувався лише в ХІХ ст.), ми відмовляємося від столітньої історії

представників сторони захисту в судових інстанціях Речі Посполитої та Великого князівства Литовського. Тому до періоду, що передував XIX ст., він пропонує вживати термін «правозахисник».

Дослідник виокремлює наступні етапи в історії розвитку адвокатури: 1) Київська Русь та Галицько-Волинське князівство; 2) Королівство Польське й Велике князівство Литовське з їх спадкоємницею Річчю Посполитою; 3) Гетьманщина; 4) XIX ст. – початок XX ст. у складі Російської імперії; XIX ст. - початок XX ст. у складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської, імперій; 5) національно-визвольні змагання 1917 – 1920 рр.; 6) адвокатура на українських землях в складі Румунії, Польщі та Чехословаччини у міжвоєнний період; 7) період УРСР; 8) незалежність [71].

У свою чергу О. В. Синеокий вважає, що адвокатура в Україні сформувалася в польсько–литовський період [318]. Це надало можливість автору виділити наступні періоди розвитку правових механізмів захисту прав особи від обвинувачення: а) першим кроком у формуванні даного інституту права та підставою для організації професійних захисників було судове представництво, що склалось у часи Київської Русі, у тому числі активна допомога у цьому процесі родичів «сутяжников» та їх «сусідів», «миру»; б) обмеження для іноземців виступати в якості адвокатів, що були введені Литовським статутом 1529 р., та які стали визначальними у правовій регламентації діяльності осіб, які захищали інтереси сторін у кримінальному судочинстві; в) закріплення вперше у нормах права поняття «адвокат» («Права, за якими судиться малоросійський народ» (XVIII ст.), що створило умови для виникнення адвокатури; г) детальна та чітка регламентація стадій кримінального процесу в загальних судах, що стало результатом принципових змін, затверджених у Статуті кримінального судочинства (1864 р.), та запровадження адвокатури як самостійного правового інституту; г) період здійснення спроб створення національної адвокатури (1917–1921 рр.); д) радянська епоха функціонування інституту адвокатури (1922–1990 рр.), характерною ознакою якої було одержавлення адвокатури та

обмеження професійних прав адвокатів; е) сучасний період розвитку української адвокатури (з 1991 р. до сьогодні), який характеризується подальшим вдосконаленням та приведенням його до міжнародних стандартів і правових актів, ратифікованих Верховною Радою України [227].

Висвітлюючи генезу встановлення та розвитку права на правову допомогу, П. В. Кучеревський виділяє такі етапи її розвитку: 1) судове представництво у часи Київської Русі, шляхом надання допомоги у цьому процесі родичів «сутяжников» та їх «сусідів», «миру»; 2) обмеження для іноземців виступати як адвокат за Литовським статутом 1529 р.; 3) закріплення вперше в нормах «Права, по которымъ судится малороссійській народъ» (1743 р.) поняття «адвокат», що створило умови для виникнення адвокатури; 4) запровадження адвокатури як самостійного правового інституту в судових статутах (1864 р); 5) період здійснення спроб створення національної адвокатури (1917–1921 рр.); 6) радянська епоха функціонування інституту адвокатури (1922–1990 рр.); 7) сучасний період розвитку української адвокатури (з 1991 р. до сьогодні) [224].

Аналізуючи історичний досвід формування та управління адвокатурою, М. С. Косенко виділяє три основні етапи становлення адвокатури за ступенем її корпоративної незалежності та самоврядності: перший етап - пов'язаний з радянським періодом, другий – з демократичними перетвореннями та розбудовою незалежної України, третій – сучасний, який супроводжується гармонізацією національного законодавства з європейським [207].

О. І. Іванцова, досліджуючи становлення та розвиток інституту адвокатури в історичній ретроспективі, до основних етапів відносить такі: 1) «предадвокатура», що функціонувала до судової реформи 1864 р.; 2) адвокатура в часи виникнення Судових Статутів 1864 р., що діяла у формі присяжних та приватних повірених; 3) адвокатура, що діяла після Жовтневої революції 1917 р.; 4) адвокатура в добу існування СРСР; 5) адвокатура незалежної України [163].

Інститут адвокатури має важливе правове та суспільне значення, адже

він поступово еволюціонував і в процесі розвитку пройшов шлях від регулювання нормами звичаєвого права до формально-юридичного закріплення в системі нормативно-правових актів. На нашу думку, огляд генезису адвокатури необхідно розпочати не з моменту її законодавчого закріплення в нормативно-правових актах, а з періоду, коли лише зароджувалися її основні функції. Зважаючи на це, визначимо наступну періодизацію етапів розвитку інституту адвокатури на українських теренах та охарактеризувати їх.

I. Етап зародження інституту адвокатури (XI ст. – середина XIX ст.)

II. Етап інституціоналізації адвокатури в імперський та національний періоди (60-70-ті р. XIX ст. – 20 р. XX ст.)

III. Радянський етап функціонування адвокатури (20-90 рр. XX ст.)

VI. Пострадянський етап розвитку адвокатури (1991–2010 рр.)

V. Етап адаптації законодавства про адвокатуру до міжнародних стандартів (з 2010 р.)

Спробуємо розглянути кожен із зазначених періодів детальніше.

I. Етап зародження інституту адвокатури (XI ст. – середина XIX ст.). У період первісного суспільства у східнослов'янському середовищі роль основного регулятора суспільних відносин між людьми виконували звичаї. Перші письмові згадки про звичаї до формування Київської Русі відображено на сторінках «Повісті временних літ». Згодом норми звичаєвого права перетворювалися у правові норми шляхом мовчазної згоди держави, фактичного розгляду справи в суді на підставі норм звичаєвого права, а також закріплення звичаїв у правовому кодексі «Руська правда». Зародження інституту адвокатури на вітчизняних теренах можна спостерігати в часи Київської Русі.

Згідно з положеннями Руської правди (XI–XII ст.ст.) у судовому процесі, як зазначають деякі дослідники історії вітчизняної адвокатури, функції захисту [164] виконували дві категорії осіб - «видоки» та «послухи». Перші були безпосередніми очевидцями подій. Послухи свідчили не про факт

злочину, а про добру репутацію однієї або іншої сторони процесу. Вважаємо, що цих осіб не слід відносити до категорії «захисник» або «адвокат». На цьому історичному етапі діяльність даних осіб мала вигляд громадської (товариської) допомоги, а не професійної діяльності.

Здобутки західноєвропейських держав у сфері функціонування адвокатури в різних формах запозичувалися Галицько-Волинського князівством у прикінцевий період його існування, що значною мірою було зумовлене поширенням в окремих його містах магдебурзького права (Львів, Кам'янець, Луцьк, Дубне та ін.). У містах-магдебуріях адвокатура існувала як професія. Послуги адвоката мали як платний (чотири гроши в день), так і безоплатний (для бідних категорій населення) характер. Важливо, що норми магдебурзького права передбачали санкції за порушення адвокатом основ моралі та етики. Так, при наданні послуг на безоплатній основі, адвокат не мав права відмовитися від захисту особи під загрозою заборони зайняття адвокатської діяльністю. За програму через недбальство справу він відшкодував збитки або потрапляв до в'язниці. Якщо ж адвокат не міг із поважних причин прибути до суду, він мав повідомити про це всіх учасників процесу, в іншому випадку повинен був компенсувати усі збитки та підлягав побиттю різками біля міського стовпа, після чого його виганяли з міста [348]. Крім того, у Львові від 1356 р. до складу магістрату належали «міські слуги», насамперед синдик (адвокат), возний, інстигатор (прокурор), захисник (представник), основним завданням яких була організація та участь у судовому захисті міста. Синдики як посадові особи в органах місцевого самоврядування виконували функції юридичної служби, яка фахово представляла та захищала інтереси міста в судах.

У литовсько-польський період на території лівобережної та Правобережної України в XVI-XIX століттях виникає інститут судового представництва. У документах цих часів використовувалися різні назви представників: «прокуратор», «патрон», «пленіпотент», «адвокат», «промотор», а також «повірений» та «присяжний повірений» [271]. В

артикулі 8 розділу 6 Першої редакції Литовського статуту (1529 р.) «Про заміну в судовому процесі однієї сторони іншою» вказано, «...якби яка людина замінила іншу в суді у якійсь справі, то вона буде зобов'язана сама за неї відповідати...» [343]. Важливим є те, що представництво в суді повинно було бути оформлено усно за особистої присутності довірителя в суді або за його письмовим дорученням «зі своєю печаткою». Покарання у вигляді «спалення на вогнищі» застосовувалося до особи, яка підробила доручення та печатку підзахисної сторони, а також дії адвоката, на які його сторона не уповноважувала і такі, що потягли за собою втрати для вказаної сторони [343]. У Другій редакції Литовського Статуту (1566) передбачалося право кожної людини вимагати прокуратора. Суд зобов'язаний був «йому з раду прокуратора дати і наказати прокурору від його імені мовити справу вести» [344]. При цьому прокуратор зобов'язаний був безоплатно представляти в суді «...убогих сиріт і вдов не маєтних...» і тих, хто «самі справи свої за неспроможністю своєю в суді вести не могли» [344]. Положення Третьої редакції Литовського Статуту (1588 р.) передбачали, що бідним, вдовам та сиротам прокуратор надавався безкоштовно. Якщо прокуратор відмовлявся від представництва безоплатного представництва інтересів цієї категорії населення, то йому заборонялося вести справи у даному суді [344]. Особлива увага приділялася моральним вимогам до адвокатів. Так, згідно з редакцією Статуту 1566 року, прокураторами не могли бути особи необачної поведінки, які були впіймані на місці злочину, або записані в книгах «злодейских поволаний», або платили раніше коли-небудь за «злодейство», або відкупувались від смертної кари. Вони мали бути «не воры, не плуты, не ябедники, не корыстовники». Сторона могла відмовитися від послуг адвоката або замінити його іншим на будь-якій стадії процесу. Крім того, смертна кара також передбачалася за те, що адвокат використав печатку клієнта на користь особи, яка хотіла завдати шкоду підзахисному адвоката [110]. Отже, положення трьох редакцій Литовських Статутів уточнювали та вдосконалювали правовий статус адвоката.

У першій половині XVIII ст. особливу роль у розвитку інституту адвокатури в Україні відіграли «Права, по которымъ судится малороссійській народъ» (1743). У цьому артикулі «Права.....» вперше вжито терміни «адвокат»; «адвокатом, пленіпотентом, патроном, прокуратором і повіреним називається той, хто в чужій справі, за доручення певної особи замість неї в суді відстоює, відповідає та розправляє за її інтереси» [283]. Адвокатом могла бути лише цивільна особа, яка мала відповідну інтелектуальну підготовку, сповідувала християнське віровчення, прийняла присягу для виконання обов'язків та була зареєстрована у відповідному суді. Діяльність адвоката оплачувалася, однак були випадки, коли останній повинен був здійснювати захист у суді безоплатно для вдів, сиріт та малозабезпечених осіб. При цьому особливо наголошувалося на необхідності сумлінного та добросовісного виконання адвокатських обов'язків при захисті в суді цих осіб.

Варто відзначити, що в період перебування України у складі Російської імперії офіційна влада в особі її найвищих посадових осіб виступала проти ідеї функціонування адвокатури як правозахисного інституту. Так, свого часу Катерина II наголошувала: «Адвокаты и прокураторы у меня не законодательствуют и никогда законодательствовать не будут, пока я жива». Микола I вказував, що «...пока я буду царствовать, России адвокаты не нужны, проживем без них». Така позиція була зумовлена тим, що у цей період у діяльності адвокатури намітилась певна опозиційність до влади, що проявлялося під час політичних процесів. Очевидно, саме через це функції адвокатів у судових процесах виконували стряпчі та ходоки, які в багатьох випадках не мали не лише юридичної, а подекуди навіть загальної освіти.

II. Етап інституціоналізації адвокатури в імперський та національний періоди (60-70-ті р. XIX ст. – 20-ті р. XX ст.). У Російській імперії 20 грудня 1864 року було прийнято Судові Статути [348], що законодавчо закріпили функціонування інституту присяжної адвокатури (присяжні повірені). Присяжними могли бути особи, які досягли 25 років, мали вищу освіту і 5-ти

річний стаж роботи в судових органах на посадах, що надавали можливість набути практичні навички у провадженні судових справ (секретар сенату, судовий чиновник чи помічник присяжного повіреного) (п. 354).

Присяжними повіреними зокрема не могли бути: особи, які не досягли 20-ти річного віку; іноземці; громадяни, оголошенні неплатоспроможними боржниками (банкрутами); особи, які перебували на державній службі, крім осіб, які займали почесні або громадські посади без отримання платні; особи, які за судовими вироками позбавленні чи обмежені у права, а також священнослужителі, позбавлені духовного сану за вироками церковних судів; особи, яким було заборонено представництво у чужих справах, а також особи, виключені з числа присяжних засідателів (п. 355).

Приймаючи присягу, присяжні повірені «зобов'язувалися і клялися» «всемогутнім Богом, перед його святим Євангелієм... точно та мірою розуміння законів Імперії, не писати і не говорити на суді нічого, що могло б призвести до послаблення держави, суспільства, сімейства і доброї моральності, але чесно і добросовісно виконувати свої обов'язки...». Крім того, певні норми Судового статуту 1864 р., що визначали основи організації діяльності та функціонуванні адвокатури, містили моральні постулати. Зокрема, присяжним повіреним заборонялося: відмовлятися від виконання даного йому доручення, без достатніх і переконливих на те причин; представляти інтереси сторони, яка судилася з його близькими родичами (дружиною, дітьми, рідними та двоюрідними братами і сестрами) (п. 401); розголошувати таємницю свого довірителя, не лише під час ведення справи, але й після її закінчення (п. 403) тощо.

За неналежне виконання професійних обов'язків присяжний повірений міг бути притягнений до дисциплінарної, цивільної та/або цивільної відповідальності (п.п. 404-406).

Дисциплінарна відповідальність наступала при порушенні професійних обов'язків, що не передбачали кримінальної відповідальності, а також при недотриманні правил адвокатської етики. Цивільна відповідальність

передбачалася при вчиненні дій, пов'язаних із заподіянням матеріальної шкоди довірителю, а також недбалим виконанням своїх обов'язків (пропущення процесуальних строків тощо). Кримінальна відповідальність наступала за вчинення умисних дій, що завдавали шкоду довірителям присяжного повіреного, а саме: умисне перевищення меж повноважень, умисне укладення з протилежно стороною угоди, що завдало шкоди довірителю; умисне передання або повідомлення протилежній стороні документів чи інформації про довірителя. Присяжні повірені притягалися до кримінальної відповідальності за образу суду або осіб, які брали участь у справі (усно чи письмово).

Серед сучасних дослідників існують неоднозначні підходи до функціонування адвокатури після прийняття Судових статутів у 1864 р. На думку В. О. Святоцької, запровадження інституту присяжного повіреного було важливим моментом у становленні та формуванні адвокатури того часу, що втілював надбання, запозичені з інституту адвокатури у Німеччині та Франції [301]. Водночас Т. В. Варфоломеева вважає, що адвокатури, яка сформувалася як демократичний правовий інститут під час судової реформи 1864 р., відразу ж опинилась у деякій залежності від органів влади [73].

Досліджуючи адвокатуру в дореволюційній Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.ст., У. І. Боженова наголошує, що місією та ідеєю адвокатури був судовий захист прав цивільних осіб в ім'я та в інтересах суспільного блага. У своїй суспільно-професійній діяльності присяжні повірені прагнули забезпечити особисту свободу співгромадян. Головною умовою забезпечення кожному члену суспільства честі та свободи виступала необхідність захисту проти помилок, невизнання прав чи прискіпливого ставлення з боку представників влади. Особливо це проявилось під час участі адвокатів у цивільних та кримінальних процесах. Однак, неусвідомлення та нерозуміння завдань адвокатури через низьку морально-правову культуру широких верств населення, адвокатів нерідко ототожнювали із їхніми довірителями [63]. Саме через це, як зазначає М. В. Мойсинович, з 1870–х рр.

у суспільстві сформувалась думка про адвоката як «аморальну, зухвалу і цинічну особу, для якої не має нічого важливішого, ніж захищати заради грошей, чого б це не коштувало для клієнта, навіть будучи впевненим у його винуватості, добитися його виправдання» [253]. Така позиція не завжди мала об'єктивний характер. Певною мірою причини цих проблем були зумовлені невизначеністю багатьох положень Судових статутів 1864 р., що стосувалися присяжних повірених. Одним із основних було питання про адвокатську етику, в частині як способів ведення справ, так і їх вибору. Одні вимагали, щоб адвокати не вели морально неправих справ; інші вважали, що адвокати можуть і навіть зобов'язанні захищати кожну особу, не безнадійну з точки зору закону, хоча і аморальну [253].

На завершальному етапі проведення Судової реформи, розпочатої у 1864 році, відбувалися контрреформи, внаслідок яких відбулося посилення впливу держави на діяльність адвокатів, як в частині погіршення правового становища адвокатури, так і в тому, що почастишали факти порушення прав присяжних повірених, а також здійснювалося притягнення до кримінальної відповідальності за їх участь у політичних процесах. З метою вдосконалення правил адвокатської етики, підтримки честі та гідності адвокатів та їх захисту від свавілля 28–30 березня 1905 р. у Петрограді відбувся перший з'їзд адвокатів. Він повинен був сприяти покращенню надання правової допомоги, особливо у політичних справах, допомагати розвитку правової науки, судової практики та законотворення. Однак, згодом дана організація припинила своє існування «в силу внутрішнього протистояння» [161].

Варто коротко зупинитися на питанні функціонування інституту адвокатури на західноукраїнських теренах у період панування Австрії та Австро–Угорщини у другій половині XIX – початку XX ст.ст. Здійснення австрійським урядом у середині XIX ст. реформування у сфері адвокатури, як зазначає А. Ю. Бойчук, зумовило проголошення професії адвоката вільною, що сприяло об'єднанню передових адвокатів того часу та запровадженню інституту адвокатури в Галичині. Тогочасне австрійське законодавство

передбачало підвищенні вимоги до претендентів на зайняття адвокатською діяльністю. Окрім формальних вимог до претендентів (наявність ступеня доктора права, проходження семирічного стажування і складення адвокатського іспиту), важлива роль відводилась їх морально-етичним якостям. Професійні асоціації адвокатів відігравали важливу роль у підтриманні професійних стандартів та етичних норм. Наприклад, тогочасні адвокати Є. Олесницький, разом із О. Осоновським, К. Левицьким та А. Чайковським при «Гуртку Правників» проводили практичні заняття для кандидатів в адвокати для набуття останніми «професійних морально-етичних якостей, які гідні адвокатського стану» [66].

III. Радянський етап функціонування адвокатури (20-90 рр. XX ст.). У результаті Жовтневої революції 1917 р. було ліквідовано існуючі до того судові установи, а також адвокатура як інституція. Непоко́ра присяжних повірених нормативно-правовим нормам, встановленим революційною владою, спричинила переслідування дореволюційних адвокатів, їх арешти, тюремне ув'язнення і навіть фізичне знищення. Законодавство 1917–1922 рр. обмежувало не лише права адвоката, оскільки його діяльність здійснювалася винятково на основі норм кримінально-процесуального законодавства, але й не передбачало жодних правових положень, які б ґрунтувалися на моральних засадах.

Під час проведення судово-правової реформи у 1922 р. радянською владою було прийнято рішення про неможливість функціонування судової системи без повноцінного інституту адвокатури. Центральним виконавчим комітетом УРСР 2 жовтня 1922 р. було прийнято «Положення про адвокатуру української РСР» [274], що передбачало створення колегій адвокатів, які згодом утворювалися при окружних (обласних) судах. Дане положення передбачало наступні вимоги до адвокатів: необхідність практичного досвіду роботи не менше двох років в органах радянської юстиції або наявність відповідної теоретичної та практичної підготовки. Членами колегії адвокатів не могли бути особи, які: не досягли повноліття;

не мали виборчих прав; перебували під слідством за злочини, за які передбачалося покарання у формі позбавлення волі або інші тяжкі покарання; обмежені в правах згідно з вироком суду; перебували під опікою; виключені з числа членів колегії адвокатів. Норми Положення не містили жодних згадувань про моральні основи діяльності адвокатів.

Аналізуючи текст Кримінально-процесуального кодексу УРСР від 12.09.1922 р., слід зазначити, що в ньому не було зафіксовано жодної норми, яка б визначала моральні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні, окрім статті 65, що гарантувала збереження адвокатської таємниці, адже заборонялося викликати і допитувати захисника як свідка. Не було чітко зафіксовано професійних прав адвоката, однак їх мінімальний обсяг був розміщений по всьому тексту даного кодифікованого акту. У практичній діяльності адвокати стикалися не лише із недосконалістю законодавства про адвокатуру, але й зазнавали негативного ставлення із боку органів державної влади та їх посадових осіб. Як наслідок, адвокати в своїй діяльності стикалися зі значними проблемами не лише правового, а й морально-етичного характеру.

Затверджене 16 серпня 1939 р. «Положення про адвокатуру УРСР» було першим загальносоюзним нормативним актом щодо адвокатури [274]. Ним було передбачено у IV розділі дисциплінарну відповідальність адвоката за несумлінне виконання своїх обов'язків, порушення порядку отримання оплати тощо. Передбачалися заходи дисциплінарного стягнення у таких формах: зауваження, догана, сувора догана, відсторонення від роботи адвоката на строк до шести місяців та виключення зі складу колегії адвокатів.

У міжвоєнний період (1918–1939 рр.) серед адвокатів на землях Східної Галичини тривала дискусія щодо необхідності прийняття єдиного кодифікованого акту, що б регулював питання морально-етичних засад діяльності адвокатів. Окремі моральні норми професійної діяльності адвокатів знаходили закріплення у постановках, ухвалах та вироків різних судових інстанцій, а також органів самоврядування адвокатури. Певна

частина моральних норм адвокатської діяльності перекликала з правовими нормами, а тому їх дотримання адвокатами забезпечувалося примусовою силою права, а також морально-етичною свідомістю адвоката. Саме тому, морально-етичні норми відігравали важливу роль у повсякденній практичній роботі адвокатів. Зокрема це стосувалося вибору справ, адвокатської таємниці, відносин між адвокатом і клієнтом, судовими та правоохоронними органами. Серед українських адвокатів, як зазначає І. Ю. Гловацький, зароджувалися суто національні морально-етичні норми діяльності адвокатів: особлива поведінка адвоката під час страти політичного в'язня, спілкування адвоката з політичним в'язнем і його родиною, активна участь в організації забезпечення політичним в'язням додаткового харчування, фактично безоплатне ведення захисту у політичних судових процесах тощо [102].

Моральність адвоката як людини та громадянина проявляється у жертвовності щодо своїх ідеалів. Адвокати часто виконували професійний обов'язок навіть безоплатно. Як зазначала У. Старосольська, «так поїхали наші адвокати боронити в такій важній справі без приготування, а в трьох з них у дійсності не було грошей» [329]. Політичність судових процесів впливає на здійснення правосуддя, порушуючи питання про можливість такого здійснення. Закон може стати інструментом можливих маніпуляцій, тоді як право залишатися ідеалом – дороговказом у здійсненні справедливості.

Невипадково, що за певний час наростала зневіра до судової влади, як елементу влади «зовнішньої», «ворожої», чие завдання, зокрема, мало й політичний характер. «Історично правосвідомість українського суспільства фіксувала образ влади та права як насильства над індивідуальністю» [169].

Досліджуючи особливості становлення української державності, наукова спільнота відзначає вкоріненість в українську свідомість певних явищ політики, права та економіки. Йдеться про чинники ставлення українців до обставин певного історичного часу, зокрема до діючого судочинства із заангажованим суддівським елементом. Невипадково, що за

певний час відбувалися процеси зневіри в судовій владі, як елементу влади «зовнішньої», «ворожої», чіє завдання зокрема мало й політичний характер. «Історично правосвідомість українського, суспільства фіксувала образ влади та права як насильство над індивідуальністю» [169, с. 104].

Водночас, шукаючи та просуваючи власне бачення й в судових залах, українські адвокати намагалися втілювати притаманні їм «українські цінності», апелювали до їх поєднання з правом, ідеалами гуманізму, людяності. Між тим, вони стикалися з тим, що відзначається як особливість провадження в політичних судових процесах, а саме, що «судді, турбуючись про безпеку суспільства, можуть приносити в жертву інтереси індивіда» [332, с. 35].

Розглядаючи політичні судові процеси 1930-их років, І. Ю. Гловацький відзначав адвокатів, які «жертвно працювали не лише на ниві захисту українських громадян від безпідставних політичних репресій польської влади, а й утверджували у свідо-мості кожного українця його право на своє національне державне життя» [104, с. 3]. Він також відзначав зосередження уваги народних мас на прагненні досягнути свого майбутнього, своєї державності та, звичайно ж, незалежності.

Юридичні енциклопедії зазвичай не згадують термін політичні судові процеси. Між тим, він є епітетом, який може мати самостійне значення. Поширені поняття політичні судові процеси різняться своїм обсягом і змістом, що відображають їхні визначення. Традиційно вважається, що політичний судовий процес - судовий процес проти політичних опонентів. Таке визначення передбачає необхідність з'ясування понять «політичний», «опонент», які наповнюються змістом поняття політичний судовий процес. Можливе й розрізнення «опонентів» на внутрішніх і зовнішніх тощо.

У науковій літературі поширені й інші визначення політичних судових процесів, що конкретизують пропоноване загальне уявлення чи дещо різняться від нього. Так, один із засновників західної «політичної теорії юридичного процесу» професор О. Кіршхаймер (1905-1965) у праці

«Політичне правосуддя» («Political Justice») визначав політичні процеси як такі, що стосуються винятково, його мовою, різнобічних мотивів {partisan motivations). А визначенням іншого західного дослідника, професора М. Белкнепа, охоплюються процеси, які мають на меті вплив на структуру, штат або державну політику держави, або є наслідком політичних розбіжностей, або зусиль соціальної групи, яка контролює державний апарат, щоби за допомогою судів вплинути на своїх опонентів у боротьбі за владу, що не виявляється відразу як політично зумовлений процес чи то такий, що ведеться з метою зберегти своє економічне і соціальне становище [2, с. 16].

Таке визначення виключає процеси, що впливають із конституційних компромісів. Водночас, якщо вважати конституційний компроміс «політичним», то всі процеси можуть вважатися політичними судовими процесами, від чого цінність цього критерію визначення применшується.

Ще один західний вчений, американський дослідник Е. Познер називає зазначені визначення «крайніми» (межевими) й стверджує, що дотримується, на його думку, «серединної» дефініції між двома вищезазначеними.

Отож, політичний судовий процес – це судовий процес, визначення якого може залежати як від розуміння поняття «політичний», так й інших можливих критеріїв, щодо яких наукова думка не уніфікована. Хоча варто детальніше дослідити питання визначення політичні, допустимо стверджувати: політичний судовий процес - це форма (в даному випадку – судовий процес) владної боротьби щодо політичних опонентів.

Повертаючись до аналізу пропонованих історичних політичних судових процесів, звернімося до Варшавського судового процесу та Львівського процесу «Бандери». Відзначимо, що, на думку українських дослідників, їх основою стало свідоме приниження та знівечення політичного становлення українців. Ситуація «судді – поляки, підсудні – українці» зумовлювала відношення «мисливця та жертви». В цьому контексті не виключалося нехтування правами особи, принципів судочинства, права загалом. З-поміж принципів, для прикладу, нівелювався і принцип рівності.

Так, сторони у судовому процесі повинні бути рівними, проте в умовах політичної боротьби постає питання: чи можлива така рівність, якщо сам суд не може розглядатися як неупереджена інституція, що забезпечує таку рівність, тим самим нівелюючи категорію рівності. Нівелюється саме поняття «рівності перед законом», адже законом керує політичний інтерес, за якого особі складніше або ж неможливо захистити свої права, зберегти моральний дух, довести правоту. Політичність процесу прирікає його своєю упередженістю.

У цьому зв'язку доцільно розглядати інші юридичні інститути, які здатні впливати на політичну складову судового процесу. Одним із них є адвокатура, чиє покликання - діяти в інтересах як суспільства, так й індивіда. Саме через адвокатуру, як правозахисний інститут суспільства, держава забезпечує можливість реалізації конкретно визначених прав і свобод людини.

Як пересічна особа, адвокат є учасником суспільно-політичних відносин, однак, як зазначив М. Р. Аракелян, адвокат «як член суспільства має право керуватися будь-якими етичними принципами і вченнями, проте, виконуючи свій професійний обов'язок, адвокат зобов'язаний насамперед співвідносити свої дії з системою спеціальних етичних цінностей і стандартів поведінки для адвоката, який існує в державі та суспільстві» [29, с. 113]. Безперечно, інтереси особи як члена суспільства та адвоката як захисника різняться, коли постає питання забезпечення основних цінностей людини та громадянина. В даному випадку це особливо чітко проявляється в процесі творення правосуддя чи то судочинства, поняття яких в ідеалі мали б збігатися.

Критика політичності судових процесів доречна й з позицій забезпечення принципу незалежності судової влади. Цю проблему як проблему незалежності суддів як служителів Феміди порушує у своїх спогадах С. Шухевич. «Переплітаючись» із політичним прошарком суспільства, судова влада набуває незрозумілого забарвлення, оскільки

приналежність до існуючих політичних сил вибиває із потрібної колії, дестабілізує процес реалізації правосуддя та спричинює протиправність правового режиму в державі. Приналежність до інших народностей, політичних уподобань та інтересів, спричиняє внутрішній конфлікт та зобов'язання вибору сторони, оскільки реалізація встановлених законодавцем норм можлива в даному випадку тільки з погляду на верхівку держави.

Прикладом подібної діяльності служителів Феміди є діяльність суддів у Східній Галичині 1930-их років, де «таку роботу польських суддів і судових упорядників не вважало як «забава в політику», але, коли український суддя, згідно з зобов'язуючими приписами, відважився уживати в своїм урядуванні в слові і письмі української мови, тоді давано йому тавро політика, а суддя, що «бавиться в політику», не може бути безстороннім суддею» [382, с. 201]. Питання усунення від реалізації норм закону було доволі просте – суди за вказівкою, або звільняйся та неси відповідальність як чужинець свого суспільства.

Політичність може виявлятися й в ідеологічності як елементів світогляду, зокрема й учасників судових процесів. Як відзначається у спогадах відомого адвоката В. Горбового, «...в часі мого суддівства я, передусім, старався, щоб у суді не нехтували прав нашої мови, а далі всіма силами старався поборювати та нищити кацапство, яке вважав найбільшою язвою, найгіршим і найгрішнішим боляком на тілі українського народу в Галичині» [382, с. 206]. Ідеологічна складова політичної діяльності в умовах політичного протистояння загострювала характер політичних судових процесів. Судові процеси інколи ставали сферою ідейної боротьби. Непримиренні спроби змінити судовий вирок дуже часто зумовлювалися не доказами в справі, а приналежністю захисників до політичної групи із притаманними їй політичними симпатіями. Як відзначає В. Горбовий, «...Варшавський процес виявив головних осіб Української революції та виявив яскраве політичне тло» [214, с. 21]. З огляду на висловлювання та

виступ у даному процесі, адвокат чітко виконав взятий на себе обов'язок виявлення ідейно-моральної основи судового процесу на користь українського народу.

Захисник відверто голосив про ідейність національної незалежності свого народу, етичну необхідність боротьби за реалізацію своєї ідеї. Саме тому, «він рівночасно висловлював свої переконання» [40, с. 20], які були водночас всезагальними та особистими. Мета однієї людини з часом стала покликанням всього народу, який зрозумів такі тонкощі лише з плином часу.

Так, можливо, саме така ідейність та прагнення досягти прозоріння народних мас і є одним із вагомих чинників характерності політичного судового процесу.

У політичних судових процесах змістовно виявляється й феномен моральності. Моральність адвоката як людини та громадянина проявляється у жертвності заради своїх ідеалів. Як зазначав В. Горбовий, деякі адвокати в відомих судових процесах Східної Галичини виконували обов'язок безоплатно, не маючи й своїх коштів («так поїхали наші адвокати боронити в такій важній справі без приготування, а трьох з них у дійсності без грошей») [329, с. 51].

Отже, осмислення виникнення та розвитку політичного судового процесу як складного історичного явища співіснування права та політики пов'язується з владною боротьбою, зокрема проти політичних опонентів, з використанням суду як інституту судової влади в такій боротьбі. Політичність судових процесів впливає на здійснення правосуддя, порушуючи питання про можливість такого здійснення. Адже закон може стати інструментом можливих маніпуляцій, тоді як право (як поняття) залишатися ідеалом – дороговказом у здійсненні справедливості. Маніпуляція законом чи зловживання правом – явища, які мають місце в процесі здійснення судочинства в політичних судових процесах, підносячи цю тему до рівня філософсько-правового та водночас практичного дискурсу.

Про особливості функціонування радянської адвокатури дізнаємося

також зі спогадів тогочасних адвокатів. Так, Л. І. Каган на початку 90-х років ХХ ст. згадував, що «...адвокати України в часи сталінського деспотизму і диктатури, в часи брежнєвського беззаконня і застою самовіддано, кваліфіковано і послідовно захищали законні права громадян..., часто ризикуючи свої особистим благополуччям і правом продовжувати свою професійну діяльність, оскаржували вину безпідставно притягнутих до відповідальності громадян, відстоювали свою правову позицію і сміло розкривали факти беззаконня та фальсифікації.... Успіх наступав дуже рідко, але все ж таки наступав...». Його внучка, доктор юридичних наук О. Яновська зазначає, що поколінню адвокатів ХХІ ст. є чому повчитися у тих, хто працював в умовах тоталітарної системи, в умовах, коли вітчизняна правова система й не чула про принцип верховенства права, в умовах, за яких адвокат і мріяти не міг про рівність сторін. Попри це, адвокати боролися, відстоювали права своїх клієнтів, мало сподіваючись на успіх, але домагалися його. ...насамперед треба вчитися порядності, вимогливості до себе та високому професіоналізму, які не були передбачені затвердженими правилами адвокатської етики, але сприймалися на рівні моральних аксіом» [329].

В історії розвитку вітчизняної адвокатури важливе місце займало «Положення про адвокатуру УРСР» від 1 жовтня 1980 р. У даному законодавчому акті передбачалося, що адвокатура сприяє охороні прав та законних інтересів громадян і організацій, здійсненню правосуддя, додержанню і зміцненню законності, вихованню громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, поваги до прав, честі й гідності осіб тощо. Передбачалося, що адвокат у своїй діяльності повинен, окрім точного і неухильного додержання вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби й способи захисту прав і законних інтересів громадян і організацій; не допускати нерозголошення відомостей переданих йому довірительом у зв'язку з надання правового допомоги, бути прикладом моральної чистоти і бездоганної поведінки, зобов'язаний постійно

вдосконалювати свої знання та підвищувати свій професійний рівень.

VI. Пострадянський етап розвитку адвокатури (1991-2010 рр.). З проголошенням незалежності України у 1991 р. та прийняттям Верховною Радою України 19 грудня 1992 р. Закону України «Про адвокатуру» [179, с. 62] особливу увагу приділено законодавчому закріпленню моральних засад діяльності інституту адвокатури. Даний закон закріпив принципи діяльності адвоката (верховенство права, незалежність, демократизм, гуманізм та конфіденційність); передбачив широкий спектр прав та обов'язків адвоката; особливості адвокатської таємниці та гарантії адвокатської діяльності тощо. Закон України «Про адвокатуру» вміщував текст присяги адвоката, який, складаючи її, зобов'язував, окрім законодавства України та міжнародних актів про права і свободи людини, суворо додержуватися правил адвокатської етики, а також бути завжди справедливим і принциповим, чесним та уважним до людей, суворо зберігати адвокатську таємницю, всюди і завжди берегти чистоту звання адвоката.

Не зважаючи на те, що етична поведінка адвоката однозначно сприймалася адвокатами як така, що полягає у високопрофесійному забезпеченні права на захист від обвинувачення та наданні правової допомоги у вирішенні справ у судах та інших органах державної влади, обов'язки адвоката в окремих правовідносинах із різними учасниками, часто суперечили один одному, і адвокатам доводилося знаходити належний баланс між ними, варіанти компромісу. Відповідно, виникла необхідність в існуванні чіткої системи критеріїв правильності вибору того чи іншого варіанта поведінки в ситуаціях зіткнення, суперечності різних обов'язків та прав адвокатів [159]. Саме з метою детального врегулювання морально-етичних відносин адвоката у різних сферах його професійної діяльності у 1995 р. було розпочато підготовку Правил адвокатської етики, що були схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті міністрів України 1 жовтня 1999 р. [159], які не лише уніфікували б вітчизняні традиції та досвід адвокатської практики, а й стали б основним

актом, що детально визначав основні моральні засади діяльності адвокатів.

Впродовж 2000-2010 рр. в Україні вкрай повільно здійснювався поступ з удосконалення морально-етичних постулатів та приведення їх до міжнародно-правових стандартів. Вважаємо, що це зумовлено затяжним перехідним періодом розвитку вітчизняної правової системи від радянського до європейського типу. Одним із перших кроків у реформуванні інституту адвокатури відповідно до загальноновизнаних міжнародних стандартів для забезпечення надання адвокатами високоякісної професійної правової допомоги було здійснено шляхом прийняття Верховною Радою України 5 липня 2012 р. Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [152]. Важливим у контексті нашого дослідження виступає закріплення морально-правового положення у ч. 5 ст. 27 даного Закону про те, що зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката та правилам адвокатської етики. Крім того, положення п. 2 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зобов'язують адвоката відмовитися від виконання договору, якщо результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечить моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики (курсиви – автора).

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає дотримання Правил адвокатської етики як одного з основних професійних обов'язків адвоката. На виконання положень зазначеного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», 17 листопада 2012 року Установчим З'їздом адвокатів України затверджено «Правила адвокатської етики». У Преамбулі Правил адвокатської етики, закріплюється їх основна мета - це уніфіковане закріплення традицій і досвіду української адвокатури в сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загальноновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському

співтоваристві. Ці Правила слугують обов'язковою для використання адвокатами системою орієнтирів при збалансуванні, практичному узгодженні ними своїх багатоманітних та іноді суперечливих професійних прав та обов'язків відповідно до статусу, основних завдань адвокатури та принципів її діяльності, визначених Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законодавчими актами України, а також закріплюють єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката у дисциплінарному провадженні кваліфікаційно–дисциплінарних комісій адвокатури [279].

V. Етап адаптації законодавства про адвокатуру до міжнародних стандартів (з 2010 р.). Не зважаючи на позитивні законодавчі зрушення в останні роки щодо діяльності адвокатури, необхідно, об'єднавши зусилля адвокатів, науковців, практиків та міжнародних фахівців, продовжувати цей процес у руслі адаптації законодавства про адвокатуру до загальноприйнятих міжнародних стандартів з метою гарантування та забезпечення надання фізичним та юридичним особам кваліфікованої правової допомоги на основі відповідних моральних засад.

Отже, розгляд основних етапів генезису вітчизняного інституту адвокатури дозволяє констатувати, що моральні засади діяльності адвокатури пройшли складний етап свого розвитку від зародження як складових елементів особистої та корпоративної культури адвокатів до їх законодавчого можливого закріплення з метою застосування у практичній діяльності.

З виникненням адвокатури як стійкого правового інституту, одночасно у його представників починають формуватися ідеї, принципи, уявлення, переконання, оцінки, норми поведінки. З цього моменту можна говорити про зародження основ професійної моралі адвокатів. Для кожного з історичних періодів розвитку адвокатури характерні свої специфічні моральні вимоги до діяльності адвокатів.

Основні моральні засади інституту адвокатури виникли спочатку як прояв внутрішньої моральної свідомості, а згодом розвивалися на основі

правової культури кожного з історичних етапів. Основні моральні засади фіксувалися як у нормативно-правових актах, так і в писаних та неписаних кодексах професійної поведінки. При цьому, залежно від політичної, ідеологічної, культурної та релігійної ситуації, на вітчизняних теренах домінували різні загальнолюдські цінності, що неодмінно мали вплив на повсякденну роботу адвоката.

Попри складні історико-правові процеси, простежується наступність моральних засад інституту адвокатури, при цьому їхній обсяг розширювався, а правові норми, спрямовані на їх практичну реалізацію та охорону, вдосконалювалися залежно від зростання рівня демократизації української держави та підвищення статусу адвокатури в суспільстві.

Підсумовуючи, відзначимо, що нами з'ясовано та проаналізовано окремі основні закономірності та особливості становлення інституту адвокатури в Україні. З-поміж найбільш історично значущих аспектів його становлення (які визначають особливості такого становлення та моральних засад адвокатури) належить участь адвокатів у політичних судових процесах у 1930-их роках у Східній Галичині, які ми вбачаємо актуальними й сьогодні.

Висновки до розділу 1

На підставі осмислення теоретичних і нормативних джерел сформульовано поняття «моральні засади діяльності інституту адвокатури», під якими пропонується розуміти певні принципи належної поведінки у здійсненні професійної адвокатської діяльності, зокрема систему моральних принципів і норм, спрямованих на забезпечення належної поведінки адвокатів в правовому захисті інтересів особи; відзначається їх істотне значення у випадках, коли правові норми не встановлюють конкретних правил поведінки.

1. У дисертаційному дослідженні подано аналіз літератури за темою дисертаційного дослідження, а також загальну історико- та теоретико-

правову ретроспективу проблематики становлення інституту адвокатури в контексті проблем теорії держави і права.

2. Здійснено загальнотеоретичний аналіз моральних засад професійної діяльності інституту адвокатури на прикладі історичних судових процесів Східної Галичини 30-х років ХХ століття.

3. Запропоновано загальнотеоретичний аналіз наукознавчого виміру моральних засад діяльності інституту адвокатури, висловлено рекомендації щодо вирішення актуальних дилем, на основі та принципах моральності адвоката, юридичної етики. Здійснено загальнотеоретичне дослідження історико-правових закономірностей морально-правових дилем у професійній діяльності адвокатури. Сформульовано поняття «моральні засади діяльності інституту адвокатури», під якими пропонується розуміти певні принципи належної поведінки у професійній діяльності адвоката, зокрема систему принципів та норм, їх значення у практичних випадках, коли правові норми не встановлюють конкретних правил поведінки.

Розглядаючи вихідні методологічні засади дослідження, нами сформульовано його загальнометодологічні засади (пов'язані з особливостями його предмета) та обґрунтовано формулювання предмета дослідження як загальнотеоретичної характеристики закономірностей та особливостей механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Представлено спробу узагальнення методології дослідження моральності інституту адвокатури, її керівних ідей, системи світоглядних принципів, які проявили себе в процесі усвідомлення сутності права, зокрема обґрунтування моралі адвоката. Розгляд основних етапів генезису вітчизняного інституту адвокатури дозволяє констатувати, що моральні засади діяльності адвокатури пройшли складний етап свого розвитку від зародження як складових елементів особистої та корпоративної культури адвокатів до їх законодавчого можливого закріплення з метою застосування у практичній діяльності.

З виникненням адвокатури як стійкого правового інституту, одночасно

у його представників починають формуватися ідеї, принципи, уявлення, переконання, оцінки, норми поведінки. З цього моменту можна говорити про зародження основ професійної моралі адвокатів. Для кожного з історичних періодів розвитку адвокатури характерні свої специфічні моральні вимоги до діяльності адвокатів.

Основні моральні засади інституту адвокатури виникли спочатку як прояв внутрішньої моральної свідомості, а згодом розвивалися на основі правової культури кожного з історичних етапів. Основні моральні засади фіксувалися як у нормативно-правових актах, так і в писаних та неписаних кодексах професійної поведінки. При цьому, залежно від політичної, ідеологічної, культурної та релігійної ситуації, на вітчизняних теренах домінували різні загальнолюдські цінності, що неодмінно мали вплив на повсякденну роботу адвоката.

Попри складні історико-правові процеси, простежується наступність моральних засад інституту адвокатури, при цьому їхній обсяг розширюється, а правові норми, спрямовані на їх практичну реалізацію та охорону, вдосконалюються залежно від зростання рівня демократизації української держави та підвищення статусу адвокатури в суспільстві.

Результати даного розділу опубліковані у роботах [316, 317, 318].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ

2.1. Закономірності формування моральних засад діяльності інституту адвокатури

Розглянувши в попередньому розділі загальнотеоретичний та історичний виміри моральних засад діяльності інституту адвокатури, доцільно детально розглянути закономірності формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Вважаємо, що це зумовлено їх специфікою та є ціннісним виявом «формування почуття моральної та юридичної відповідальності, суворого дотримання усталеного позитивного стереотипу поведінки, вироблення моральної обґрунтованості службових взаємовідносин, готовності виконувати юридичний обов'язок ...».

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується високим ступенем професіоналізації суспільства, ускладненням професійної структури соціуму, підвищенням суспільних вимог до представників різноманітних, професій. Реалії сучасного життя, що характеризуються прискоренням темпів змін, змушують шукати нові підходи до аналізу соціально значущих явищ і якостей особистості. Затвердження концепції сталого розвитку висуває нові вимоги до всіх сфер життя людини, у тому числі й до одного з найважливіших її соціальних проявів - професійної діяльності.

Виокремлення чинників, що впливають на характер здійснення юридичної діяльності загалом, і на особистість юриста зокрема, зумовлено нагальними проблемами сьогодення. На жаль, в Україні вже підготовлено стільки юристів, що, на думку економістів, пропозиція на ринку праці вже

перевищила попит на них. На думку критиків, рівень професіоналізму адвокатів стрімко падає. Ми вважаємо, що виокремлення та дослідження чинників, які впливають на це, є важливим завданням сучасної юридичної науки. А ще більшого значення набуває проблема з'ясування сутності професіоналізму в роботі адвоката.

Об'єктивні умови сучасного цивілізаційного розвитку вимагають переорієнтації суспільства на професіоналізм у всіх без винятку сферах трудової діяльності, де провідним є людський фактор. Зростає зацікавленість суспільства у професіоналах – працівниках не тільки з високими професійними навичками, але й з аналітичними, творчими здібностями, стійкою світоглядною базою та гуманістичними ціннісними орієнтирами. Створюючи моральний кодекс інтелігенції XXI ст., академік М. О. Агаджанян на перше місце поставив вимогу професіоналізму, творчої активності, продуктивності, відкритості та високої моральності особистості [25, с. 57].

Професійний статус як явище вперше сформувався у доіндустріальній Англії. Заможні громадяни вступали до Кембриджського або Оксфордського університетів, щоб набути знань у галузі вільних мистецтв, і лише після цього складали іспити на право займатися юридичною практикою. Заможність була основною умовою, оскільки професійна практика забезпечувала доволі низькі прибутки. Наприкінці XIX століття «професіоналізм на основі статусу» почав поступатися «професіоналізму на основі діяльності». Основою для виокремлення професійної діяльності стало впровадження спеціалізованої кваліфікації та знань, уможливило швидке опанування певною професією вихідців з інших прошарків суспільства [177, с. 76].

Традиційно в європейській культурі професіонали займають привілейоване становище, оскільки вони виконують роботу, що вважається особливо цінною - зокрема, через обсяг попередньої підготовки і практичного досвіду, які необхідні для набуття знань і

майстерності [23, с. 101].

Цікавим у цьому контексті є дослідження С. Безносова щодо найважливіших складових професіонала. Він виокремлює у діяльності юриста-професіонала формальну та змістовну сторони, оскільки поза посадою або видом професійної діяльності, людина не може виявляти себе як спеціаліст.

Формально можна сприймати людину як виконавця юридичної професійної ролі, навіть якщо вона у цей момент безпосередньо не виконує професійні обов'язки. Змістовний же аспект полягає в тому, що юрист як професіонал не може бути таким поза виконанням своїх специфічних професійних обов'язків [35, с. 39].

Тобто, можемо говорити про те, що у сфері професійної діяльності поведінка людини є двоаспектною: або активною, або пасивною.

Слід погодитися з С. Безносовим у його твердженні про те, що особа як професіонал може проявити себе лише в межах певної сфери діяльності. Не зважаючи на те, яким чином людина це демонструє (активною чи пасивною поведінкою), саме професія створює умови для становлення особистості професіонала [41, с. 5]. У наукових працях акцентується увага на рисах та особливостях, притаманних саме професіоналу. Справжній професіонал, який досягнув висот у своїй спеціальності, повинен характеризуватися такими рисами: постійна готовність до роботи, постійне незадоволення собою, прагнення до подальшого самовдосконалення, гранична зосередженість на справі, підвищені вимоги до себе і колег, критичне і непримириме ставлення до всього, що заважає роботі, добровільне самообмеження в способі життя, звуженні кола спілкування [72].

Водночас, наприклад, традиційний Парсонівський професіонал зберігає в собі корпоративні традиції середньовічних гільдій: він або приватний лікар, або юрист, який одержав теоретичну підготовку і був соціологізований у професійне співтовариство. Цей професіонал безкорисливо служить своїм клієнтам; особисті інтереси він не ставить вище професійного

обов'язку [23, с. 103].

На думку В. Ігнатова, юрист-професіонал - це людина, яка глибоко себе поважає, високо цінує свою професію та невіддільний від неї спосіб життя. Останній цілком покриває весь життєвий шлях людини, не залишаючи місця й часу для різного роду улюблених занять, пристрастей, слабкостей, які б надмірно відволікали від обраної професії. Звичайно, у житті будь-якої людини, у її суєтному кругообігу справ є місце для відпочинку душі, але це не виключає, а, навпаки, переконує нас у думці, що професіонал – це спосіб життя, який включає в себе побут, громадські справи, стиль і спосіб життя, почуття власної гідності [159, с. 42–43].

А. Рікен вбачає сформованість професійних якостей юриста у відповідності його діяльності особливому рівню завдань, які приймаються на себе; в особливій кваліфікації осіб, які належать до даної професії; високій діловій комунікації, яка ґрунтується на науковій освіті; наявності особливого професійного етносу, в основі якого лежить неекономічна орієнтація на цінності, які притаманні всьому суспільству; непартійній, діловій професійній праці та особливому почутті обов'язку [252, с. 52].

У 70–ті роки минулого століття С. Алексєєв та В. Яковлєв розробляли модель юриста як бажаний стан юриста, і включили в запропоновану модель загальні вимоги і показники моделі юриста, а також специфічні вимоги, які належать до різновидів юридичної праці (юридичним спеціальностям): висока загальна культура, всебічна духовна та інтелектуальна розвинутість; високий і при цьому «спеціалізований» моральний рівень - підкорення діяльності юриста низці етичних норм, таких, як чесність, почуття поваги до інших, увага до людей тощо; належна загальна юридична культура, розвинуте юридичне мислення; глибоке знання законодавства і практики його застосування; загальноюридичні практичні навички - уміння (навички дослідження фактів, віднаходження і трактування нормативних актів, складання юридичних документів, усних виступів із юридичних питань та ін.); загальнокомунікативні та організаторські якості, навички роботи з

людьми, знання психології людей; навички науково-дослідницької роботи; якості громадського діяча, зокрема навички публічних виступів [296, с. 73–74].

Структуру професіоналізму юридичної діяльності розглядає російський соціолог В. Лапшов. Дослідник вибудовує свою концепцію з якісного змісту категорії професійна культура особистості. До основних характеристик професійної культури він відносить: рівень професійного розвитку особистості, розвиток творчого потенціалу особистості. Професіоналізм юридичної діяльності він розглядає як системне утворення, що визначається наявністю конкретних особистісних якостей юриста та наявністю у нього низки основних структурних елементів: знань, необхідних для юридичної діяльності; професійно значимих прийомів і навичок; ставлення до юридичної діяльності, професійних цінностей тощо.

Юрист-професіонал визначається В. Лапшовим як людина високої кваліфікації, для якої необхідно накопичувати та розширювати свої знання. Сьогодення потребує від юриста, щоб він мав такі базові знання: досконале знання базових правових категорій; чітке уявлення про наявну в державі правову систему і систему прав; знання властивостей нормативно-правових актів різного рівня; знання теорії фундаментальних галузей права; знання технологій (відповідні процеси та процедури) та змісту суспільних відносин у відповідній сфері людської діяльності [229, с. 96–102].

Відповідно до сучасних вимог суспільства юрист повинен уміти: визначати правову природу правових явищ; визначати характер правовідносин і галузеву належність норм, якими їх урегульовано, визначати коло нормативно-правових актів, у яких містяться зазначені норми, обирати саме ті норми, які мають використовуватися або застосовуватися в конкретній ситуації [229, с. 89].

Щодо професійних цінностей юриста, то можна виділити дві групи – професійно-моральні цінності (гуманізм, порядність, чесність, об'єктивність) і службово-професійні (професійна майстерність, лідерство, трудова

дисципліна) [296, с. 110].

Із вищевикладеного випливає, що вчені не обмежують коло своїх досліджень перерахунком властивостей характеру юриста, вони розширили межі наукового пізнання до вивчення ставлення до професії, дисциплінованості та внутрішньої самоорганізації, використовуваних прийомів, умінь, навичок, вимог до професійної культури тощо. Більше того, на основі узагальнення розробок у цій сфері було описано модель юриста.

Сучасні дослідники приділяють особливу увагу висвітленню тісного зв'язку юридичної професії з буденним життям юриста. Підтвердженням цьому є те, що професіоналізм у юридичній сфері виявляється в тому, що професія стає способом життя людини, її життєвою потребою. Юрист-професіонал – це людина, яка глибоко себе поважає, цінує свою професію і невіддільний від неї спосіб життя (побут, громадські справи, стиль життя тощо) [295, с. 73–81].

Юрист-професіонал є розумним. Розумність визнається невід'ємним атрибутом усієї людської діяльності, заснованої на явному усвідомленні мети діяльності, її завдань та ідей. Раціональність юридичної професійної діяльності полягає у пошуку ефективних засобів вирішення завдань. Юрист, який ставиться до своєї справи з позицій вимог розуму й логіки, діє розсудливо, долає інертність, хаотичність матеріалу. Разом із цим, він здатен передбачати результати своєї діяльності [296, с. 113].

Дослідження професіоналізму юриста змушує нас звертати увагу не тільки на особливості юридичної діяльності та властивості особистості юриста, а й на чинники, які впливають на них. Цікавою в цьому аспекті є думка Ж. Алексєєвої, яка наголошує на тому, що на формування професійної правосвідомості юриста впливають:

- соціально-політичні чинники (юристи інколи виступають від імені державної влади);
- соціально-правові чинники, пов'язані з тим, що юристи формулюють принципи чинного права, якість законодавчих, урядових і

відомчих актів. До соціально-правових факторів належать: стан правосвідомості населення, працівників державних і недержавних установ, з якими працюють юристи; юридичні гарантії законних і ефективних способів дії співробітників, їхня юридична захищеність перед необ'єктивною оцінкою їхніх дій; правовий статус юристів, їхня озброєність юридичними повноваженнями;

– соціально-психологічні чинники - конфліктність роботи, постійні контакти зі злочинцями та аморальними елементами, неофіційні корпоративні настрої (цілі, норми, цінності соціальної групи); задоволення або незадоволення роботою; престиж роботи тощо;

– культурно-етичні чинники, що містять у собі й загальний рівень культурного розвитку юриста, й елементи «батьківської» культури [295, с. 15].

Професіоналізм як досконале оволодіння професією тісно пов'язаний із майстерністю - креативним показником оволодіння професією. Майстерність кожного юриста унікальна і неповторна, як і сама особистість юриста. Майстрам властивий власний стиль реалізації професійних здібностей і стиль вирішення поставлених завдань (способи, прийоми дій у тій чи іншій ситуації), який визначається його індивідуально-психічними особливостями (характер, темперамент) і здібностями пізнавальної та емоційної сфер, а також досвідом і рівнем засвоєння правоохоронної діяльності. Майстер в якості професіонала - це людина, яка виділяється або якимись спеціальними якостями або універсалізмом, широким орієнтуванням у професійній сфері, або тим і іншим. Він набуває свого індивідуально-визначеного стилю діяльності, його результати стабільно добрі, а тому він має підстави вважати себе в чомусь незамінним (у будь-якому разі - невідтворюваним) працівником [105, с. 422].

Носієм професіоналізму юриста в суспільстві є юрист як виконавець певної соціальної ролі. Підвищення професійної підготовки юриста є одним із важливих завдань Української держави. Професіоналізм юридичної

діяльності є складним соціальним явищем, і як атрибут суспільства включає у себе різні аспекти, що в цілому залежать від реальних соціокультурних умов. У такому контексті мова йде про професійний портрет юриста. Останній характерний для багатьох професій у вигляді багатогранності та неповторності особистостей людей, імена яких є візитною карткою професії: лікар – Гіппократ, композитор – В. Моцарт, мореплавець – Х. Колумб, скульптор – Фідій, юрист – А. Коні. Усі вони є уособленням своєї професії, ідеалом й зразком вірного їй служіння. Професіональний портрет юриста – це своєрідна модель, основу якої складають державні кваліфікаційні вимоги, яким повинні відповідати ті, хто хочуть ствердитись як юристи–професіонали. Ці вимоги одночасно є імперативами, відповідність яким є основою професійного успіху [296, с. 104–105].

Загалом проблема професіоналізму та умов його забезпечення розглядаються в межах нової інтегративної науки - акмеології. У широкому розумінні професіоналізм - це ознака належної відповідності людини вимогам діяльності, виробництва. Професіоналізм можна трактувати як певну системну організацію свідомості, психіки людини, що включає такі компоненти: властивості людини як цілого (особистості, суб'єкта діяльності), праксис професіонала, гносис професіонала, інформованість (знання, досвід), психодинаміку, осмислення питань своєї статево-вікової належності у зв'язку з вимогами професії [105, с. 7–11].

Отже, під професіоналізмом юриста ми пропонуємо розуміти систему спеціальних знань, умінь, навичок, цінностей і ставлення до юридичної діяльності, що формується в процесі професіоналізації особи, а також специфічний вид діяльності, спрямований на підтримання порядку в соціумі та захист прав і свобод людини і громадянина.

Тобто, на закономірності формування моральних засад діяльності інституту адвокатури впливає система якостей особи адвоката та характеризується його правовою культурою, правовою свідомістю, що знаходить своє вираження у його поведінці. Рівень правової культури і

правової свідомості, в цьому випадку, повинен бути високим, оскільки, лише за таких умов поведінка буде відзначатись належним ставленням до роботи та правомірністю вчинків у буденному житті (побуті).

На основі визначеного поняття професіоналізму ми будемо розглядати явище професійного обов'язку. Досить часто професійний обов'язок підміняють співзвучними професійними обов'язками, що є неправильним. Спробуємо розмежувати дані поняття за змістовим наповненням. За основу візьмемо такий вид юридичної діяльності як адвокатська, яка є безпосереднім предметом нашого дисертаційного дослідження.

У західній науковій думці поняття професійного обов'язку юриста пов'язане не з владними приписами, а з обов'язками, що ґрунтуються на основних принципах права та, зазвичай, які закріплені безпосередньо в Конституції [2, с. 1217–1218].

Адвокатську діяльність не можна вважати повністю неконтрольованою, адже вона оцінюється його клієнтом, слідчим, прокурором, суддею, колегами по роботі, які аналізують якість та результати роботи адвоката. Однак, вказані учасники кримінального процесу не мають права давати адвокату які-небудь вказівки, оскільки їх відносини мають «горизонтальний», а не «вертикальний» характер. У такій ситуації, важливим чинником впливу на дії та рішення адвоката під час його практичної діяльності залишається усвідомлення ним моральної відповідальності за результати своєї роботи.

На думку Б. Чагіна, сумлінний адвокат висуватиме перед собою значно серйозніші вимоги, ніж ті корпоративні зобов'язання, виконання яких вимагатиме від нього керівник чи адміністратор [371, с. 37–39].

Значний вплив на професійний обов'язок адвоката чинить і обов'язок суспільний, який є уніфікованим і універсальним відносно будь-якої професійної діяльності. Тобто, суспільний обов'язок не має будь-якого професійного забарвлення, він зумовлений нормами моралі, що існують у даному суспільстві, та не залежить від будь-яких корпоративних норм.

Поняття суспільного обов'язку є етичною категорією, яка характеризує

сукупність моральних зобов'язань конкретної особи перед суспільством. Особливістю морального зобов'язання є те, що особа сама усвідомлює його сутність та виконує його за власним бажанням, а не через можливість застосування примусових заходів [2, с. 394].

Ми вважаємо, що обов'язок не повинен пригнічувати особу, а, навпаки, саме він дозволяє усвідомити своє місце у суспільстві, значення своєї діяльності, орієнтуватись на досягнення соціального блага. Зміст професійного обов'язку не є сталою величиною, він може постійно змінюватись. Причини цього явища криються у вимогливості особи до самої себе, соціальному статусі, характері суспільних відносин тощо.

Суспільному обов'язку притаманна професійна специфіка. Вона може виражатись, наприклад, у непримиримості до несправедливості, що матиме свій прояв у діяльності робочого, лікаря, педагога, юриста та інших, адже ґрунтується на моральному усвідомленні свого обов'язку [2, с. 395].

Ми вважаємо, що професійний обов'язок має не лише моральне підґрунтя, а наділений і правовими властивостями. Останні доповнюються і деталізуються моральними уявленнями про належну поведінку, а правові гарантії їх здійснення знаходять відображення у моральній свідомості особи.

З аналізу професійного обов'язку слідує, що поєднання правового і морального в його змісті відбувається за принципом морального обґрунтування нормативних приписів. Інакше кажучи, правовий аспект професійного обов'язку повинен базуватись на моральних основах суспільного життя і відображати їх особливості у своїй структурі під час реалізації правовідносин.

Актуальним, на наш погляд, є питання меж професійного обов'язку. Адвокат на власне внутрішнє переконання приймає рішення стосовно побудови лінії захисту. Однак, не може вважатися виправданою діяльність адвоката, що має на меті захист явно злочинних дій чи бездіяльності. Жодні матеріальні блага і моральні цінності не зможуть виправдати адвоката з етичної точки зору. В цьому випадку можна вести мову про частковий захист

інтересів клієнта, тих, які за своїм характером є законними. В окресленому аспекті, автор дисертаційного дослідження пропонує виділяти верхню та нижню межу професійного обов'язку.

Нижня межа професійного обов'язку - це захист інтересів особи, діяння якої, наприклад, підпадають під обставини, що виключають злочинність діяння. Через низьку правову культуру населення, навіть такі прояви можуть кваліфікуватись правоохоронними органами як злочинні, хоча, відповідно до кримінального законодавства України, справа повинна бути вирішена в цьому випадку на користь особи, яка, наприклад, діяла в умовах необхідної оборони, крайньої необхідності тощо.

Верхньою межею професійного обов'язку, на наш погляд, повинен стати захист маргінальної поведінки особи. Тобто, юридично така поведінка є законною, а фактично – дуже близькою до злочинної. Всі інші випадки, які не охоплюються визначеною нами межею професійного обов'язку, вирішуються адвокатом на власний розсуд. У такому випадку адвокат повинен визначитись, чи готовий він піти на угоду з власною совістю, чи ні.

Не менш важливим аспектом, який впливає на дотримання адвокатом професійного обов'язку, є система заохочення, адже для особи важливо розуміти не тільки те, що він повинен робити, а й те - заради чого працює.

Будь-яка діяльність характеризується поєднанням матеріальних і моральних стимулів. Робота адвоката не є винятком із загального правила, хоча і має свої особливості. Так, для адвокатської діяльності не властиве просування по службі, підвищення в посаді тощо. Адвокатура позбавлена такої ієрархічної побудови, тому виступає організацією із самостійним управлінням [2, с. 397].

В адвокатській діяльності моральні стимули повинні відігравати пріоритетну роль, порівняно з матеріальними, тому що для цієї професії властиві такі чинники, як: пошук справедливого рішення, відчуття довіри з боку клієнта, оточення, гуманізму. Самостійність у прийнятті рішення, використання творчого підходу в адвокатській діяльності дає можливість у

повному обсязі забезпечити досягнення окреслених моральних стимулів. Саме тому, одним із принципів діяльності адвоката є віра у плату за роботу, а не робота заради оплати.

Суттєвим стимулом в адвокатській діяльності є відповідність професійного обов'язку особистим переконанням, інтересам і здібностям адвоката. Якщо в процесі діяльності виникає різниця між ними, то на допомогу моральним стимулам приходять заходи правового примусу - діяти відповідно до законодавства України. В іншому випадку, неминучим має стати притягнення адвоката до певного виду юридичної відповідальності, в залежності від характеру вчиненого діяння. Тобто, використовується всім відома система батога (страх відповідальності) та пряника (стимули).

Від того, наскільки гармонійно співвідносяться особисті інтереси і переконання адвоката з вимогами професійного обов'язку залежить якість здійснення адвокатської діяльності. В цьому аспекті мова йде про те, наскільки професійний обов'язок своїм змістом може впливати на особисті якості адвоката, а також визначається характер такого впливу.

Зміст професійного обов'язку адвоката-захисника, зокрема його ролі у кримінальному судочинстві, в переважній більшості визначається двома факторами – процесуальним статусом і функціями [2, с. 402].

Питання функцій діяльності адвоката, на перший погляд, здається досить простим, адже не викликає сумнівів те, що адвокат захищає. Однак, насправді, це те гостре питання, відповідь на яке дає можливість визначити місце адвоката у системі правосуддя, зміст його професійного обов'язку, тактичні та стратегічні перспективи його діяльності. Функції захисника – це коло його правових і моральних обов'язків, які відповідають уявленням суспільства про призначення діяльності адвоката-захисника, уявленням самих адвокатів про завдання власної професії та їх відношення до завдань кримінального судочинства, наукових рекомендацій про сутність публічно-правового характеру діяльності захисника [2, с. 408].

Арнольд Требач наголошує на існуванні чотирьох теорій, які по-

різному характеризують функції захисника: теорія змагальності, теорія істини, теорія посередника та теорія юриста-кримінолога [280, с. 23].

У контексті згаданих теорій діяльність адвоката може мати різне забарвлення. В випадку теорії змагальності, адвокат протистоїть стороні обвинувачення у збиранні, наданні доказів, їх тлумаченні перед судом. З позицій теорії істини, робота адвоката спрямована на встановлення істини, перш за все, для себе, щоб у подальшому визначитись із межами реалізації захисту інтересів клієнта. Мається на увазі те, що адвокат повинен, з моральної точки зору, усвідомити для себе законність та етичність поведінки свого клієнта. В контексті теорії посередника адвокат може виступати посередником між особою, яка є підсудною (обвинуваченою, підозрюваною), та державою в особі правоохоронних органів. Реалізується дана функція через правову сферу суспільних відносин. Остання функція юриста-кримінолога полягає у пошуку причин та умов, що сприяли вчиненню злочину чи проступку, вивченні особистості правопорушника, виявленні та дослідженні доказової інформації тощо.

Реалізація зазначених функцій адвокатської діяльності ґрунтується на його процесуальному статусі. Так, згідно зі статтею 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатура в Україні - недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі [152]. Тобто, призначення діяльності адвокатури полягає у реалізації захисної функції в процесі судочинства. Через те, що адвокатська діяльність має громадське підґрунтя, не пов'язане з виконанням державно-владних повноважень, створюється уявлення про адвоката як особу з народу, громади, який може відстоювати інтереси таких же громадян, яким є сам.

Реалізація визначених вище функцій адвокатської діяльності супроводжується впливом на неї різного роду чинників. Так, до умов, які впливають на виконання адвокатом вимог професійного обов'язку, відноситься група факторів, які стимулюють і дезорганізують його

діяльність, сприяють та заважають її здійсненню.

А. Бойков виділяє правові, організаційні, соціально-психологічні, етичні фактори, а також ті, які відносяться до професійної культури та майстерності. У своїй сукупності ці фактори формують об'єктивні та суб'єктивні передумови ефективної діяльності захисника [64, с. 116].

До правових факторів відносять як чинне право, так і комплекс питань та пропозицій з удосконалення кримінально-процесуального законодавства й засоби захисту. До правових факторів відносять питання процесуальних гарантій, що забезпечують реалізацію прав і виконання обов'язків адвокатом [2, с. 416].

До групи організаційних факторів відноситься підбір і підготовка адвокатських кадрів, розподіл справ, спеціалізація, здійснення форм контролю адвокатських колективів за діяльністю окремих адвокатів, уточнення критеріїв оцінки адвокатської діяльності, вдосконалення обліку й оплати праці, розвиток демократичних форм самоуправління, що підвищують відповідальність як керівних органів, так і окремих адвокатів за виконання покладених на них обов'язків [24, с. 143].

Соціально-психологічні фактори пов'язані з проблемою престижу адвокатської діяльності, з відношенням до адвокатури як з боку суспільства, так і представників державних правоохоронних органів [2, с. 417].

Фактори етичного характеру відзначаються усвідомленням значення та сутності професійної етики, професійного обов'язку та стимулів його виконання, моральних принципів і норм адвокатської діяльності [2, с. 418].

Звичайно, кожний з перерахованих факторів спричиняє як позитивний, так і негативний вплив на адвокатську діяльність, що зрештою зумовлює ефективність здійснення професійного обов'язку.

Крім того, в якості важливих умов належного виконання обов'язку та ефективності адвокатської діяльності слід назвати професійну майстерність і професійну культуру. Ці широкі за змістом поняття охоплюють більшість із перерахованих факторів, але мають і власний зміст, який не зводиться,

наприклад, до проблеми організації праці та етики трудових відносин. Маються на увазі такі сторони даного поняття, як рівень професійної компетентності, сукупність навичок і вмінь, які проявляються у прийомах й тактиці захисту. Сюди ж можна віднести специфічні питання оцінки адвокатом доказів, шляхи формування та значення внутрішнього переконання тощо [2, с. 418].

Не менш важливою ознакою професійного обов'язку є те, що адвокатська діяльність повинна відповідати правовому закону та професійному такту. В. Даль визначає такт у справах, вчинках, як вміння щось сказати або зробити вчасно і влучно [175, с. 387].

І дійсно, адвокату просто необхідно швидко встановлювати контакт з людьми, говорити як треба і що слід, ураховуючи при цьому індивідуальні якості співрозмовника, характер обстановки, що склалася, тощо.

Якщо професійний обов'язок адвоката - це поняття сукупне і включає в себе чимало аспектів його професійної діяльності (такт, правову культуру, правову свідомість, поведінку тощо), то обов'язки адвоката чітко сформульовані на законодавчому рівні. Так, у статті 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» обов'язки адвоката охоплюють такі складові та ситуації:

- дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики;
- на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги;
- невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;
- підвищувати свій професійний рівень;
- виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;
- виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги.

Належне та неухильне виконання цих обов'язків також є однією з ознак професійного обов'язку адвоката. Однак, не завжди діяльність адвоката

регулюється визначеними у законодавстві обов'язками та наданими правами.

Адже, дуже часто регулятором поведінки адвокатів виступають традиції та принципи моралі, які склалися в адвокатурі. Проте, в усіх випадках суттєвою гарантією виконання професійного обов'язку повинні бути такі моральні фактори, як совість, честь, репутація адвоката. Здійснюючи свої функції, йому необхідно керуватись моральним змістом правового закону. Адвокату важливо використовувати всі незаборонені законом засоби і способи захисту осіб, які звернулись до нього за юридичною допомогою. Їх використання багато в чому залежить від розуміння адвокатом свого професійного обов'язку, його порядності. Усвідомлення змісту своєї поведінки та її наслідків, прагнення до добропорядності та максимальної самовіддачі диктує адвокату необхідність усебічного дослідження справи та спеціальної літератури, отримання різноманітних довідок, звернення за консультаціями до спеціалістів, визначає зміст і форму власних аргументів тощо. Виконання професійного обов'язку пов'язане з внутрішніми переживаннями, постійною перевіркою своїх дій, з необхідністю самовдосконалення [2, с. 466].

Кожен адвокат прагне реалізувати свої обов'язки якомога краще. Але при цьому не слід забувати про дотримання честі та гідності професії, завоювання позитивної репутації, визнання результатів роботи з боку суспільства тощо. Тому, способи надання юридичної допомоги повинні бути не лише законними, а й морально досконалими. Клієнту, в більшості випадків, однаково, яким чином адвокат будуватиме лінію захисту, для нього важливим є досягнення позитивного результату. Проте, адвокатському співтовариству та суспільству взагалі засоби досягнення мети не байдужі. Саме через це, адвокат С. Арія на перше місце ставить порядність, пояснюючи, що будь-який несправедливий чи нечесний вчинок адвоката знижує кредит довіри серед колег і репутацію серед клієнтів [31, с. 78–80].

Формування моральних засад у діяльності адвоката – це соціально детермінований процес, що насамперед спонукає утворення і активізацію

внутрішніх регулятивних механізмів. Вони у свою чергу впливають на стабілізацію основних психічних процесів (сприйняття, мислення, пам'ять, уява), концентрують спрямованість на досягнення відповідності індивідуально орієнтованих і суспільно значущих цілей адвокатської діяльності, активізують утворення морально мотивованої діяльності та поведінки. Не володіючи певними морально-етичними якостями, адвокат не здатний повною мірою виконувати професійні завдання.

Успішність формування моральних засад діяльності інститут адвокатури залежить від наступних особливостей:

1. Безперервний процес формування моральних засад. Для процесу усвідомлення та закріплення у свідомості моральних засад характерна тривалість у часовому проміжку. Формування моральних засад не відбувається одномоментно та має безперервний характер. Кожен адвокат як особистість щоденно набуває специфічний досвід дій та поведінки, а за відсутності засадничих морально-етичних цінностей, сформований досвід може бути протилежним тому, що треба досягнути у майбутній діяльності.

2. Ефективність процесу формування моральних засад. У процесі взаємовідносин адвоката з іншими особами відбувається його моральне становлення. Соціальні умови, суспільно-політичні події, оточення адвоката, специфіка його виховання та інші чинники мають значний вплив. Дана закономірність - проявактивного підходу до формування моральних засад адвоката, що є запорукою його професіоналізму.

3. Особисте засвоєння моральних засад. Дана особливість передбачає орієнтацію та врахування у виховному процесі індивідуальності кожного адвоката. Під час формування та розвитку моральних засад в адвокатанеобхідно також розвивати в нього єдність уявлень та поведінки.

Основними закономірними регулятивними механізмами діяльності та поведінки адвоката, що утворюються на підґрунті його духовного розвитку, є усвідомлення соціокультурних і моральних завдань, які стоять перед сучасним інститутом адвокатури.

Враховуючи вплив сучасних, стихійних, несприятливих соціальних чинників, що руйнують морально-психологічну та ціннісно-орієнтаційну структуру адвоката як професіонала, серед провідних, універсальних морально-регулятивних механізмів його поведінки, слід виділити усвідомлені й пережиті почуття совісті та обов'язку.

Аналіз морально-регулятивної структури особистості адвоката свідчить, що почуття совісті є одним з провідних інтегруючих чинників, які активізують інші опосередковані механізми формування моральних засад діяльності адвоката. Совість зосереджує в собі внутрішні вимоги адвоката до власної поведінки та діяльності, концентруючи усвідомлене переживання своїх обов'язків перед клієнтами. Отже, совість є універсальним, системним елементом формування моральних засад у діяльності адвокаті, як осмислене переживання своїх вчинків, усвідомлення їх співвідношення до моральних норм, правил і традицій професійної спільноти, до якої він належить.

Виховання почуття совісті є невід'ємною частиною розвитку допоміжних, опосередкованих морально-регулятивних механізмів поведінки адвоката. Враховуючи опосередкованість системних зв'язків і закономірностей формування моральних засад діяльності адвоката, зазначений процес може бути ефективним за умови дотримання наступних методологічних вимог, якщо:

- розвивається здатність та вміння в адвоката до автономного логічного морального мислення, яке дає можливість адекватно оцінювати і переживати свої вчинки, знаходити в них морально-естетичний сенс;

- досягається найбільш оптимальне співвідношення між оцінкою діяльності адвоката і його самооцінкою. Об'єктивна самооцінка ґрунтується на моральному самопізнанні, розвитку гуманістичного мислення й усвідомленні унікальної самоцінності людини;

- створюються такі типи моральних відносин, в яких адвокат позбувається зовнішніх форм і різновидностей соціально-правового та морального контролю, має змогу брати відповідальність на себе, що

позитивно впливає на розвиток підпорядкованих внутрішніх морально-регулятивних механізмів його поведінки.

Отже, закономірності формування моральних засад діяльності інституту адвокатури – це істотні, стійкі зв'язки у процесі формування моральних засад, реалізація яких визначає їх спрямованість та продуктивність у процесі здійснення адвокатської діяльності.

Підсумовуючи, відзначимо, що в процесі дослідження закономірностей формування моральних засад діяльності інституту адвокатури значну увагу приділено її характеристиці, зумовленій ціннісним виявом «формування почуття моральної та юридичної відповідальності, суворого дотримання усталеного позитивного стереотипу поведінки, вироблення моральної обґрунтованості службових взаємовідносин, готовності виконувати юридичний обов'язок» (С. С. Сливка). Відзначається, що закономірності морально-етичних норм для адвоката — це не тільки моральні орієнтири, але й критерії контролю. Загалом закономірністю формування моральних засад діяльності інституту адвокатури уявляється його активний вплив на мораль, оскільки право сприяє більш глибокому її укоріненню в суспільстві. Водночас й сама адвокатура перебуває під впливом морального чинника, постійно збагачуючись: розширюється її моральна основа, підвищується авторитет, зростає її роль як соціального регулятора суспільних відносин.

2.2. Особливості формування моральних засад діяльності інституту адвокатури

Діяльність адвоката має публічно-правовий характер і моральне підґрунтя на двох рівнях діяльності - професійному та особистісному. Взаємодія адвоката з правоохоронними органами і судом під час захисту інтересів особи характеризується різноманітністю свого змісту та різноплановістю прояву. Основний принцип етичної поведінки адвоката в суді можливо звести до двох основних моментів: адвокат повинен досягти

якнайкращого результату для свого клієнта, при цьому не вводячи в оману суд і не порушуючи закон. Процесуальне спілкування адвоката з іншими учасниками процесу вимагає тактовного, шанобливого ставлення до них. Адвокат не може бути незацікавленим у тому, щоб судовий процес сприймався як прояв істинної справедливості, щоб моральний та інтелектуальний рівень суду викликав щире і глибоке повагу, щоб честь та гідність суду сприймалися присутніми у залі судового засідання як незмінні еталони тощо.

Оскільки предметом нашого дисертаційного дослідження є формування моральних засад у професійній діяльності адвокатури, то й аналіз здійснюватимемо з позиції адвоката у процесі здійснення правосуддя відносно інших учасників.

Отже, першою характерною особливістю поведінки адвоката є дотримання ним заборон морального та етичного характеру. Вони стосуються шанування суду як органу і суддів, прокурорів, слідчих як представників влади та захисників правопорядку. Так, наприклад, представляючи інтереси клієнта, або виконуючи функцію захисника в суді, адвокат зобов'язаний виявляти повагу до суду (суддів), поводитись гідно й коректно, дотримуватися вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та про статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також вимог Правил адвокатської етики. Абсолютно очевидно, що адвокат має підкорятися вимогам суду, а в останнього достатньо механізмів примусити адвоката це зробити [150, с. 107].

Безумовна повага до суду, витримка і тактовне ставлення до суддів - одне з основних правил поведінки адвокатів, які зобов'язані слідкувати за тим, щоб жодним чином - ні словами, ні діями - не чинити посягання на честь і гідність суду. Ці правила знаходять свій прояв у поведінці адвоката у залі судового засідання: у тактовному зверненні до суду, увазі, з якою він відноситься до обговорюваних питань чи розпоряджень суду, манері

аргументації фактів тощо. Відступ від цих правил поведінки морально недопустимий, він підриває суспільний престиж адвокатури. До подібних порушень можна, на наше глибоке переконання, відносити перепалку з членами суду незалежно від характеру справи та стилю обговорення справи. Виступаючи з заявою чи клопотанням, наприклад, про відвід судді чи суду, адвокат повинен дотримуватись належної тактовності, не вживати словосполучення та не використовувати репліки, які можуть бути розцінені як вияв неповаги до суду.

У своєму виступі адвокат не має права відтворювати принижуючі честь та гідність судді висловлювання, які були висловлені особою, що ним представляється, оскільки може сформуватись враження про те, що такої ж думки дотримується і «клієнт».

Якщо адвокату не вистачає витримки і в його зверненні та ставленні до суду відчувається нервовість, він дозволяє собі висловлювання власного невдоволення діями суду - це повинно сприйматись як недопустиме порушення норм адвокатської етики і повинно тягнути за собою певний вид юридичної відповідальності.

Незмінна повага до суду вимагається від адвоката не тільки тоді, коли він бере участь у розгляді справи, а й тоді, коли він знаходиться у залі судового засідання, при цьому не являючись учасником процесу. Нетактовні заяви та репліки адвоката на адресу суду чи його членів, некоректна поведінка відносно присутніх громадян та інших учасників процесу несумісні з суспільним призначенням адвокатської діяльності, з особистою честю та гідністю адвоката, а тому заслуговують на громадський осуд. Якщо адвокат не бере участі у розгляді справи і знаходиться серед осіб, які присутні у залі судового засідання, він не може не усвідомлювати, що його зневажливе ставлення до суду є для оточуючих негативним прикладом недозволеної поведінки, що підриває авторитет суду і завдає шкоди престижу адвокатури. Навіть у приватній розмові з учасниками процесу адвокат не повинен вживати висловлювання, які можуть створити враження, що вони

принижують честь і гідність суду та його членів.

Витримку і тактовність повинен проявити адвокат і при оголошенні рішення суду. В цьому випадку, нелогічною сприймається поведінка, що виражає задоволення від результату судового процесу, так і будь-які судження критичного характеру, висловлені на адресу суду. Недоречність подібних заяв і поведінки визначається тією обставиною, що кожний з проявів задоволення чи образи може бути сприйнятий як цинічна або груба відповідно.

Не тільки в усних висловлюваннях у судовому засіданні, а також і у процесуальних документах неприйнятним є використання нетактовних словосполучень, які ображають будь-кого з учасників процесу; особливо негативну реакцію викликають подібні висловлювання відносно судді чи суду. Критикувати суд можна і необхідно це робити, проте не слід забувати і про форму критики, вона повинна мати діловий та принциповий характер і ґрунтуватись на законності та матеріалах справи.

Адвокат не вправі посилатися в суді на свою суб'єктивну, необґрунтовану наданими доказами думку щодо правдивості, порядності та інших особистих якостей учасників процесу, свідків, експертів [145, с. 105].

Крім цього, неналежною буде вважатися позиція захисту, якщо адвокат, задля досягнення потрібного результату, використовуватиме і подаватиме неправдиві докази, зриватиме роботу правоохоронних органів своїми вигуками, сперечаннями та висловлюваннями.

Саме на цьому акцентує свою увагу В. А. Єлов, зазначаючи, що адвокат не має права робити свідомо неправдивих заяв стосовно фактичних обставин справи або давати їм свідомо неправильну правову оцінку, а також надавати суду завідомо неправдиві докази [145, с. 106].

Тобто, адвокат не вправі порушувати порядок засідання, сперечатися із судом й використовувати висловлювання, що ганьблять честь і гідність суду або інших учасників процесу.

Адвокат повинен діяти добросовісно у стосунках із судом та іншими

учасниками процесу, при цьому виявляти активність у збиранні та наданні доказів у справі, що розглядається судом. Він не вправі представляти суду недостовірні докази та докази, які зібрані з порушенням норм процесуального законодавства [145, с. 107].

Взаємовідносини між адвокатом і прокурором у залі судового засідання мають доволі специфічний характер. Ми поділяємо думку, що змагальність кримінального судочинства не повинна перетворюватись у протиборство між адвокатом і прокурором у найгіршому сенсі цього слова, яке нехтує нормами закону, моралі тощо. Крім цього, процесуальна рівність між ними зобов'язує прокурора та адвоката до однакового дотримання законності та моральних норм, до протидії будь-яким проявам їх порушення, до виконання вимог, які висуваються перед учасниками судочинства, тощо.

Тому, навіть відстоювання прав, свобод і законних інтересів підсудного шляхом критичного аналізу матеріалів обвинувачення має здійснюватися належними способами та засобами. Адвокат повинен проявляти високу культуру у відносинах із прокурором, не стояти осторонь будь-яких проявів неповаги до себе, тим самим, захищаючи свою гідність, він забезпечує престиж адвокатури загалом. Якщо ж на будь-які прояви порушення законності адвокат не буде реагувати належним чином або ж доступними засобами, то він тим самим стає не тільки співучасником даного порушення, а й піддає сумніву власну моральну готовність виконувати свій професійний обов'язок.

Адвокат за жодних обставин не може схилити підзахисного, сторони процесу та свідків до давання завідомо неправдивих пояснень і свідчень або експертів – до подання завідомо неправдивих висновків (частина 3 статті 43 Правил адвокатської етики).

Будь-який неправомірний чи аморальний спосіб одержання доказів позбавляє їх упевненому сенсі своєї достовірності. Обов'язок захисника полягає у перешкоджанні будь-яким проявам незаконного впливу на особу правопорушника. Свою незгоду стосовно методів і способів, які

використовуються стороною обвинувачення, адвокат має висловлювати вчасно, влучно й вони повинні мати правомірне підґрунтя.

Наступною властивістю поведінки адвоката є мотивація його діяльності. У даному випадку ми не беремо до уваги фінансову складову роботи адвоката – гонорар. Мотивація на захист інтересів клієнта, досягнення якнайкращого результату в справі, відкидання будь-яких пропозицій і угод, що суперечать інтересам клієнта. Тобто, ми ще раз наголошуємо на визначеному нами деонтологічному принципі діяльності адвокатів – «клієнтоцентризму».

Обов'язок адвоката полягає в тому, щоб використати судові засідання з метою отримання найвигіднішого для клієнта результату.

Водночас, дотримуючись принципу законності, адвокат має бути наполегливим і принциповим в обстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю в захисті та представництві прав, свобод і законних інтересів клієнта заради того, щоб не погіршити стосунки з суддею. У випадку вчинення судом тиску на адвоката - не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта, а послідовно дотримуватися принципу домінантності інтересів клієнта перед усіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом [145, с. 107].

З метою дотримання принципів незалежності та домінантності інтересів клієнта, у відносинах адвоката з органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції, так і з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, адвокат повинен виявляти принциповість у відстоюванні інтересів клієнта, не допускаючи підлесливості, та за згодою клієнта оскаржувати незаконні дії посадових осіб або органів, що перешкоджають виконанню доручення, в порядку, передбаченому законодавством (ст. 49 Правил адвокатської етики) [279].

Крім цього, передбачено, що адвокат не повинен приймати доручення на ведення на стадіях дізнання та досудового розслідування справи клієнта,

направленого йому особами, що здійснюють дізнання або слідство по цій справі (частина 4 статті 47 Правил адвокатської етики).

Ще однією властивістю поведінки адвоката у взаємовідносинах з правоохоронними органами є прояв високого професіоналізму з використанням законних, легітимних засобів захисту інтересів клієнта. В ході судового розгляду справи адвокат не повинен намагатися вплинути на рішення (вирок) суду поза процесуальними засобами.

Адвокат, готуючи та заявляючи позови і клопотання та вчиняючи інші процесуальні дії, повинен ґрунтувати їх на чинному законодавстві, крім випадків, коли нормативний акт, що регулює спірні відносини, сам за своєю сутністю є неконституційним і підлягає скасуванню у передбаченому законом порядку.

У судових дебатах у кримінальній справі адвокат-захисник, згідно з ч. 5 ст. 364 Кримінального процесуального кодексу України, має право посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин [228].

Адвокат повинен формулювати процесуальні документи, усні заяви, клопотання, виступати таким чином, щоб унеможливити їх неправильне тлумачення, при цьому обов'язково необхідно спиратися на чинне законодавство та судову практику [146, с. 107].

Зазвичай, особи, які беруть участь у кримінальному процесі, конфліктують, але в жодному випадку не можна переносити цей конфлікт із зали судового засідання в повсякденне життя. Не можна давати волі своїм емоціям, робити зі свого процесуального супротивника ворога та переходити певні межі етичних правил поведінки і ввічливості, навіть якщо прокурор, що підтримує обвинувачення, припускається подібних порушень [146, с. 106].

Якщо прокурор у своїй промові дозволив собі особистий випад проти

адвоката, залишати поза увагою цього не можна, однак у захисній промові цьому факту повинно бути відведено мінімальне місце; слід стримано, з відчуттям такту та власної гідності дати відповідь прокурору. Адвокат при цьому повинен пам'ятати, що основне його завдання – це захист підсудного, а не з'ясування особистих стосунків, оскільки це не тільки не сприяє, а, більш того, заважає правильному та справедливому відправленню правосуддя, підриває авторитет його учасників.

З метою дотримання принципу культури поведінки у відносинах з іншими учасниками судового процесу адвокат повинен бути стриманим і коректним, не виявляти емоційних випадів у разі некоректних чи образливих дій інших учасників процесу на його адресу. Він має реагувати на неправильні дії або висловлювання цих осіб у передбачених законом формах, – заявах, клопотаннях, скаргах тощо, а при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб – бути тактовним, не ставити запитань на підвищених тонах, у брутальній, знущальній формі, що принижує їх честь і гідність.

Захищаючи інтереси клієнта, адвокат ніби «викликає вогонь» на себе, чим провокує учасників судочинства на прояв нетактовного та зневажливого ставлення до себе. Відстоюючи власну честь та гідність, адвокат здатний вдаватися до різних хитрощів. Однією з них є вчинення адвокатом дій, спрямованих на невиправдане затягування судового розгляду, що, наразі, є дуже поширеним явищем у діяльності окремих адвокатів.

Адвокат не повинен лишати без уваги будь-які порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення до суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому і має реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством [146, с. 107].

З проявами безтактності суддів відносно адвокатів доводиться зустрічатись рідко у судовій практиці. Однак, все ж таки ще залишились прояви неоднакового ставлення з боку суддів до сторін судового процесу - адвоката та прокурора, особливо це актуально в процесі подання доказів та їх

оцінки суддею. Докази, що підтверджують пред'явлене обвинувачення, сприймаються позитивно, доброзичливо, а докази, що наводяться стороною захисту, можуть наражатися на супротив судді не через їх недостатність чи недостовірність, а лише тому, що вони спростовують обвинувачення.

У протоколі судового засідання фіксуються усі факти та обставини, що мали місце під час його проведення. У зв'язку з цим, адвокат має можливість звернути увагу суду на порушення законності, в тому числі й з боку судді, та запропонувати способи їх усунення, що обов'язково має бути зафіксовано у протоколі. Звісно, форма висловлення адвокатського невдоволення проти неправильних дій судді повинна бути бездоганною, не посягати тим чи іншим чином на честь і гідність суду чи окремих суддів. Водночас, вона має характеризувати правову та моральну досконалість адвоката, а останній має бути взірцем його витримки й мужності.

Хочемо наголосити на тому, що надмірні прояви активності, енергійності захисту можуть викликати роздратування у судді, а відтак мати відповідні наслідки. Проте, на наш погляд, «млявість» адвоката свідчить про його відмову від послідовної боротьби з будь-якими проявами порушень законності під час відправлення правосуддя, що суперечить моральним принципам як адвокатської діяльності в цілому, так і етичним нормам, зокрема.

Будь-яке виправдання пасивності адвоката є аморальним за своєю природою. Думка про те, що суддя, який відчуває невдоволення діями адвоката, почне відкрито його проявляти, рівнозначна тому, що суддя здатний винести завідомо неправомірний вирок. Звичайно, серед суддів можна знайти таких, хто сприймає як особисту образу прохання адвоката занести до протоколу ту чи іншу його дію, яка свідчить про порушення законності. Однак це не дає приводу і не виправдовує адвоката, який з метою перестрахуватись не виконує свого професійного обов'язку - захищати мужньо та стійко. Це, радше, свідчить про недостатність усвідомлення суддею свого призначення, ролі тощо.

Закон передбачає можливість заявляти відвід судді або всьому складу суду. Так, кримінально-процесуальним законодавством регламентовано випадки відводу судді (-ей). Даний відвід може бути ініційований як самим адвокатом, так і іншими учасниками кримінального судочинства.

Для порушення клопотання про відвід судді адвокату необхідно бути впевненим у своїх діях не тільки з точки зору закону, а й мати на те моральні причини. Упередженість у результатах справи повинна бути очевидною. Однак, практичний життєвий досвід дисертанта змушує визнати, що у випадку, коли у судді заздалегідь і склалося переконання у винуватості підсудного, то навряд чи він буде це демонструвати так, щоб у присутніх у залі судового засідання не залишилось сумнівів з цього приводу.

Вимога поваги до суду повинна дотримуватись і при заявленні відводу. Вона має виражатись не тільки в обґрунтованому, спокійному мотивуванні відводу, а у самому тоні, без будь-яких проявів збудження.

Ще одним, не менш важливим, аспектом взаємодії адвоката з правоохоронними органами і судом є додержання та збереження адвокатом таємниці слідства в межах, визначених чинним законодавством.

Адвокат не повинен умисно перешкоджати законному здійсненню процесу дізнання, досудового розслідування, адміністративного провадження і надавати клієнту поради, свідомо спрямовані на вчинення таких перешкод [145, с. 108].

Дані досудового розслідування, що стали відомі адвокату під час виконання ним своїх професійних обов'язків, він може розголошувати тільки з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, які звинувачені у розголошенні відомостей, несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства.

При цьому слід мати на увазі, що відповідно до ч. 1 ст. 387 Кримінального кодексу України, кримінальну відповідальність за розголошення даних досудового розслідування чи дізнання без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове розслідування, несуть особи, попереджені в установленому законом порядку

про обов'язок не розголошувати таких даних.

У необхідних випадках слідчий попереджає, в тому числі й захисника, присутнього при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового розслідування [213]. Попередження про нерозголошення даних досудового розслідування може стосуватися усіх матеріалів справи, їх частини або окремого факту. Таке попередження має бути оформлене у письмовій формі.

Отже, як підсумок до проведеного аналізу, слід зазначити, що взаємодія адвоката з правоохоронними органами і судом, під час захисту інтересів клієнта, характеризується різноманітністю свого змісту та різноплановістю прояву. Основний принцип етичної поведінки адвоката в суді, мабуть, можна звести до двох основних моментів: адвокат повинен досягти якнайкращого результату для свого клієнта, при цьому не вводячи в оману суд і не порушуючи закону.

Взаємодія адвоката з клієнтом являє собою найбільш складний, важливий та значущий підрівень професійної діяльності адвокатів. Це зумовлено не тільки тим, що від підзахисного адвокат одержує гонорар за свою роботу, а й низкою моральних, професійних і процесуальних аспектів реалізації функції захисту.

Важливим моральним стимулом у взаємовідносинах адвоката з клієнтом є критичність першого. Можливість адвоката піддавати сумніву здобуті докази, одержану інформацію, висувати перед собою нові завдання у пошуку істини, навіть тоді, коли все вже й без того зрозуміло, – виступає рушійною силою, каталізатором власного вдосконалення адвоката як особистості, так і професіонала. Особливість спілкування адвоката з клієнтом полягає у тому, що, окрім загальнолюдських процесів комунікації, зв'язки адвоката з клієнтом мають процесуально-правовий характер, а також ґрунтуються на матеріальному заохоченні.

Особливості взаємовідносин адвоката з клієнтом зумовлені специфікою цієї професії. Перш за все, слід наголосити на тому, що адвокат у своїй

діяльності повинен всіляко забезпечувати і відстоювати інтереси клієнта.

А. Власов слушно зазначає, що професійна діяльність адвоката повинна бути спрямована на захист інтересів свого клієнта у кожному рішенні та дії [84, с. 30–31].

Правовідносини між адвокатом і довірителем (стороною, третьою особою та ін.) мають матеріально-правовий і процесуально-правовий характер. Матеріально-правові відносини ґрунтуються на договорі доручення. Процесуально-правові зв'язки виникають з приводу оформлення і визначення обсягу повноважень представника у процесі судочинства.

Доводи щодо процесуальної самостійності адвоката, його незалежності від підзахисного не відзначаються своєю новизною. Наполегливе навіювання думки про те, що адвокат - помічник суду, а не представник обвинуваченого, що він може відмовитись від взятої на себе функції захисту позбавляє судочинство процесу змагальності, нівелює право підзахисного на захист.

Прийнявши на себе захист інтересів потерпілого, адвокат повинен вирішити питання про те, яким чином і в яких межах він може виконувати функцію обвинувачення. Для цього необхідно визначити, в чому саме полягають ті законні інтереси потерпілого, які захищаються. Адже не можна вважати законним інтересом потерпілого намагання покласти на підсудного максимально суворий вирок. У випадку, коли потерпілому нанесено шкоду, його законний інтерес полягає у самому встановленні факту нанесення шкоди, у встановленні причинно-наслідкового зв'язку між діями підсудного та спричиненими наслідками, а також покладену на винувату особу відповідальність. Застосовуючи заходи щодо відшкодування моральної шкоди, адвокат повинен, перш за все, з'ясувати її точний грошовий еквівалент.

Саме цей законний інтерес, що відповідає моральним вимогам, може і повинен захищати адвокат. У зв'язку з цим, доведення вини підсудного входить до кола прав потерпілого, і адвокат не зраджує сутності та призначенню своєї професії, коли приймає на себе зобов'язання здійснювати

захист інтересів потерпілого.

Ще однією професійною ознакою взаємовідносин адвоката з клієнтом є його кваліфікованість в процесі виконання ним професійних обов'язків. Під кваліфікованістю ми розуміємо вміння адвоката вести дискусію, реагувати на зміни в процесі судочинства тощо. Така поведінка передбачає стриманість у висловлюваннях, коректність ведення діалогу, виважений тон власних міркувань, логічність і влучність реплік тощо.

Безумовно, стриманими і коректними мають бути відносини адвоката з усіма підсудними у груповій справі. Для цього необхідно мати неабияку витримку, яку адвокат і повинен проявляти. Відповіді підсудних на запитання можуть дати привід до невдоволення, зважаючи на те, що вони з певних причин бувають неповними, неточними і навіть завідомо неправдивими. Проте, якими б не були ці відповіді, навіть якщо вони відверто різкі, тон адвоката має бути спокійним і виваженим, а поведінка коректною та стриманою. Він не може вдаватись до іронії, відкритого висловлення недовіри ні до чого, що може принизити людську гідність підсудного. Адвокат не може і не повинен проявляти неповагу до жодного з підсудних навіть тоді, коли моральний образ останніх бажає кращого. Поважне ставлення до підсудного зумовлене усвідомленням суспільного призначення судового процесу, розуміння його глибокого виховного впливу, який буде сильнішим і ефективнішим, якщо в ньому буде відсутня нестриманість, що перешкоджає спокійному та об'єктивному розгляду справи.

Крім того, поведінка адвоката піддається критичному аналізу, що впливає на оцінку сутності та змісту його висловлювань і міркувань. Щодо компетентності адвоката, то ця риса адвокатської діяльності проявляється у формі набутих знань і вмінь застосувати їх тоді, коли це необхідно. Система знань формується в процесі навчання в юридичному виші та практичної роботи з клієнтом під час реалізації функції захисту в процесі судочинства.

Адвокат повинен визначити, чи може він вести розглядувану справу і

чи має для цього достатній досвід, професійні навички та можливості [146, с. 92].

Приймаючи доручення на надання правової допомоги, адвокат повинен зважити свої можливості з його виконання і зобов'язаний відмовитись від прийняття доручення, якщо є розумно достатні підстави вважати, що він не зможе дотримати при виконанні зазначеного доручення принципу компетентності (частина 1 статті 17 Правил адвокатської етики).

Виявляється очевидним той факт, що не кожна суперечка між підсудними потребує втручання адвоката, водночас, не викликає сумніву і те, що стосовно деяких суперечок адвокат не може залишатись осторонь.

Складна задача постає перед адвокатом-захисником обмовника, особливо за відсутності підстав вважати, що підзахисний визнає себе винуватим у неправдивому обвинуваченні. Чи повинен адвокат доводити обґрунтованість обмови? Тут виникає певна дилема, адже, звинувачуючи іншого підсудного, підзахисний визнає і власну вину в учиненні правопорушення. Наприклад, підсудний, стверджуючи, що дав хабара, викриває не тільки одержувача, а й самого себе. Хабароодержувач категорично заперечує цей факт. Якщо суд визнає більш правдивими доводи того, хто заперечує одержання хабара, то це може мати наслідком і виправдання обмовника. Якщо ж захисник обмовника почне доводити вину підсудного, у діях якого вбачається одержання хабара, це буде рівнозначно доведенню вини та його підзахисного, що не сумісно з функцією захисту навіть тоді, коли це робиться з метою ілюструвати моральність підзахисного перед судом, довести правдивість та глибину його каяття.

Водночас з цим, чи означає це те, що адвокат ніколи не повинен підтримувати свого підзахисного, який звинувачує іншого підсудного? Встановлення такої заборони, не залежно від обставин справи, є неправильним, а іноді може призвести до того, що підзахисний залишиться без допомоги. Наприклад, із сейфа вчинено крадіжку. Сейф не зламано. Ключі від сейфа зберігались у двох людей. Кожен з них, доводячи свою

невинуватість у вчиненні крадіжки, звинувачує іншого. Обставини справи дозволяють стверджувати, що крадіжку могли вчинити обидва підсудних, які діяли за попередньою змовою, або ж один із них. Не потребує обґрунтування той факт, що обов'язком кожного з адвокатів, які захищають власників ключів, є не тільки наведення доказів, які могли б спростувати або піддати сумніву вину підзахисного, але й проаналізувати докази, що свідчать про обґрунтованість його доводів у тому, що злочин учинив саме інший підсудний.

У тих випадках, коли адвокат вимушений доводити вину іншого підсудного, захищаючи законні інтереси свого підзахисного, він не може не докладати зусиль для того, щоб обвинувальний характер його вчинків зводився до виконання мінімального завдання, без якого функція захисту є неможливою у судовому процесі. Доводячи вину обмовника, адвокат повинен керуватись моральними нормами, проявляти стриманість та обережність у своїх висловлюваннях.

Дуже важливим фактором, що впливає на репутацію та престиж адвокатської професії, є об'єктивна самооцінка власних знань і компетентності. Адвокат не повинен у гонитві за гонораром братися за справу, що матеріально більш вигідна, тим самим перетворюючи власну професійну діяльність у звичайний бізнес. Перш за все, слід тверезо оцінити особисті можливості та перспективу в справі, проаналізувати власну завантаженість з тим, щоб у майбутньому, через брак часу, функція захисту інтересів клієнта не була реалізована неналежним чином.

Крім того, адвокат також повинен відмовитись від прийняття доручення у випадках, коли для досягнення рівня компетентності, необхідного для належного виконання доручення, йому потрібна спеціальна підготовка, що виходить за межі звичайної підготовки й вимагає значного часу через відсутність у адвоката спеціальних знань законодавства або досвіду ведення відповідної категорії справ [145, с. 92].

Відмовитися від справи адвокат має і у випадку, якщо через обсяг

зайнятості, він не зможе забезпечити належне виконання доручення, досконалу, ретельну підготовку, оперативність при виконанні доручення, крім випадків, коли відмова від прийняття доручення в конкретній ситуації може призвести до суттєвого порушення прав і законних інтересів клієнта, або, коли клієнт дає згоду на запропоновані йому строки виконання доручення, якщо відстрочка об'єктивно не повинна суттєво позначитись на можливості належного виконання доручення.

У будь-якому випадку до укладення угоди з клієнтом адвокат зобов'язаний попередити клієнта про складнощі та можливі негативні наслідки для результату виконання доручення, що зумовлені недостатністю його спеціальної підготовки, відсутністю в адвоката спеціальних знань законодавства або досвіду ведення відповідної категорії справ, а також - у зв'язку із значним обсягом зайнятості цього адвоката.

Поряд з уже перерахованими професійними ознаками взаємодії адвоката з клієнтом, варто зазначити про додержання конфіденційності інформації, що стала відома адвокату під час виконання професійних обов'язків. На наш погляд, під конфіденційною інформацією слід розуміти будь-які дані про особу, розголошення яких для неї може тягнути негативні наслідки морального характеру у вигляді страждань або матеріального збитку в формі різного роду цивільних зобов'язань.

Правила адвокатської етики встановлюють обов'язок адвоката та адвокатського об'єднання дотримуватись принципу конфіденційності на всіх стадіях прийняття доручення та його виконання. Так, адвокат не вправі приймати доручення, виконання якого може зумовити розголошення відомостей, конфіденційність яких охороняється Правилами адвокатської етики, крім випадків письмової згоди на це особи, яка зацікавлена у збереженні конфіденційності (стаття 10 Правил адвокатської етики).

Відповідно до ч. 2 ст. 10 Правил адвокатської етики, чинність принципу конфіденційності не обмежена в часі. Інформація та документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта

з передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підстав. При цьому інформація та документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних. За будь-яких обставин у процесі визначення обсягу відомостей, на котрі поширюється обов'язок збереження конфіденційності, адвокат повинен виходити з норм Правил адвокатської етики.

Адвокат та адвокатське об'єднання зобов'язані забезпечити такі умови зберігання документів, переданих їм клієнтом, адвокатських дос'є та інших матеріалів, що перебувають в їх розпорядженні й містять конфіденційну інформацію, котрі унеможливають доступ до них сторонніх осіб [87, с. 94].

В якості процесуальних ознак взаємодії адвоката з клієнтом, ми виділили процесуальну самостійність та вплив на прийняття кінцевого рішення суддею чи судом.

Процесуальна самостійність адвоката як учасника процесу судочинства закріплена на законодавчому рівні у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Кримінальному процесуальному кодексі України та інших законодавчих і підзаконних актах. Ми вважаємо найбільш правильною точку зору щодо абсолютної процесуальної незалежності адвоката. Це зумовлено тим, що адвокат у своїй діяльності керується інтересами клієнта. А відтак, можна з упевненістю стверджувати про межі процесуальної незалежності. Адже сам по собі факт захисту чийось інтересів порушує цілісність незалежності будь-якого статусу будь-якої особи.

Водночас, досить часто адвокат опиняється у ситуації, коли клієнт висуває перед ним вимогу про оголошення певних фактів чи заборону їх оприлюднення, використання тих чи інших прийомів і способів одержання та подання доказів.

Адвокат не завжди повинен поділяти позицію свого підзахисного, ким би той не був. Однак, з іншого боку, чиї б інтереси не представляв адвокат, він не може шкодити інтересам клієнта. Як представник підзахисного,

адвокат не втрачає своєї процесуальної самостійності, проте в цьому аспекті можна вести мову про її межі [146, с. 490].

Дослідження взаємовідносин обвинуваченого та захисника дозволяє виявити межі процесуальної самостійності захисника та з'ясувати його функцію у кримінальному судочинстві. Адвокат потрібен у кримінальному процесі для здійснення захисту. Саме цього від нього чекає обвинувачений. Свідчення обвинуваченого про свою невинуватість є виправдовувальним доказом. За наявності таких свідчень адвокат не може визнавати підзахисного винуватим. Виявлення лише обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого, який не визнає себе винуватим, означає, що адвокат спростовує виправдовувальні докази, а це - відмова від захисту, перехід на сторону обвинувачення, а не захист [230, с. 141–142].

Ще одним аспектом процесуальної взаємодії адвоката з клієнтом є вплив на прийняття кінцевого рішення судом чи суддею. Участь клієнта у цьому процесі слід розцінювати як об'єкт судового розгляду справи, а діяльність адвоката - як результат. Для адвоката важливо, щоб цей результат носив характер правосудного рішення, а не навпаки. Тобто, ми хочемо звернути увагу на те, що зусилля адвоката повинні бути спрямовані на досягнення справедливого результату. І зацікавленість адвоката у цьому не повинна залежати від того, чи задовольняє це інтереси клієнта повністю, частково або якимось чином їм суперечить.

Якщо для прокурора обов'язковим є об'єктивність, всебічність і повнота дослідження справи, а це включає і виявлення обставин, які пом'якшують або обтяжують вину підсудного, то на потерпілого такий обов'язок не покладається, він лише має на це право. Від потерпілого, якому завдано тяжкого душевного страждання, важко очікувати об'єктивності відносно підсудного. Він може бути і необ'єктивним. Однак його адвокат – ні. Адвокат не може переступати через межу, встановлену для прокурора. Адвокат постійно та незмінно в усій своїй діяльності керується переконанням про те, що об'єктивність, всебічність і повнота дослідження справи – це

обов'язкові та необхідні умови для здійснення судочинства.

Чи може адвокат робити в цьому випадку для себе виняток як представник потерпілого? Чи може він вважати, що як захисник підсудного він повинен сприяти встановленню тільки тих обставин, що спростовують або пом'якшують вину підзахисного, тобто діяти однобічно?

Помилковість такого підходу є очевидною. Встановлюючи тільки обставини, що пом'якшують вину підсудного, адвокат діяв би всупереч принципам об'єктивності, всебічності та повноти дослідження справи, тим самим сприяючи винесенню неправомірного вироку.

Припустимо, що адвокат – представник потерпілого у суді помітив у справі обставину, що пом'якшує вину підсудного, яку не було враховано ні прокурором, ні захисником іншої сторони. Якби цю обставину було враховано, це зумовило б зміну кваліфікації злочину і сприяло б пом'якшенню покарання. Не привернувши до неї уваги суду, або, ще гірше, вживши заходів щодо її виявлення, адвокат - представник інтересів потерпілого, завідомо усвідомлюючи наслідки своєї поведінки, сприяє винесенню неправосудного вироку. Він, хоча і мав можливість усунути судову помилку, проте зробив усе, що від нього залежало для того, щоб вона здійснилась. За таких обставин виникає слушне запитання: чи може бути більш тяжким моральний осуд для особи, яка покликана бути захисником правди і справедливості?

Проте, виникає й інше запитання: звернувши увагу на обставину, що пом'якшує вину підсудного, виконуючи роль обвинувачення об'єктивно, чи не зраджує адвокат тим самим інтересам клієнта, потерпілого? Ми вважаємо, що ні. Адже адвокат здійснює захист лише законних інтересів потерпілого. Сприяючи необ'єктивному дослідженню справи, адвокат не може назвати свою роботу захистом законних інтересів, навіть і тоді, коли така поведінка повністю задовольняє бажання його клієнта.

Завдання адвоката полягає ще й в тому, щоб допомогти своєму клієнтові усвідомити ту обставину, що широке коло прав, наданих йому

законодавцем, повинні використовуватись не з метою помсти, а з метою захисту ним своїх законних інтересів і надання допомоги суду для винесенні законного та обґрунтованого вироку.

Звертаючи увагу на питання виникнення суперечності між потерпілим та адвокатом стосовно позиції обвинувачення підсудного, варто зазначити, що адвокат, оцінивши ситуацію, має прийняти справедливе рішення, навіть якщо воно буде спрямоване на покращення становища підсудного. Якщо ж адвокат буде відстоювати та підтримувати всі ініціативи потерпілого, то це може призвести до того, що може бути засуджено невинувату особу.

Вважається очевидним той факт, що адвокат, не звертаючи увагу на власне співчуття до потерпілого, є суспільним діячем і його поведінка не може суперечити моральним принципам діяльності адвокатури, а відтак він не має схилити суд до винесення неправомірного вироку.

Останній аспект, що ми виділили на рівні взаємодії адвоката з клієнтом, - це деонтологічний характер такого спілкування, який передбачає висування адвокатом перед самим собою низки вимог, дотримання і виконання яких має забезпечити належний рівень реалізації адвокатом його професійного обов'язку.

У першу чергу, ми хочемо наголосити на добровільності взаємодії адвоката з клієнтом, що передбачає уникнення будь-яких проявів нав'язливої поведінки адвоката. Крім цього, робота адвоката має бути зрозумілою клієнтові. Кожна дія повинна мати обґрунтовану та зрозумілу мету.

Право мати захисника встановлено в інтересах обвинуваченого та правосуддя. Проте воно не повинно перетворюватись у обов'язок обвинуваченого терпіти захисника та оплачувати його роботу, не повинно обмежувати права обвинуваченого тощо.

Водночас, як слушно зазначає В. Єлов, прохання та вимоги клієнта слід виконувати, доки вони розумні, раціональні, законні та зрозумілі. Але в ситуаціях, коли очевидно, що клієнт помиляється, слід виявити максимум уваги й такту та вжити всіх заходів для пояснення клієнтові, в чому його

помилка. Крім того, адвокат не повинен бути занадто наполегливим щодо пропонування своїх послуг клієнтові. Адже, коли адвокат намагається різними способами тиснути на клієнта, нав'язати йому свої послуги, то таку поведінку слід вважати неетичною [145, с. 86].

Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги.

Документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути:

- 1) договір про надання правової допомоги;
- 2) довіреність;
- 3) ордер;
- 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [228].

Тому, укладаючи угоду на ведення справи, адвокат повинен поставитися до вирішення цього питання надто відповідально, оскільки він бере на себе зобов'язання по захисту прав, свобод і законних інтересів клієнта.

Укладаючи угоду, адвокат повинен усвідомлювати характер, обсяг і можливий строк тривалість роботи, з'ясувати специфіку справи та оцінити свої знання у цій сфері; з'ясувати позицію та очікування клієнта, а якщо до звернення клієнта правова допомога надавалась йому іншим адвокатом – чи розірвана попередня угода.

Якщо клієнт виявляє бажання, щоб правову допомогу йому надавали два адвокати, необхідно з'ясувати ставлення до цього з боку іншого адвоката та обговорити з ним порядок й обсяги надання ними правової допомоги. Крім того, на стадії укладання угоди слід проаналізувати, чи прийняття такого доручення не порушить принципів конфіденційності, законності, прав інших адвокатів, прав клієнта на свободу у виборі адвоката. Тобто, на цьому етапі адвокат повинен встановити, чи немає конфлікту інтересів між клієнтом і нинішніми або колишніми клієнтами. Адвокат повинен регулярно

інформувати клієнта про хід виконання доручення і своєчасно відповідати на запити клієнта про стан його справи. Інформація має подаватися клієнту в обсязі, достатньому для того, щоб він міг приймати обґрунтовані рішення відносно суті свого доручення.

Не викликає сумніву той факт, що захист інтересів клієнта повинен здійснюватись законними способами та прийомами, відповідно до вимог чинного законодавства.

Між адвокатом і підзахисним не виключені розбіжності у поглядах. Вони виникають тоді, коли обвинувачений прагне вибудувати лінію захисту незаконними засобами та аморальними способами. Намагання обвинуваченого ввести в оману слідчого чи суд шляхом підмови свідків, надання неправдивих документів тощо не повинні знаходити підтримки з боку адвоката [60, с. 493].

Адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката (стаття 19). У цих випадках, якщо зазначені обставини не є очевидними, адвокат має надати відповідні роз'яснення клієнту. Якщо клієнт наполягає на використанні засобів виконання доручення, котрі є протиправними або виходять за межі прав адвоката, останній повинен повідомити клієнта про неприпустимість їх застосування та вказати на можливі законні шляхи досягнення того самого або подібного результату, якщо такі існують. Якщо і за таких обставин не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладення договору з клієнтом.

При виконанні доручення клієнта адвокату категорично забороняється використовувати незаконні та неетичні засоби, зокрема, спонукати свідків до завідомо неправдивих свідчень, вдаватися до завжди протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу тощо) [145, с. 93].

Адвокату категорично забороняється використовувати при виконанні

доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема спонукати свідків до надання завідомо неправдивих показань, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу, тощо), використовувати свої особисті зв'язки (чи в окремих випадках особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво, або захист інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або цим Правилам. (стаття 29 Правил адвокатської етики).

Безумовно, інтереси захисту вимагають, щоб адвокат не залишав поза увагою таку серйозну обставину як організація вчинення злочину, що має велике значення для розгляду справи. Проте, спростовуючи причетність підсудного до організації злочину та доводячи при цьому, що це зробив інший підсудний, адвокат повинен користуватись виправданими, з точки зору моралі, засобами.

Будь-яка дія адвоката має бути не тільки зрозумілою, а й раціональною та розумною. Ми не погоджуємося з думкою про те, що чим більше грошей адвокат витратить на отримання доказів, тим більш ймовірним буде досягнення позитивного результату для клієнта. Адже не завжди кількість переростає в якість. Через це, дії адвоката повинні бути продуманими не тільки з точки зору їх процесуальної необхідності, а й раціональності проведення.

Адвокат повинен приділяти належну увагу кожному дорученню, незалежно від розміру обумовленого гонорару та обсягу доручень, які він прийняв за призначенням і використовуючи всі необхідні та доступні йому законні способи для надання ефективної правової допомоги клієнту.

Актуальним для адвоката є питання стосовно конфлікту інтересів клієнтів, яких він представляє чи захищає. Якщо адвокат вже опинився у такій ситуації, то він повинен повідомити обидві сторони про це і

визначитись із майбутньою перспективою захисту одного з клієнтів. Саме такий вчинок, на наш погляд, є правильним з точки зору належної взаємодії адвоката з клієнтом.

У Правилах адвокатської етики (частина 1 статті 20) зазначено, що адвокат не має права прийняти доручення, якщо інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат зв'язаний договором про надання правової допомоги, або якщо є розумні підстави вважати, що передбачуваний розвиток інтересів нового і попереднього клієнта призведе до виникнення конфлікту інтересів.

Зрозуміло, що, якщо при укладенні угоди конфлікт інтересів нового клієнта є явно очевидним і неминучим, то у такому разі адвокат повинен не приймати на себе нове доручення, пояснивши підстави своєї відмови цьому клієнтові.

Однак, якщо конфлікт не був очевидним або його взагалі не можна було передбачити, але він виник, найправильнішим буде розірвати договір про надання правової допомоги з незадоволеним клієнтом, оскільки з ним у будь-якому випадку буде важко працювати в майбутньому. При цьому бажано не брати з нього гонорару за свою роботу і письмово повідомити його про неможливість продовжувати роботу в зв'язку з конфліктом інтересів [64, с. 90].

У випадку, коли в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за обставин, зазначених у статтях 20 та 22 Правил адвокатської етики, він повинен розірвати договір з клієнтом (чи кількома з клієнтів), якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації (стаття 35 Правил адвокатської етики).

Припинення відносин із клієнтом може мати місце з різних причин, але

в кожному випадку, повинен бути наявним етичний елемент поведінки адвоката. Угода між адвокатом і клієнтом може бути розірвана за взаємною згодою адвоката та клієнта, а також в односторонньому порядку – як з ініціативи клієнта, так і з ініціативи адвоката.

За взаємною згодою адвоката і клієнта угода про надання правової допомоги може бути розірвана в будь-який час за умови, що клієнту повідомлено про можливі наслідки розірвання угоди.

Найбільш простим є випадок, коли адвокат виконав доручення клієнта, той залишився задоволеним, сплатив адвокату гонорар, і єдиний обов'язок адвоката, що має місце, – це зберегти адвокатську таємницю свого колишнього клієнта.

У випадках припинення відносин із клієнтом, коли останній не задоволений діями адвоката і вимагає припинення відносин із ним, багато що залежить від правильної поведінки самого адвоката, а також від справедливості вимог клієнта [145, с. 94].

Клієнт, відповідно до вимог ст. 32 Правил адвокатської етики, може у будь-який час і з будь-яких причин (або без їх пояснення) в односторонньому порядку розірвати угоду з адвокатом. Адвокат не має права вчиняти тиск на клієнта з метою перешкодити реалізації цього права. Водночас адвокат, котрому став відомий намір клієнта розірвати договір із ним, повинен пояснити клієнту можливі наслідки цього для перспективи подальшого виконання його доручення, з'ясувати причини, що потягли ініціювання клієнтом розірвання договору, і якщо вони пов'язані з помилковим уявленням клієнта про хід захисту (представництва) його інтересів або обумовлені недоліками в захисті (представництві) клієнта адвокатом, які можуть бути усунені, – пояснити це клієнту і обговорити з ним можливість збереження договору, якщо це об'єктивно відповідає інтересам клієнта.

Незалежно від причин розірвання угоди адвокат зобов'язаний:

– повернути клієнту отримані від нього документи, а також документи, видані адвокату для клієнта іншими особами в ході виконання

доручення, майно, передане клієнтом на зберігання адвокату, та невитрачені кошти, що призначалися для погашення видатків, пов'язаних з виконанням доручення;

– поінформувати клієнта щодо здійсненої адвокатом роботи і передати клієнту копії процесуальних документів, складених адвокатом при виконанні доручення. Обов'язки адвоката, що випливають з принципів конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів, продовжують діяти і після завершення виконання адвокатом договору [145, с. 95–96].

Це правило не поширюється на випадки розірвання договору адвокатом з підстав грубого порушення клієнтом зобов'язань, прийнятих на себе згідно з договором, що виразилося у відмові від сплати або фактичній несплаті гонорару в повному обсязі (частина 3 статті 36 Правил адвокатської етики).

Трапляються випадки, коли інтереси одного окремого клієнта суперечать не тільки інтересам іншого підзахисного одного й того ж адвоката, а й шкодять адвокатському об'єднанню загалом, інтересам самого адвоката та його рідним.

У частині 4 статті 9 Правил адвокатської етики передбачено, адвокат не може представляти, захищати клієнта чи надавати йому правову допомогу, якщо інтереси клієнта суперечать власним інтересам адвокат.

Важливим моральним стимулом у взаємовідносинах адвоката з клієнтом є самокритичність першого. Можливість адвоката піддавати сумніву здобуті докази, одержану інформацію, ставити перед собою нові завдання у пошуку істини, навіть тоді, коли все вже й без того зрозуміло, – виступає рушійною силою, каталізатором самовдосконалення адвоката як особистості, так і професіонала.

Оскільки кожен адвокат, що поважає себе, розуміє, що неналежне виконання професійних обов'язків, завжди викликає негативну реакцію клієнта та виступає антирекламою, то при прийнятті доручення бажано бути достатньо самокритичним [145, с. 92].

Отже, вищевикладене свідчить про складність взаємовідносин адвоката

з клієнтом. Особливість їхнього спілкування полягає у тому, що, окрім загальнолюдських процесів комунікації, зв'язки адвоката з клієнтом мають процесуально-правовий характер, а також ґрунтуються на матеріальному заохоченні. Незважаючи на те, що інтереси підзахисного для адвоката повинні бути понад усе, він, як уособлення духовного та морального еталону з невикорінимою, органічною потребою у справедливості, не може нехтувати моральними та моральними нормами, більш наполегливо доводити вину інших підсудних, якщо цього можна і уникнути.

Розкривши професійний рівень діяльності адвокатів та його вплив на характер особи адвоката, автор дослідив особистісний рівень діяльності адвокатів на основі тріадної структури – особисті якості, професійні якості, організаційні якості.

Дослідження особистості адвоката є одним із актуальних напрямів деонтології. Це зумовлено тим, що його діяльність характеризується комунікативними зв'язками з іншими людьми. Особливість такої діяльності полягає в тому, що адвокат не просто здійснює її від свого імені залежно від притаманних йому набору особистих якостей. Професійний обов'язок змушує адвоката відстоювати інтереси свого клієнта, що, в свою чергу, спричиняє вплив на особисті якості адвоката, оскільки за таких умов останні вже виступають не просто виразом емоційної поведінки адвоката, а є засобом досягнення мети професійної діяльності. Саме тому слід говорити про трансформацію особистих якостей адвоката у сфері його професійної діяльності. Отже, адвокат позбавлений можливості вільного прояву своїх рефлексивних властивостей та особливостей характеру, оскільки вони підпорядковані конкретній меті – захисту інтересів інших осіб (клієнтів).

Під особистими якість ми розуміємо властивості характеру особи, яких вона набуває з народженням і які змінюються в процесі її соціалізації.

Адвокат як представник суспільства має притаманні тільки йому особисті якості. Враховуючи характер і специфіку адвокатської діяльності, ми розподілили особисті якості адвоката залежно від сфер, що є

визначальними для виконання ним професійних обов'язків. Серед них слід назвати:

1) пошукову сферу, що характеризується вивченням і дослідженням об'єктів навколишнього середовища, які представляють інтерес для виконання професійних обов'язків адвоката. Тобто, пошук професійно значущої інформації, що сприяє встановленню істини у справі щодо захисту інтересів клієнта. До основних особистих якостей у цій сфері ми віднесли:

- чесність і порядність, оскільки справедливості неможливо досягти нечесним шляхом;
- гуманізм, тобто ставлення до людини не як до засобу, а як до мети;
- простота і скромність;
- спостережливість – цілеспрямоване сприйняття адвокатом предметів та явищ через призму професійно-юридичної діяльності;
- уважність як властивість психічної діяльності до сприйняття певних об'єктів;
- уміння швидко відновлювати працездатність в умовах тривалого професійного навантаження, напруження тощо;

2) конструктивна сфера потребує від адвоката вміння аналітично мислити, формулювати гіпотези, здібностей до індуктивного та дедуктивного розмірковування. Завдяки цій діяльності адвокат має змогу моделювати ситуацію, що склалася, надавати ретроспективним явищам сучасну оцінку та кваліфікацію, знаходити оригінальні (творчі) підходи до виконання професійних обов'язків.

Захисник повинен мати моральне право брати участь у вирішенні питань правосуддя, оцінювати вчинки людей, розкривати їх психологічний зміст. Тобто, адвокат має бути принциповим, чесним, непримиренним до порушення прав, свобод і законних інтересів підзахисного [283].

Серед особистих якостей адвоката у конструктивній сфері його діяльності виділяють наступні:

- ерудованість, широкий світогляд, що передбачає глибокі знання у різних галузях;
- наполегливість в аналізі доказів, відшукування оптимальних шляхів вирішення професійних завдань;
- об'єктивність як властивість характеру адвоката неупереджено оцінювати ситуацію, що склалася, з метою забезпечення здійснення правосуддя з попереднім встановленням об'єктивної істини;
- глибина мислення – здатність адвоката всебічно аналізувати отриману інформацію, формулювати гіпотези тощо;
- творчість – наявність у адвоката оригінального підходу до розв'язання професійних завдань;
- проникливість – здатність адвоката поставити себе на місце іншої особи, мислити відповідно до ситуації та ін.;

3) сфера документального забезпечення – вміння адвоката давати письмовий опис явищ і процесів оточуючої його дійсності. Це знання національного, європейського, міжнародного законодавства та інших матеріальних носіїв інформації, що містять правила поведінки та їх практичне використання при складанні процесуальних документів.

У сфері документального забезпечення адвокат виявляє наступні особисті якості та здібності:

- розвиненість письмової мови при фіксації власної точки зору через використання словосполучень, речень та інших елементів синтаксису;
- вміння дати письмовий опис юридичного явища;
- грамотність у формулюванні власних висловлювань;
- здібність швидко узагальнювати інформацію на папері, стисло передавати зміст ситуації, що описується;
- прагнення до самовдосконалення, яке проявляється й у відстеженні адвокатом останніх змін, доповнень до правил складання процесуальних документів, орієнтування у класифікації документів за

найменуванням тощо.

4) комунікативна сфера – потребує від адвоката вміння встановити психологічний контакт із людьми, чітко формулювати свої думки, створювати позитивний клімат, що сприяє одержанню від особи необхідної інформації, яка представляє певний інтерес у процесі виконання професійних обов'язків.

До цієї сфери ми віднесли такі особисті якості:

- доброзичливість і чуйність, оскільки адвокату необхідно спілкуватись із людьми, які потрапили в складну життєву ситуацію;
- дотримання професійної таємниці, що сприяє об'єктивному і повному розслідуванню кримінальної справи, а також, захищає приватне життя учасників юридичного процесу;
- пунктуальність і відповідальність у виконанні наданих обіцянок та взятого на себе обов'язку належним чином захищати чи представляти інтереси клієнта;
- високі моральні якості, такі як принциповість, упевненість, чуйність, уважність до людей в процесі спілкування з ними;
- тактовність - здатність виявляти почуття міри в процесі спілкування;
- гнучкість, наявність розвиненої інтуїції;
- енергійність у веденні діалогу, висловленні реплік, доводі власної позиції і точки зору тощо.

Якщо адвокати проявляють до суду та інших учасників судочинства належну повагу, такт і витримку, то вони мають повне право вимагати такої самої поведінки і відносно себе.

Проаналізувавши особливості формування моральних засад діяльності інститут адвокатури через призму сфер, що є визначальними у професії адвоката, пропонуємо перейти до дослідження наступного елементу тріадної структури особистості адвоката – професійних якостей.

На наш погляд, основними якостями, що забезпечують успішність

реалізації адвокатом професійних завдань і виконання професійного обов'язку, є:

- високий рівень розвитку аналітичного і синтетичного мислення;
- високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння поняттєво-категоріальним апаратом, науковими дефініціями і здатність сприймати і розуміти різні терміни);
- високий рівень розвитку дедуктивного мислення (уміння мислити від загального до конкретного);
- схильність до дослідницької діяльності (розвинута увага до деталей, здатність групувати велику кількість фактів, установлювати причинно-наслідкові зв'язки і т. ін.);
- високий рівень розвитку короткочасної і довгострокової пам'яті;
- наявність розвинутих якостей комунікативної групи:
  - а) уміння встановлювати психологічний контакт зі своїм підзахисним;
  - б) уміння встановлювати психологічний контакт з усіма учасниками судового процесу (реалізація якостей адвоката як судового оратора);
  - в) уміння вести переговори, здатність переконувати;
- наявність добре розвинутих вербальних здібностей (уміння правильно і зрозуміло спілкуватися);
- високий рівень розвинутих концентрації і стійкості уваги (здатність протягом тривалого часу зосереджуватися на визначеному виді діяльності);
- здатність займатися тривалий час кропіткою роботою (робота з досьє, архівними документами);
- здатність сприймати велику кількість інформації (всебічне адекватне сприйняття ситуації);
- здатність контролювати свої емоції та ін.

Вміння поєднувати при захисті інтереси суспільства і підзахисного, не протиставляючи їх, а також вміння підкреслити соціальне значення захисту

при обстоюванні по суті приватного інтересу – це, безумовно, одна з важливих професійних якостей адвоката [386, с. 38].

Важливу роль відіграють організаційні якості адвоката. Вони сприяють підготовці до судового засідання, організації свого робочого місця, розподілу часу та навантаження. Ефективність будь-якої діяльності буде залежати від того, наскільки якісно особа зможе спланувати її спочатку на папері, а вже потім, використовуючи певні прийоми та засоби, що зумовлені поставленими завданнями, професійним практичним досвідом забезпечити швидке та найякісніше досягнення мети.

Арсенал засобів і методів, які використовує адвокат із метою захисту інтересів клієнта, власної честі та гідності, ділової репутації, престижу адвокатської професії, досить широкий.

Успішна діяльність адвоката багато в чому залежить від вміння спілкуватись, від вміння встановити контакт із підзахисним, взаємодії з суддею, слідчим, прокурором. А відтак, організаційна діяльність адвоката: підготовка до процесу; складання плану; застосування прийомів і засобів, сформованих практикою і професійним досвідом, мають важливе значення [386, с. 39].

Грамотно організувати свій час – роботи та відпочинку – може адвокат, який за своїм складом характеру є дисциплінованим, має чітко визначені цілі, достатню наполегливість для їх реалізації, а також відпрацьовані навички з організації роботи людей в колективі.

Вчасна підготовка до захисту, обміркована лінія його здійснення, складений план – усе це дає адвокату можливість чітко сформулювати свої доводи, наводити їх у суді, орієнтуватись у різних ситуаціях, помічати неточності чи суперечності у висловлюваннях учасників процесу, а також вносити у складений план поправки при виявленні під час процесу нових обставин. Адвокат повинен ґрунтовно обміркувати всі питання, які необхідно з'ясувати як під час підготовки до судового засідання, так і у процесі судового слідства [386, с. 40].

Статус адвоката, як члена суспільної організації, зумовлює особливі, підвищені вимоги до його поведінки не тільки в межах безпосереднього виконання своїх професійних обов'язків, а також і поза роботою. Маємо на увазі побут, сімейні відносини, суспільну діяльність тощо.

Отже, аналіз особистості адвоката дозволив виділити і класифікувати притаманні йому якості за наступними сферами: професійна, особиста, організаційна. Прояв властивостей характеру адвоката у повсякденній діяльності зумовлює вплив і взаємозв'язок цих сфер між собою. Як результат, – отримуємо поведінку адвоката у вигляді його дій та вчинків. Під час такої поведінки у колі спілкування з колегами, адвокат повинен проявляти свої найкращі якості, особливо, коли це стосується захисту протилежних інтересів колегами в одному судовому засіданні. Пошук істини, боротьба за справедливість повинні носити гуманний характер і виражатись у відповідному ставленні один до одного.

Дослідження якостей адвоката через призму деонтологічного підходу допоможе виявити ключові властивості у характері адвоката, які спричиняють позитивний вплив, розвиваються, змінюються у процесі виконання ним своїх професійних обов'язків.

2.3. Професійні принципи, цінності та дилеми в адвокатській діяльності

Суттєва складова адвокатської діяльності - професійні дилеми адвоката. Їхнє вирішення зумовлене суб'єктивними та об'єктивними чинниками адвокатської діяльності. Суб'єктивні чинники пов'язані, наприклад, із особливостями підходів адвоката до професійної діяльності, рівнем готовності адвоката нести професійну відповідальність, особливостями стосунків адвоката та клієнта. Об'єктивними чинниками можуть бути, наприклад, прогалини діючого законодавства, долати які адвокат може з огляду на власний розсуд, пріоритетність інтересів клієнта

тощо. Ці традиційні аспекти адвокатської діяльності є актуальними для науково-практичного дослідження й сьогодні.

Чи є професійні принципи та дилеми адвоката органічно зв'язаними, який їхній взаємозв'язок? Ключова теза в постановці та вирішенні проблеми полягає, на нашу думку, в тому, що професійні дилеми адвоката вирішуються (точніше, повинні вирішуватися) згідно з принципами адвокатської діяльності. Такі принципи можуть бути як позитивовані (наприклад, передбачені в правилах адвокатської етики чи деонтології), так і такими, що не обов'язково відображені об'єктивно (наприклад, є настановами людської совісті). Як пропонується розглядати в цьому фрагменті дослідження, принципи адвокатської діяльності, в свою чергу, є відображеннями цінностей. Отже, чи прослідковується взаємозв'язок категорій: «професійні дилеми» – «принципи» – «цінності», за якого цінності – це основи принципів, які відповідно є (чи повинні бути) критеріями вирішення професійних дилем? Далі у підрозділі подається виклад, що перевіряє й обґрунтовує зазначені тези.

Професійні дилеми адвоката чи то юриста – актуальна, але малодосліджена наукова проблематика [50]. Між тим, на практиці ця проблематика є щоденною та буденною. Вважається, що в силу специфічності професійної діяльності адвокат повинен чітко наслідувати високі етичні стандарти поведінки, специфіку взятих на себе обов'язків, зокрема: незалежність, конфіденційність, професійну таємницю, законність тощо. Для практичного здійснення цих принципів розроблено професійні етичні та/чи деонтологічні правила, які є обов'язковими для виконання адвоката. Професійні дилеми можуть виявляти розбіжності між професійними стандартами та особистими переконаннями. Їхнє вирішення також є чинником становлення інституту адвокатури.

Дилема «право-закон». У процесі захисту адвокатом інтересів клієнта інколи виявляються інтереси клієнта, які не передбачено законом. Постає питання: чи зобов'язаний адвокат захищати всі чи лише законні інтереси

клієнта? Як зазначає Л. Д. Кокорєв, «захисник зобов'язаний ... захищати винятково законні інтереси обвинуваченого, під якими розуміються інтереси, які хоча і не передбачені правовою нормою, проте породжуються законом, відповідаючи його змісту» [34, с. 54]. Так, адвокат повинен обрати лінію захисту в інтересах клієнта, виходячи з принципу професійного обов'язку захисту законних інтересів особи і виключно законними способами.

Проте можливі й інші точки зору. Адже «до тих пір, поки істину не встановлено й не закріплено в судовому рішенні чи вирокі, неможливо визначити, правомірний інтерес підзахисного чи ні. До моменту постановлення рішення адвокат зобов'язаний керуватися презумпцією законності інтересів підзахисного» [34, с. 54]. Через відсутність законодавчого закріплення питання у писаному праві, виявляється суперечність в адвокатській діяльності.

Ще одна яскрава дилема сучасної адвокатської діяльності пов'язана з проблематикою співвідношення понять право і закон. Як зазначив С. П. Головатий, «вже досконало опрацьовано нашими зарубіжними колегами і що вже давно стало класичним здобутком у розумінні й тлумаченні верховенства права виключно в рамках доктрини права, відповідно до якої верховенство права у сучасному розумінні – це сучасний закон природи» [109]. Як зазначив М. В. Костицький, «верховенство права базується на низці принципів: справедливості, свободи, рівності, розумності, стабільності, доцільності, деконцентрації і взаємозбалансованості повноважень» [210, с.43-44].

Як відзначає С. Шевчук, «верховенство права означає відданість суспільства праву та порядку на противагу анархії, нестабільності, воєнному стану. У цьому сенсі верховенство права є філософським поглядом на суспільство, яке шанує основні демократичні цінності» [375, с. 114–115]. Між тим, на думку інших науковців і практиків саме верховенство закону, радше ніж права, повинно домінувати; принцип законності як принцип, що домінував у радянській науковій та практичній традиції права не втратив

своїї актуальності. Як видається, для адвоката зазначена дилема в адвокатській діяльності вирішується на користь верховенства права, як з філософсько-правових, так і практичних міркувань: цей принцип відображає природно-правове праворозуміння адвоката, пропонує ширші можливості захисту прав клієнта, зокрема в контексті їх захисту як прав людини, що не залежать від волі держави. Таким чином, право стає обґрунтованою, конкретною й домінуючою (понад закон) цінністю адвокатської діяльності.

Дилема «доцільність-справедливість». Суперечність може виявлятися у судовій адвокатській діяльності за політичних мотивів. У такому разі принцип доцільності вступає в суперечність з іншими принципами, наприклад, справедливості [47, с. 95–101]. Як зазначає вчений Н. М. Таварткіладзе, «на професійну мораль, як показник загального становища моралі, особливо впливають конкретні історичні умови, а окрім того в ній знаходять своє відображення проблеми загальнолюдських цінностей» [340]. Автор наголошує на принципах адвокатури та принципах суспільства, зокрема судочинства, яке в силу політичного фактору спроможне переступити через основні цінності суспільства.

З погляду науки, зокрема філософії права, узагальнення вчення про принципи адвокатської діяльності в контексті професійних дилем є практично актуальними, перспективним для розвитку адвокатури. У цьому зв'язку його значення можна порівняти із значенням проблематики принципів права. Так, Н. М. Бакаянова зосереджує увагу на «особливій ролі в цьому питанні саме моралі в їх формуванні, яка заснована на основі тісного взаємозв'язку норм і принципів права з нормами та принципами моралі, що пояснюється сукупністю сфер їх врегулювання» [34]. На її думку, «врахування в процесі правотворчості вимог справедливості призводить до появи легітимного права, а їх одночасна реалізація в процесі судочинства свідчить про справжнє здійснення правосуддя» [269]. Дотримання ж справедливості особливо активно сприятиме реалізації верховенства права, що в свою чергу відобразатиметься позитивними результатами діяльності як

сторони захисту у судовій справі, так і об'єктивністю розгляду спірного питання судом.

Дилема «етика конфіденційності в стосунках адвокат–клієнт». Суперечності в позиціях захисника та підзахисного є в окремих випадках дилемним питанням судової практики.

Завідомо неправдиві відомості клієнта спричинюють спотворення лінії захисту, ускладнюють роботу адвоката, унеможливають здійснення правосуддя. У взаємовідносинах адвокат-клієнт від першого потрібно, а другому суворо рекомендується, дотримуватись максимальної чесності та відвертості з усіх питань, що обговорюються. Свідомий обман клієнтом адвоката, приховування негативних для клієнта обставин, невиправданий ні з точки зору моральності поведінки клієнта, ні з точки зору практичного результату справи. Розуміння такого поступку віднаходимо в бажанні особи заручитись прийняттям доручення на представництво та захист в суді адвокатом інтересів клієнта. Дилемність виникає зокрема в тому, що адвокат, прийнявши доручення на захист та в ході роботи по справі виявив приховані від нього факти, має моральне право відмовитися від подальшого ведення справи. Проте, з точки зору встановлених (в Україні) правил професійної етики, це недопустимо.

Відтак, в адвокатській діяльності поширена ситуація, коли клієнт надає адвокату певну інформацію, що пов'язана зі скоєнням злочину. Йдеться про дві конкретніші ситуації: скоєний злочин і злочин, що готується. У випадку скоєного злочину, адвокат не зобов'язаний надавати інформацію про це правоохоронним органам, попри те, що це могло б сприяти здійсненню законності; в протилежному разі – адвокат учинить всупереч законним інтересам клієнта щодо його захисту. У другому випадку (готування злочину) виникає дилема: з одного боку надання такої інформації сприятиме законності, проте суперечитиме інтересам клієнта, компрометуючи його, дискредитуючи самого адвоката в очах клієнта. Як видається, в другому випадку, адвокат зобов'язаний надати інформацію про злочин, що готується,

оскільки тим самим він здатен попередити його вчинення, захистити інші охоронювані законом інтереси.

Дилема «особисте як професійне життя адвоката». Чи є адвокат зобов'язаний своїми обов'язками поза межами професійної діяльності, в приватному житті? Уявляється, що статус адвоката є необмежений в часовому вимірі. Упродовж доби останній може виконувати професійні обов'язки, має відповідні професійні права. Існує і соціально-моральний ризик. Помилки чи гріхи одного адвоката є загрозою репутації всієї професії. Моральна сторона професії є важливою. Поступаючи за духом права та в межах букви закону адвокат своїми діями втілює цінності, засадничі як для професії, так і суспільства.

Особливість основоположних принципів адвокатської діяльності (діяльності адвоката) полягає в тому, що вони живуть не тільки в текстах законів, а насамперед у свідомості захисника. Вони проявляються у практиці, а в нормативних актах лише віднаходять своє підтвердження. Фактичність сприйняття певних ідей як принципів права спостерігається не від конкретної норми закону, а, напевне, від відчуття правомірності, яке поступово розвивається в адвоката.

Узагальнення та дослідження професійних дилем та принципів адвоката може бути конкретизоване в контексті філософії адвоката (наприклад, у контексті дослідження філософії правосуддя [52, с. 62–63]). Малодослідженим є питання використання принципів у практичній правозахисній діяльності адвоката. Чимало науковців зосереджуються винятково на принципах законності та справедливості, проте практика доводить наявність інших в адвокатській діяльності.

Узагальнюючи вищевикладене, відзначимо, що суттєвого дослідження варті принципи адвокатської діяльності в процесі утвердження прав та свобод людини та громадянина, зокрема в контексті вирішення професійних дилем.

Моральна відповідальність адвоката виникає як реакція на поточні

події, віднаходить свій вираз в професійному обов'язку. Вона органічно включена у структуру моральних відносин, її сенс складається у стабільній орієнтації людини на моральні цінності суспільства як групові, так й індивідуальні.

Дослідження доводить взаємозв'язок професійних дилем, принципів і цінностей. Останні розглядаються як основи принципів, які відповідно є критеріями вирішення професійних дилем, що складають основу того, що може розглядатися як особистісна філософія адвокатської діяльності чи професійна філософія адвоката. Поглибленому дослідженню шляхом деталізації професійних дилем та з'ясуванню засад філософії адвоката (чи адвокатської діяльності) можуть бути присвячені подальші фрагменти дослідження означеної проблематики.

Висновки до розділу 2

Формування моральних засад у діяльності адвоката – це соціально детермінований процес, що насамперед спонукає утворення і активізацію внутрішніх регулятивних механізмів. Вони у свою чергу впливають на стабілізацію основних психічних процесів (сприйняття, мислення, пам'ять, уява), концентрують спрямованість на досягнення відповідності індивідуально орієнтованих і суспільно значущих цілей адвокатської діяльності, активізують утворення морально мотивованої діяльності та поведінки. Не володіючи певними морально-етичними якостями, адвокат не здатний повною мірою виконувати професійні завдання.

Основними закономірними регулятивними механізмами діяльності та поведінки адвоката, що утворюються на підґрунті його духовного розвитку є усвідомлення соціокультурних і моральних завдань, які стоять перед сучасним інститутом адвокатури.

Закономірності формування моральних засад діяльності інституту адвокатури - це істотні, стійкі зв'язки у процесі формування моральних засад,

реалізація яких визначає їх спрямованість та продуктивність у процесі здійснення адвокатської діяльності.

Успішність формування моральних засад діяльності інститут адвокатури залежить від дотримання певних особливостей:

1. Тривалість процесу формування моральних засад.
2. Дієвість процесу формування моральних засад.
3. Особистісний характер засвоєння моральних засад.
4. Постійний розвиток моральних якостей в процесі професійної діяльності адвокатів.

Під моральними засадами діяльності адвокатів слід розуміти систему моральних принципів і моральних норм, що спрямовані на забезпечення належної поведінки адвокатів при захисті інтересів особи.

До основних моральних принципів, на яких базується діяльність адвокатів, відносять принципи: процесуальної незалежності; законності; моральної досконалості; конфіденційності та професійної таємниці; «клієнтоцентризму»; професіоналізму; поваги до адвокатської професії; саморегулювання та саморекламування; відповідності діяльності адвоката основним засадам розвитку українського суспільства, держави; об'єктивності оцінки інформації; активності у відстоюванні інтересів клієнта. Зазначені принципи є основою формування моральних норм.

Моральні норми як складовий елемент моральних засад діяльності адвокатів при захисті інтересів особи виникають у результаті злиття норм права та норм моралі, оскільки, з одного боку, вони містять стандарт належної поведінки, а, з іншого, – за їх невиконання на особу накладається певна відповідальність.

Діяльність адвоката має публічно-правовий характер і моральне підґрунтя на двох рівнях діяльності – професійному та особистісному. Професійний рівень включає: взаємодію адвоката з правоохоронними органами і судом під час захисту інтересів особи; взаємодію адвоката з колегами; взаємодію адвоката з клієнтом. Особистісний рівень, що включає:

особисті якості адвоката; професійні якості адвоката; організаційні якості адвоката.

Крім того, розглянуто основні професійні дилеми адвокатської діяльності: (1) «право і закон». Для адвоката зазначена дилема в адвокатській діяльності вирішується на користь верховенства права, як з теоретико-правових, так і практичних міркувань: цей принцип відображає природно-правове праворозуміння адвоката, пропонує ширші можливості захисту прав клієнта, зокрема в контексті їх захисту як прав людини, що не залежать від волі держави); (2) «доцільність та справедливість». Дотримання ж справедливості особливо активно сприятиме реалізації верховенства права, що в свою чергу відобразатиметься позитивними результатами діяльності як сторони захисту у судовій справі, так і об'єктивністю розгляду спірного питання судом; (3) «етика конфіденційності в стосунках адвокат-клієнт». Завідомо неправдиві відомості клієнта спричинюють спотворення лінії захисту, ускладнюють роботу адвоката, унеможливають здійснення правосуддя. У взаємовідносинах адвокат-клієнт від першого потрібно, а другому суворо рекомендується, дотримуватись максимальної чесності та відвертості з усіх питань, що обговорюються. Свідомий обман клієнтом адвоката, приховування негативних для клієнта обставин, невиправданий ні з точки зору моральності поведінки клієнта, ні з точки зору практичного результату справи; (4) «особисте як професійне життя адвоката» як дилема означає, що статус адвоката є необмежений в часовому вимірі. Упродовж доби останній може виконувати професійні обов'язки, має відповідні професійні права.

Результати даного розділу опубліковані у роботах [316, 319, 320, 321].

РОЗДІЛ 3

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ ТА ЇХ ВТІЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Особливості міжнародних та вітчизняних нормативних актів, що містять положення про моральні засади діяльності адвокатів

Звертаючись до історичних аспектів зародження та формування міжнародних стандартів адвокатської діяльності, варто наголосити на Міжнародному кодексі етики (Code of Ethics), схваленому в Осло у 1956 році Міжнародною асоціацією адвокатів (International Bar Association). Цей Кодекс мав важливе значення для становлення засад професійної діяльності адвокатів закордоном. Згодом, у 1964 р., цей документ було актуалізовано в Мехіко, а у 1976 р. – у Стокгольмі [151].

Планувалось, що цей Кодекс буде своєрідним еталоном правових і етичних засад діяльності адвокатур членів ЄС.

16 вересня 1977 р. Рада Адвокатур ЄС прийняла декларацію, що містила головні засади, на яких мають формуватися етичні кодекси адвокатур держав-членів ЄС. Після більше ніж десяти років наполегливої роботи 28 жовтня 1988 р. у Страсбурзі було прийнято Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейської Спільноти [59]. Ці правила містили відносно детальну регламентацію діяльності адвокатів поза межами їх держав, але на території держави-члена Європейського Союзу.

Такого роду принципи, викладені у формі правил Загального Кодексу, на наш погляд, мали б бути імплементовані у систему законодавства держави, що регламентує сферу діяльності адвокатів держав-членів Європейського Союзу.

Однак, межі інтеграції положень Загального Кодексу в національні законодавства різних держав відзначаються своєю неоднаковістю.

Наприклад, Ірландія прийняла повністю цей Кодекс, замінивши ним «старий» кодекс; в Англії – національний Кодекс був істотно перероблений відповідно до Загального Кодексу; в Нідерландах, Данії, Португалії і Бельгії – діють як національні кодекси, так і Загальний Кодекс; у Франції, Італії й Греції – кожна регіональна палата адвокатів сама вирішує питання щодо адаптації чи імплементації європейських засад адвокатської діяльності.

Ще однією ключовою віхою в еволюції стандартів адвокатської діяльності стало закріплення на законодавчому рівні міжнародної реєстрації професійної діяльності, зокрема у Директиві Ради Європейської Співдружності № 77/249 [54].

Так, відповідно до ст. 1 Директиви, з метою сприяння ефективній діяльності адвокатів при захисті інтересів особи, законодавство держав може встановлювати додаткові вимоги щодо документів, які дозволяють надавати окремі види послуг.

У цій Директиві адвокатом вважається будь-яка особа, яка наділена правом займатися такою діяльністю, незалежно від того, яку назву ця професійна діяльність має у тій чи іншій державі. Крім того, у цьому ж нормативно-правовому акті закріплено, що під поняттям адвокат слід розуміти назви цієї професії, прийняті в державах-учасниках ЄС: Бельгія – *avocat* – *avocaat*; Данія – *advokat*; Франція – *avocat*; Голландія – *advocaat*; Ірландія – *barrister, solicitor*; Німеччина – *Rechtsanwalt*; Італія – *avvocato*; Велика Британія – *advocate, barrister, solicitor* [54].

Досить тривалий проміжок часу адвокати називалися терміном правник, загальноновизнаним у країнах Європейського Союзу, використовуючи належні йому права та обов'язки, що закріплювалися законодавством держави, в якій адвокат займався професійною діяльністю. Так, зокрема, під терміном правник розумілася особа, яка є громадянином держави-учасниці Європейського Союзу, й отримала право на виконання професії правника у своїй державі.

Окрім упровадження норм європейського права у національну правову

систему, існують й інші способи професійної активності представників адвокатських об'єднань. Так, адвокати держав-учасниць ЄС отримали право скористатися так званою Міжнародною реєстрацією професійної діяльності. Така реєстрація здійснюється місцевою палатою адвокатів за заявою зацікавленого адвоката. Цей документ засвідчує державну приналежність адвоката, а також його право займатися адвокатською діяльністю на території інших держав-учасниць ЄС.

З нашої точки зору, такий крок є позитивним, оскільки, у такому випадку для адвокатів відкриваються додаткові можливості щодо використання своїх професійних навичок на теренах іноземних держав, не зважаючи навіть на те, що офіційне надання дозволу на зайняття адвокатською діяльністю потребує оформлення низки документів.

Аналіз нормативно-правової бази та наукових джерел із питань адвокатської діяльності дозволив автору систематизувати та встановити найбільш прогресивні й, водночас, ефективні та необхідні, з точки зору їх практичного втілення, засади діяльності адвоката. Досить часто ці еталони іменують стандартами адвокатської діяльності.

Перш за все, в якості міжнародного стандарту адвокатської діяльності слід назвати формування так званих реєстрів адвокатів і внесення до них відомостей про практикуючих адвокатів.

Наступним стандартом адвокатської діяльності є вільне пересування для здійснення професійних обов'язків.

Досить ліберальним і демократичним вважається підхід спеціалізованої Комісії Європейського Союзу до умов надання адвокатам права виконувати свої професійні обов'язки в державах-членах ЄС. Так, зокрема, проект Комісії передбачає, що кожен адвокат мав би право впродовж п'яти років виконувати свої функції з часу отримання дозволу. Адвокат міг би виступати в судах спільно з адвокатом держави, в якій відбувається суд. Такого адвоката слід було б заносити до окремого списку, який би вела місцева палата адвокатів. Після закінчення вказаного строку такого адвоката

заносили б до загального списку адвокатів цієї країни, у випадку, якщо хоча б три роки він займався адвокатською діяльністю у цій державі [118].

Крім того, проект Комісії передбачав, що адвокат, який отримав право займатися професійною діяльністю, на певний строк був застрахованим від непередбачуваної шкоди внаслідок своєї діяльності. Відповідальність професійна і дисциплінарна на такого адвоката мала б поширюватися так само, як і на місцевих адвокатів. Відмову про занесення адвоката до списку палати адвокатів можна було б оскаржити. Такі адвокати могли б об'єднуватися в канцелярії, в яких були б адвокати різних національностей. Беззаперечним є той факт, що у склад таких канцелярій входили б і місцеві адвокати.

Отже, слід зазначити, що приналежність до канцелярій була проміжною ланкою до можливості користуватися привілеями та мати відповідні дивіденди від адвокатської діяльності. Маємо на увазі клієнтуру адвоката, якою «обділений» у більшості випадків саме представник немісцевого регіону.

Наше припущення підтверджується прикладами зарубіжної практики адвокатської діяльності.

У зв'язку з нерівномірним розподілом потенційних клієнтів на кожного адвоката в державах ЄС важливе значення має рішення Європейського Суду № 55/94 від 30 листопада 1995 р. [122]. Справа стосується німецького адвоката, який не мав своєї канцелярії у Німеччині, хоча займався професійною адвокатською діяльністю. У 1978 році він переїхав до Італії, де проживав разом із дружиною-італійкою. У цьому ж році він розпочав адвокатську діяльність в одній з канцелярій цієї країни.

У 1989 році він відкрив власну адвокатську канцелярію, клієнтами якої стали в основному особи, які володіли німецькою мовою. Така діяльність німецького адвоката викликала супротив італійських адвокатів, які у скарзі до своєї палати адвокатів вимагали заборонити німецькому адвокату здійснювати практичну діяльність в Італії. Рада палати адвокатів заборонила

цьому адвокату практичну діяльність і порушила проти нього дисциплінарне провадження. У свою чергу, німецький адвокат подав прохання про внесення його до списку місцевої палати адвокатів.

Дисциплінарне переслідування завершилося заборонаю йому займатися адвокатською діяльністю на строк шість місяців. Остаточо Європейський Суд вирішив спір відносно цього адвоката таким чином. Суд, насамперед, поставив перед собою запитання і дав на нього відповідь: чи відкриття адвокатом канцелярії можна вважати здійсненням ним практики, в широкому розумінні, і, які існують критерії для визначення одноразового виконання адвокатської практики або практики, обмеженої певним строком.

Суд вказав, що адвокат може здійснювати свої функції та вести обмежену діяльність в іншій державі. Але виконання адвокатських функцій вимагає отримання на це згоди органів місцевого самоврядування. Безпосередньо ж відкриття адвокатського бюро істотного значення не має.

Що стосується даного випадку, то мова йде про здійснення адвокатської діяльності в конкретному місці, а у широкому розумінні, – передбачає визнання диплома та складання іспиту, на підтвердження його придатності для виконання адвокатських функцій у цій державі. Суд звернув увагу на дотримання адвокатом усіх організаційних норм, що існують у даній державі і які регламентують цей вид діяльності, а саме - правових, моральних, етичних та інших норм.

Отже, адвокат користується тим титулом, який він отримав у своїй державі. Однак, при цьому, на нього покладається обов'язок поважати та дотримуватися правових приписів на території держави, де адвокат займається професійною практикою. Саме повагу до моральних норм ми і відносимо до наступного стандарту адвокатської діяльності.

Відповідно до ст. 2 Директиви Європейської Співдружності, адвокат, здійснюючи свою діяльність, повинен дотримуватися норм етики, прийнятих у державі, в якій він надає правові послуги [55].

І це обгрунтовано, адже, незважаючи на узагальнений характер норм

європейського права, що регулюють і адвокатську діяльність, існуючі національні особливості – традиції, звичаї, що формувалися десятками, а інколи і сотнями років, – не можуть нехтуватись. Найбільш гуманні положення завжди враховують і закріплюють особливості національного менталітету, розвитку суспільних відносин на тій чи іншій території, в окремій країні.

Не викликає сумнівів той факт, що до початку реалізації адвокатом функції захисту має відбутися «процесуальне знайомство», яке у переважній більшості випадків оформлюється конкретним документом, наприклад договором. Таке знайомство має потрійний характер, адже його ініціатором може бути як сам клієнт, так і захисник. У третьому випадку, захисника призначають у межах надання безоплатної правової допомоги.

Цікавим є те, що необхідність рекламувати свою діяльність у деяких країнах знайшла своє відображення у текстах нормативно-правових актів. Зокрема, це стосується Австрії, де виконання цього принципу закріплено у законі [4].

Щодо створення адвокатами спілок із іншими професіями, то в Австрії 27 травня 1994 р. було прийнято Закон «Про партнерство», який вступив у силу 1 липня 1995 р. Закон багато уваги приділяє етиці професійної діяльності різних професій.

Відповідно до ст. 14 Закону закордонний адвокат, занесений до списку окружної ради, має такі ж самі права та обов'язки, як і адвокати чи правові радники, у тому числі й щодо дотримання норм професійної діяльності.

Згідно зі ст. 17 Закону при виконанні професійних обов'язків у процесі представлення сторін з боку адвоката чи правового радника з Європейського Союзу у випадках, коли передбачено обов'язкову участь адвоката чи радника, така особа має співпрацювати з адвокатом чи радником із Австрії. У разі, якщо участь радника не передбачена, адвокат з держав ЄС допускається за умови співпраці з радником. Умовою такої співпраці є домовленість між ними, що має бути спрямована на створення умов належного виконання

адвокатом із ЄС своїх обов'язків відповідно до процесуальних засад і етичних норм. Такий підхід не покладає на адвоката жодних обов'язків щодо його клієнта, за винятком тих випадків, які прямо передбачені угодою. Адвокат із ЄС повинен із самого початку процесу надати органу, що веде процес, угоду, в іншому випадку, орган має надати строк для отримання та пред'явлення цього документу.

Досить близьким за своєю сутністю до вищевикладеного стандарту є наступний стандарт адвокатської діяльності – забезпечення свободи виконання послуг правниками в цілому та адвокатами, зокрема.

Наприкінці 1994 р. Комісія Європейського Союзу запропонувала Європейському парламенту та Раді Європейського Союзу прийняти засади, що дозволили б здійснення адвокатської діяльності в інших державах Європейського Союзу. Ще у 1985 році було досягнуто домовленості щодо цього питання у семи групах, так званих, вільних професій (лікарів, аптекарів, архітекторів та ін.).

З огляду на особливу місію адвоката у суспільстві, з метою забезпечення адвокатам можливості своєї професії в інших державах Європейського Союзу, Рада Європейської Спільноти 22 березня 1977 р. прийняла Директиву № 77/249 щодо забезпечення свободи надання адвокатами послуг. Але ця Директива не вирішила питання про визнання дипломів щодо набуття професії адвоката в різних державах Європейської Спільноти і щодо права використання титулів, прийнятих у різних державах. Це призвело до виникнення додаткових перешкод щодо свободи здійснення адвокатом своїх функцій. Тому Європейський Суд у рішенні по справі С-340/89 висловив думку, що держави-учасниці Європейської Спільноти зобов'язані визнавати дипломи й титули інших держав [294].

Для ефективного здійснення процесу необхідно розробляти відповідні вимоги щодо набуття особою статусу адвоката. Цілком логічно, що ці вимоги мають базуватися на загальноєвропейських стандартах і закріплюватися у відповідному європейському нормативно-правовому акті. З метою

забезпечення виконання принципу свободи надання правових послуг в інших державах, слід було встановити автоматичне визнання дипломів. Тим більше, що на це були підстави, передбачені ст.ст. 49 (Свобода переміщення найманих працівників) та 66 (Свобода надання послуг) [123].

Отже, визнання диплому адвоката в іноземних державах, де він планує або займається адвокатською практикою, є доволі важливим питанням.

Рада адвокатів Європейського Союзу пропонує, щоб адвокат, який має намір займатися адвокатською діяльністю на території іншої держави, склав іспит, від результатів якого буде залежати рішення про видачу такого дозволу. Мета - визначення рівня знань адвоката-претендента права держави, в якій він має намір працювати. Це правило було використано в Австрії, коли адвокат із Німеччини, який мав намір працювати в Австрії, отримав на це дозвіл [5, с. 123].

Слід наголосити, що це право Рада адвокатів Європейського Союзу пов'язувала, перш за все, з наявністю в адвоката постійного місця проживання в державі, в якій він має намір надавати правову допомогу. Враховуючи цю обставину, а також те, що після трьох років зайняття адвокатською діяльністю у певній державі, адвокату надається право заявити клопотання про внесення його до списків адвокатів цієї держави, що, відповідно, наділяє його додатковими правовими та процесуальними повноваженнями. Такі додаткові можливості закріплені на законодавчому рівні найбільш розвинутих, з точки зору функціонування правової системи, країн сучасності. Цей досвід взяла за правило і Україна, прийнявши 5 липня 2012 року Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [152].

З цією проблемою тісно пов'язане питання про визнання дипломів адвоката іншими державами Європейського Союзу.

Адвокат пред'являє відповідному органу влади держави перебування документи, що підтверджують безперервне виконання ним функцій адвоката, підтверджуючи свою практику матеріалами проведених справ. Крім того, адвокат, що практикує під назвою, яку він отримав у своїй державі, може в

будь-який час клопотати про визнання свого диплома відповідно до Директиви Ради Європейської Спільноти № 89/48 від 21 грудня 1988 року з використанням назви, що застосовується у приймаючій державі [56].

З точки зору забезпечення дотримання міжнародними органами та організаціями принципів рівності, гуманізму, демократизму в професійній діяльності адвоката, актуальною вбачається заборона створення штучних перешкод у наданні можливостей адвокату застосовувати професійні навички у роботі в іноземній державі.

Рада Європи прагнула визнати, що адвокати, які у своїй державі склали після трирічної апікації іспит, отримували б в інших державах право на професію. Але прийняти такі приписи Раді Європи не вдалося, хоча ще у 1992 році в Лісабоні було прийнято проект із цього питання. З того часу розпочалися дискусії та обмін думками в Європейській Комісії, Раді адвокатів та між адвокатськими спільнотами держав із метою опрацювання проекту.

Після тривалої роботи наприкінці 1994 року Комісії було запропоновано новий проект щодо діяльності адвокатів, які змінюють місце проживання на іншу державу. Однак, до цього часу цей проект не знайшов свого остаточного офіційного закріплення у нормативних актах.

Європейський Суд указав, що адвокат може виконувати визначені функції й вести обмежену діяльність в іншій державі. Але виконання адвокатських функцій вимагає згоди органів самоврядування. Саме відкриття адвокатського бюро не має істотного значення. Щодо даного випадку, то мова йде про виконання адвокатської діяльності в конкретному місці і в широкому розумінні, що має вирішуватися в контексті визнання диплома та складання іспиту, на підтвердження його придатності до виконання адвокатських функцій у цій державі. Європейський Суд звернув увагу на дотримання адвокатом усіх організаційних норм, що існують у даній державі щодо цієї проблеми, а саме – морально-етичних норм.

Але ці вимоги не можуть мати нічого спільного з тим, щоб штучно

створювати перешкоди для відмови адвокатам із інших держав. Гуманізм адвокатської діяльності якраз і проявляється у сприянні розвитку вільної конкуренції на ринку праці адвокатів. У зв'язку з цим, ми підтримуємо точку зору, яка не підтримує поведінку з свідомого зменшення процесуальних повноважень адвокатів з огляду на географічні особливості його походження.

Отже, Європейський Суд, визначив різницю між виконанням адвокатської діяльності в обмеженому плані й наданням адвокатом послуг, що тягнуть за собою обов'язковість внесення такого адвоката до списку адвокатів палати адвокатів держави, на території якої він виконує ці функції.

Слід наголосити на такій особливості – організація адвокатського бюро не рівнозначна адвокатській канцелярії, якщо адвокат у бюро займається вирішенням однієї чи навіть декількох справ, але наміру займатися постійним наданням правової допомоги в цій державі немає, то діяльність у адвокатській канцелярії пов'язана зі здійсненням заходів, які можуть тривати і досить довгий час.

З метою підвищення ефективності підготовки самих адвокатів і нівелювання різниці професійної майстерності представників різних країн, важливим є закріплення такого стандарту адвокатської діяльності як компенсація у разі невідповідності в деяких державах вимог щодо підготовки адвокатів.

Спробою врегулювати дане питання було прийняття Директиви Ради адвокатів № 89/48 від 21 грудня 1988 р., що встановила механізм компенсації у разі невідповідності в деяких державах вимог щодо підготовки адвокатів: стосовно вимог програми, кількості років навчання тощо. Цей механізм дозволяв таким державам компенсувати цю різницю шляхом встановлення певного адаптаційного стажу чи кваліфікаційного іспиту. При цьому зацікавленій особі надається право вибору щодо компенсаційних норм, коли мова йде про визнання диплому та кваліфікації [57].

Директива віднесла професію адвоката до такої, що вимагає знання національного права. Право ж вибору способу перевірки цих знань залишено

на розсуд державної влади. Лише у Данії існує вимога адаптаційного періоду, інші держави обрали кваліфікаційний іспит [6].

Значення цієї Директиви, передусім, полягає в тому, що вона вимагає від держав визнання кваліфікації, отриманої в іншій державі. Ситуація, що склалася, вимагала встановити норми, які забороняли б державам-учасникам ЄС вносити у своє національне законодавство будь-які приписи, що перешкоджали б вільному наданню послуг. Тому Європейський Суд прийняв низку рішень у зв'язку з цим питанням і встановив заборону будь-якої дискримінації на ґрунті державної приналежності.

Незважаючи на важливе значення згаданих Директив у питанні забезпечення свободи адвокатської діяльності в різних державах-учасниках ЄС, залишилося багато невирішених питань.

Розвиваючи ідею запровадження попереднього стандарту адвокатської діяльності, слушним є виокремлення такого міжнародного положення як полегшення інтеграції мігруючих адвокатів із середовищем держави, що приймає.

Революційним кроком у розв'язанні проблеми щодо можливого зайняття адвокатською практикою в іншій державі на постійній основі, а не тимчасово, стало прийняття 16 лютого 1998 року спеціальної Директиви. Вона набрала чинності 14 березня 2000 року. Директива була вкрай необхідною для врегулювання діяльності адвоката в межах ЄС, оскільки до неї ця проблема по-різному вирішувалася у державах Союзу [55].

Так, Велика Британія з самого початку висловлювалася за вільне надання правових послуг. Франція, навпаки, – категорично заперечувала проти такого вирішення, стверджуючи, що це суперечить публічному інтересові й професійній діяльності адвоката. Зазначення титулу, отриманого у своїй країні, створювало у клієнта хибну уяву про те, що адвокат вирішуватиме його справу з позицій права його країни, що фактично неможливо, а також, що такий адвокат буде часто плутати галузі права. Франція наполягала на тому, щоб адвокат міг якнайшвидше використовувати

титул приймаючої держави. Таким чином, відбувалося стимулювання адвокатів з інших держав приєднуватися до адвокатури Франції. Комісія Європейського Союзу змушена була навіть порушити справу проти Франції.

Частина 3 статті 4 Директиви встановлює особливий випадок, коли адвокат може отримати право вступу до адвокатури держави, що приймає, і право ведення практики під титулом даної держави, не будучи зобов'язаним до виконання умов, передбачених ч. 1 ст. 4 Директиви:

– коли відповідний орган держави, що приймає, визнає істотну і постійну діяльність адвоката у засвідчений період, коли цей адвокат виявить глибокі теоретичні знання та професійний досвід, використання національного права держави, що приймає, а також підтвердить участь у семінарах, курсах, що присвячені вивченню права цієї держави, включаючи професійні правила та моральні засади діяльності;

– коли належний орган визначить здатність адвоката до самостійного виконання професійних функцій у цій державі. Рішення про відмову звільнити адвоката від виконання обов'язків, передбачених ч. 1 ст. 4 Директиви, мусить бути вмотивоване і може бути оскаржене.

Частина 4 статті 4 передбачає підстави для відмови в заяві адвоката, коли є підґрунтя вважати, що його допуск до діяльності у державі, що приймає, загрожує порушенням громадського порядку, особливо у разі порушення дисциплінарного провадження, наявності скарги щодо дій цього адвоката тощо.

Вивчаючи досвід Польщі щодо запровадження зазначеного стандарту адвокатської діяльності, варто відзначити, що водночас зі вступом Польщі до ЄС з 1 травня 2004 р. відкрилися нові перспективи для професійної діяльності адвокатів і правових радників Польщі щодо праці на ринку Європейського Союзу. Отже, можливість застосувати юристу свої знання не тільки у своїй країні, а і в іноземній державі є досить цікавою. Юриспруденція за таких умов нівелює кордони країн.

З метою консолідації зусиль у сфері забезпечення ефективного

здійснення адвокатом своїх професійних функцій, закріплено стандарт адвокатської діяльності, який дозволяє створювати міжнародні правничі спілки.

Так, наприклад, Адвокатська організація при Європейському Союзі має своїм завданням сприяти адвокатам держав ЄС інтегруватися до загальноєвропейської адвокатури. Адвокатура кожної держави розвивалася на підставі своїх економічних, соціально–політичних принципів, національних традицій, але ця організація допомагає знайти консенсус у складних проблемах діяльності адвокатур, створює багато різних навчальних програм для адвокатур держав–членів ЄС, проводить зустрічі, видає свій правничий бюлетень тощо [144, с. 128]. Президент цієї організації обирається щорічно, і зібрання щороку відбуваються в державі, із якої походить президент.

Вважаємо позитивними прагнення міжнародної і, зокрема, європейської спільноти до об'єднання, інтеграції, що відкриває додаткові можливості для роботи адвокатів в єдиному правовому полі. Це дозволяє також перейняти досвід визнаних фахівців у галузі юриспруденції.

У своїй діяльності адвокати та їх об'єднання керуються правовими приписами Європейського Союзу. Зокрема, у межах права ЄС розробляються: 1) розпорядження або регламенти, 2) рамочні приписи або директиви та 3) рішення. Перші сприймаються громадянами як частина національного права і мають, таким чином, безпосередню пряму дію. Вважається, що в Німеччині 80% усіх законодавчих актів останніх десятиліть у сфері господарського права так чи інакше зумовлено розвитком Європейського Союзу.

Це зайвий раз наочно підтверджує позитивний характер впливу права Європейського Союзу на правові системи країн-учасниць, у тому числі у сфері адвокатської діяльності. Тому, чим більше буде адвокатських об'єднань, діяльність яких регламентується правовими приписами ЄС, тим швидшою буде імплементація норм національного права в європейському

правовому полі.

На теренах Європейського Союзу вже створено низку правничих інституцій, які репрезентують у країнах юристів у цілому й адвокатів, зокрема. Однією з них є Рада адвокатур і правничих об'єднань ЄС (Council of the Bars and Law Societies of the European Union), утворена у 1960 р. Ця інституція об'єднує 28 адвокатур (Європи): Австрії, Англії, Бельгії, Болгарії, Греції, Естонії, Ірландії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Люксембургу, Македонії, Мальти, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Франції, Хорватії, Чехії, Швейцарії та ін.

З-поміж головних завдань цього об'єднання: виступати як єдиний суб'єкт від імені адвокатур і об'єднань юристів з усіх питань; координувати діяльність адвокатур та юридичних об'єднань; організовувати форуми і консультації з питань діяльності адвокатури та юристів; аналізувати практику виконання адвокатської й юридичної діяльності, розробляти заходи щодо вирішення проблем, які виникають у практичній роботі цих структур, представляти інтереси адвокатів і юристів у Європейському Союзі.

Тобто, окрім зазначених функцій координації та організації роботи, Рада адвокатур і правничих об'єднань ЄС виконує і репрезентативну функцію, представляючи інтереси адвокатських об'єднань.

Крім цього, Рада є дорадчим органом при Раді Європи і постійним представником у Суді ЄС та в Європейському суді з прав людини.

Представництво у такого роду інституціях ЄС свідчить про масштабність виконуваних Радою повноважень і важливість здійснюваної роботи в межах функцій, які реалізуються цими інституціями.

Такий підхід до правого врегулювання адвокатської діяльності дозволяє створювати адвокатам різних держав міжнародні правничі спілки. Форма таких спілок залежить від законодавства держави, в якій вони створюються.

Щоб унеможливити зловживання з боку окремих представників-членів міжнародних правничих спілок, доречним є закріплення наступного

стандарту адвокатської діяльності – створення засобів і засад на рівні ЄС щодо врегулювання праці в спільнотах та об'єднаннях. Так, на початку листопада 1998 р. в Нью–Делі відбувся 43-ій Конгрес Міжнародного товариства адвокатів (Union Internationale des Avocats). Це Товариство було створене у 1927 р. та об'єднало адвокатів усього світу. Своїм завданням Товариство бачить збереження традицій адвокатури різних держав [149].

Товариство вивчає досвід діяльності адвокатур світу щодо захисту прав громадян, поширює досвід і знання серед адвокатів світу, налагоджує взаємовідносини з об'єднаннями адвокатів різних держав.

У цілому такий формат спілкування адвокатів є найбільш розповсюдженим у міжнародній адвокатській діяльності, про що свідчить багатоманіття організованих і проведених заходів.

Другою правовою інституцією, що має опосередковане відношення до діяльності адвокатури, є Європейська конференція юридичних фірм (The European Company Lawyers Association). Цю організацію було створено у Бельгії в 1983 р. До неї входять юридичні фірми з 17 держав Європи. Основним завданням Конференція задекларувала представництво юридичних фірм, їх інтересів у структурах Європейського Союзу, організація зустрічей і семінарів із проблем застосування права ЄС, сприяння в підвищенні свого професійного рівня, допомога в друкуванні наукових досліджень із проблем європейського права.

Починаючи з 50-х років ХХ ст., адвокатура ЄС неухильно працює над виробленням загальноприйнятних норм діяльності адвокатів – членів Союзу, тобто розробляються й запроваджуються в життя етичні норми професійної діяльності адвокатів (моральні норми).

Після шестирічної дискусії було прийнято Директиву Парламенту й Ради Європейського Союзу № 19/25 від 16 лютого 1998 року, якою значну кількість проблемних питань щодо адвокатської діяльності в інших державах було вирішено [54]. Зокрема, стаття 1 встановлювала можливість адвоката вступити до адвокатури іншої держави на основі складання кваліфікаційного

іспиту або після відбуття практики в цій державі на підставі титулу, отриманого у своїй державі. Директива встановлювала, що така особа протягом п'яти років мала право порушити клопотання про його зарахування до адвокатури.

Для адвокатів, які мали намір скористатися Директивою № 19/25, було закріплено обов'язок реєстрації своєї діяльності у відповідних владних органах держави, де вони планували практикувати. Цей факт свідчив про те, що особа, яка має намір займатися адвокатською діяльністю та хоче щоб її включили до списку адвокатів цієї держави, поважає її приписи та звичаї.

Стаття 8 Директиви визначає засади здійснення адвокатської професії у канцелярії іншого працедавця та підкреслює, що адвокат може займатися адвокатською діяльністю, працюючи в канцелярії іншого працівника, в об'єднанні, приватній чи публічній фірмі, якщо держава дозволяє таку діяльність адвокатам, які в установленому порядку зареєстровані на підставі титулу, який здобули у своїй країні.

Стаття 11 передбачає можливість створення спілок з об'єднанням осіб різних професій. Такий вид спілок дозволений тільки в Німеччині та Нідерландах і заборонений в інших державах Європейського Союзу. Директива, водночас із метою незалежності виконання адвокатської професії, вимагає, щоб, принаймні, такі спілки очолювалися особами, які мають право займатися адвокатською діяльністю. Іншими словами – Директива дає право державі ввести обмеження щодо адвокатів, яке полягає в тому, що на них не поширюватимуться норми Директиви, а тому, щоб отримати згоду на ведення практики, вони мусять відмовитися від членства у таких спілках.

З моменту внесення закордонного адвоката до списку адвокатів окружної ради чи правових радників вони стають членами цих організацій (ст. 16) [54].

Вважаємо, що в аспекті дослідження засад адвокатської діяльності доречно вести мову й про обмеження стосовно реалізації професійних функцій.

Першим таким обмеженням, на якому ми хотіли б зупинитись, є закріплення можливості на території іноземної держави надавати консультації зі свого національного права або міжнародного чи спільноєвропейського права [54].

Адвокати, не прийняті до адвокатури держави, що приймає, повинні використовувати титул, який вони отримали у своїй державі. Вони не вправі цей титул перекладати мовою держави, в якій вони практикують. Такі адвокати мають право надавати правові послуги зі свого національного права, міжнародного, спільноєвропейського та права держави, що приймає.

Відповідно до вимог статей 2–5 Директиви, однією з умов зарахування особи до адвокатури держави, що приймає, є ведення нею практики з використанням свого титулу, отриманого у своїй державі. У зв'язку з цим, не вимагається визнання диплому, виданого державою, де навчався адвокат. Запис у відповідному органі влади держави, що приймає, здійснюється автоматично, після пред'явлення адвокатом реєстрації компетентним органом своєї держави, що є підтвердженням його права на використання цього титулу.

Досить неоднозначно у державах-учасниках Європейського Союзу визначається компетентний орган влади, відповідальний за реєстрацію адвокатів. У одних державах цим органом може бути міністерство юстиції, в інших – рада палати адвокатури або інші ради адвокатських об'єднань.

Стаття 4 Директиви вимагає, щоб адвокат використовував свій титул на одній із мов своєї держави, щоб гарантувати потенційним клієнтам отримання інформації про походження та кваліфікацію адвоката.

Ще одним професійним обмеженням є створення засад дисциплінарної відповідальності стосовно юристів, що практикують на території іншої держави-учасниці.

Зокрема, у Директиві Парламенту та Ради Європейського Союзу № 19/25 від 16 лютого 1998 року встановлено порядок дисциплінарної відповідальності адвокатів, які практикують в іншій державі. Він має

виконувати як вимоги щодо адвокатів, установлені в його державі, так і правила чинного законодавства держави, в якій він працює. У випадку колізії між нормами, першість надається правилам держави, що приймає. Директива гарантує адвокату право брати участь у виборах органів адвокатури у державі, що приймає.

Частина 1 статті 7 Директиви встановлює, що у разі, якщо адвокат не виконує приписів щодо своєї адвокатської професії, до нього можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення. Про порушення дисциплінарної справи проти такого адвоката відповідний орган інформує органи адвокатури держави цього адвоката. На підставі надісланих документів дисциплінарної справи на адвоката органи адвокатури держави адвоката мають право звертатися зі своєю думкою до апеляційних інстанцій щодо справи свого адвоката.

Після завершення дисциплінарного провадження органи адвокатури у державі адвоката порушують у себе дисциплінарне провадження на підставі власних приписів і процедури. Тимчасова заборона займатися адвокатською діяльністю у своїй державі позбавляє цього адвоката права займатися такою діяльністю в державі, що приймає.

Не менш важливим з точки зору забезпечення реалізації професійних функцій адвокатом є обмеження щодо участі у судах першої інстанції.

Зокрема, Європейський Союз на законодавчому рівні закріпив дозвіл держав установлювати певні обмеження свободи адвокатської діяльності, встановлювати правило, за яким адвокат може представляти інтереси чи захищати клієнта у судових органах тільки спільно з адвокатом даної держави. Це стає можливим, коли в законодавстві держави, що приймає, чітко прописано ця ситуацію. Цей стандарт з'явився після рішення Суду Європейського Союзу в справах № 427/85 проти Німеччини та № 294/89 проти Франції [295, с. 22], в яких Суд дав роз'яснення щодо співпраці адвоката з іншої держави з адвокатом держави, що приймає. Але ці рішення викликали низку запитань: як трактувати вислів «співпраця з місцевим

адвокатом»? У справі проти Німеччини Суд зазначив, що німецькі приписи не відповідають вимогам Директиви № 77/249 та статтям 59 і 60 Договору в частині вимоги про обов'язок співпраці з адвокатом Німеччини адвокатів у судовому засіданні, навіть тоді, коли участь адвоката не є обов'язковою. Суд зазначив, що така вимога правомірна лише щодо випадків, коли законодавством передбачено обов'язкову участь адвоката, який має відповідні повноваження. В усіх інших випадках, коли участь адвоката не є обов'язковою, коли сторона вправі сама себе захищати чи представляти свої інтереси в суді або за допомогою юриста, навіть не адвоката, адвокат іншої держави може репрезентувати клієнта самостійно без співпраці з німецьким адвокатом.

Крім того, у Директиві закріплено право кожної держави передбачати особливі умови обмежень виконання адвокатами своїх повноважень у найвищих судах [55]. Такі обмеження застосовуються, зокрема, у Польщі, Австрії, Німеччині тощо.

Ще одним обмеженням свободи адвокатської діяльності, що закріплене на законодавчому рівні Європейського Союзу, є заборона проживати у певній державі та бути внесеним до списків корпорації держави. Так, у законодавстві Польщі закріплено, що адвокат, який тільки тимчасово виконує в державі-членові ЄС свої професійні функції, не може ані постійно тут проживати, ані бути внесеним до списку корпорації цієї держави.

Окремо хочеться зупинитись на проблемі страхування адвокатської діяльності. Особливості міжнародно-правової регламентації даного питання звертають увагу на такий вид страхування, як «від непередбачуваної шкоди внаслідок своєї діяльності».

Досить змістовно у міжнародно-правових актах урегульовано питання соціального страхування. Так, на конференції у Римі, що відбулася 26 березня 2004 р., з питань суспільного страхування адвокатів, йшлося про труднощі, з якими стикається адвокат Європейського Союзу при виконанні своїх функцій на території іншої держави.

Однією з проблем, що аналізувались, була відсутність чіткого врегулювання переліку нормативних актів, які регламентують у тій чи іншій державі питання страхування адвокатів з інших держав, оскільки в цій частині в різних державах існує істотна відмінність.

На території таких держав-учасниць Європейського Союзу існує законодавство, що регламентує поділ страхування на державне та приватне. В одинадцяти державах ЄС наявна система приватного страхування із самостійними фондами. Окремі страхові каси суспільного страхування діють і у Німеччині, Австрії, Франції, Італії тощо. Але і в цих державах істотно різняться норми щодо умов страхування, ризику, розміру внесених платежів тощо. Пропонувалося створити єдину касу для всіх адвокатів, але така пропозиція не знайшла підтримки.

У 1998 році Європейська Комісія представила пропозиції щодо внесення змін до розпорядження № 1408/71 із метою спрощення процедури страхування адвокатської діяльності. Але для внесення таких змін має бути досягнуто однастайності, якої поки що немає.

Відповідно до ч. 1 ст. 14 розпорядження Ради ЄС № 1408/71, працівник, який постійно працює в організації на території держави-учасниці ЄС, але який направляється для виконання роботи в іншу державу ЄС, страхується за законодавством своєї держави за умови:

- що таке виконання роботи не перевищує 12 місяців;
- якщо така особа не направлена замість іншої особи, в якій закінчився строк перебування.

Наприклад, англійські адвокати, направлені з Великої Британії до Італії (на один рік), відповідно до ст. 14 Розпорядження № 1408/71, у подальшому мають відносини з працедавцем у Великій Британії, де за них сплачують відповідні відрахування, страхові платежі. Розпорядженням № 582/72 встановлено обов'язок видавати відповідними органами держави, з якої прибув адвокат, формуляр E-101, яким підтверджується факт сплати за працівника необхідних платежів.

У разі продовження строку перебування адвоката понад термін, на який він направлявся, але не більше ніж на загальний строк 12 місяців, перша держава (Велика Британія) підтверджує свою згоду на таку працю, а працедавець пред'являє державі, що приймає, так званий формуляр E-102. Держава, що приймає, може з ним погодитися або не погодитися. У разі незгоди, адвокат з Великої Британії мусить платити в Італії страхові платежі з моменту закінчення дії формуляра - E-101.

Непорозумінь із цього приводу достатньо. Варто, наприклад, сказати, що Директиву № 98/5 запроваджено в Італії тільки 2 лютого 2001 року.

Існують значні відмінності у розмірах платежів у різних державах. Наприклад, в Італії сплачують 16,5 % заробітної плати (для працівників, які працюють за трудовим договором), а в Англії – 11 %. І сьогодні страхування в країнах ЄС потребує уніфікації в аспекті прийняття ідентичних правових норм, які б однаково вирішували ці проблеми в усіх державах.

Варто підкреслити, що й між приватними страховими фірмами різних держав існують також істотні відмінності щодо розміру порядку й розміру сплати страхових внесків, характеристики суті застрахованого ризику тощо. Гармонізація законодавства в частині створення спеціального страхового органу, спільного для держав Європейського Союзу, поки що не знаходить належного розуміння з боку всіх держав-учасниць ЄС. Так, представники Німеччини вважають доцільним створити орган, який лише координував би розв'язання цих питань між різними державами.

Ураховуючи вищевикладене, слід зазначити, що питання стандартів адвокатської діяльності залишається неврегульованим з огляду на мінливість і неоднорідність національних законодавств, зокрема, держав-учасниць Європейського Союзу. Крім того, значний вплив у цьому аспекті відіграє і ментальність того чи іншого суспільства, погляди наукової еліти, провідних фахівців у галузі юриспруденції та адвокатської практики, зокрема. Незважаючи на ці фактори, вважаємо, що проведений нами аналіз нормативних документів щодо засад адвокатської діяльності дозволить не

тільки виокремити найбільш прогресивні, дієві та бажані з них, а й встановити проблемні питання щодо їх імплементації у національне законодавство окремо взятої держави. Вперше нами визначено не тільки правові дозволи в якості стандартів адвокатської діяльності, а й правові заборони у практиці реалізації адвокатами своїх професійних функцій. Посилання на законодавство таких країн як Німеччина, Польща, Австрія, Італія, Франція зумовлено спорідненістю їх правових інституцій з українськими в межах єдиної правової сім'ї – романо-германської. Вважаємо, що вивчений нами досвід і висловлені пропозиції у найближчому майбутньому знайдуть своє відображення не тільки у проектах певних концепцій чи нормативно-правових актів, а впроваджуватимуться в життя в процесі реформування різних галузей права, що сьогодні потребують кардинального оновлення та встановлення більш прогресивних векторів і розробки форматів майбутнього розвитку.

Після набуття Україною незалежності, українські науковці продовжили розробку моральних засад адвокатської діяльності. Так, зокрема 17 листопада 2012 року Установчим З'їздом адвокатів України були затверджені «Правила адвокатської етики» [279]. Це свідчить не тільки про прагнення адвокатської спільноти заявити про себе через призму моральних цінностей, а й про бажання розвиватись і вдосконалюватись у визначеному напрямі.

У кожному суспільстві існують свої уявлення щодо образу і вимог до діяльності адвоката, хоча, за умови високого ступеня абстрагування, вони можуть збігатися. Виходячи з того, що праця адвоката є надзвичайно складною, вона потребує високої кваліфікації, освіченості, незалежності при прийнятті рішень, «управлінських» функцій під час судових процесів, відповідальності за долю людей, інтенсивності праці.

Практична діяльність сформувала еталон поведінки адвоката, що набув ознак своєрідних вимог до особи під час процесу правозастосування, а також повсякденного життя у соціумі, побуті тощо. У свою чергу, юридична наука, узагальнивши надбання практики, сягнула так далеко, що поведінка адвоката

вже давно не аналізується лише через призму його професійної діяльності, яку нерідко асоціюють з бездоганністю реалізації функцій адвокатури, закріплених у законодавчих і підзаконних актах.

Запроваджений курс на реформування органів кримінальної юстиції торкнувся і адвокатури України, результатом чого стало прийняття 5 липня 2012 року Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Цей Закон визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

Поява цього Закону свідчить про те, що в нашій державі чинне законодавство «застаріло», воно вже не в змозі оперативно, гнучко реагувати на часті та різкі зміни у суспільно-правовому житті українського населення. Значну роль в оновленні нормативно-правових актів відіграють і напрацювання науковців, теоретиків, які детально аналізують та узагальнюють проблемні питання, що виникають під час практичного застосування норм права.

Так, слушною є думка В. А. Єлова, який стверджує, що без допомоги адвоката чи фахівця в галузі права розглянути складну справу в суді досить важко. Адже тягар доказування у цивільних справах, захист у кримінальному судочинстві покладено на самі сторони, на їхніх представників і захисників, функції яких найчастіше здійснюють адвокати. Щоб це відбувалося на високому професійному рівні, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики (схваленими Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року) чітко регламентовано права та обов'язки адвоката. В цьому зв'язку на адвоката покладено цілий комплекс прав та обов'язків як юридичного, так і морального характеру [58, с. 24].

Наприклад, адвокат має право: 1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до

фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами; 3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; 5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; 6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення щодо суті клопотань і скарг; 7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; 8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом; 9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; 10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань; 11) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами [111].

У зв'язку з важливою і відповідальною роллю, що покладена на адвоката, він повинен діяти у відповідності з певними професійними й етичними критеріями, до того ж вимоги, що висуваються до адвоката, є

набагато вищими за ті, що, зазвичай, ставляться до пересічного громадянина. Це підтверджується принципами діяльності адвоката, які закріплені у чинному законодавстві України.

Так, у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» сформульовано такі принципи адвокатської діяльності:

- верховенства права;
- законності;
- незалежності;
- конфіденційності;
- уникнення конфлікту інтересів [111].

Ці принципи адвокатської діяльності більш широко відображені у Правилах адвокатської етики, схвалені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року. Так, у статтях 6–14 Правил 2012 року йдеться про принципи:

- незалежності;
- свободи;
- дотримання законності;
- домінантності інтересів клієнта;
- неприпустимість конфлікту інтересів;
- поваги до адвокатської професії;
- конфіденційності;
- поваги до адвокатської професії;
- обмеження рекламування професійної діяльності адвокатів [109].

Ці ж принципи у переважній більшості формують основоположні принципи адвокатської діяльності, закріплені у Загальному кодексі правил для адвокатів країн ЄС, прийнятого делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі 28 жовтня 1988 року й до якого в подальшому було внесено поправки на пленарних засіданнях Ради 6 грудня 2002 року та 19 травня 2006 року.

Цей документ включає також Пояснювальний меморандум, що був оновлений 19 травня 2006 року, в якому містяться коментарі до кожної статті Загального кодексу правил для адвокатів країн ЄС, в тому числі й до кожного з проголошених принципів. Зокрема, в цьому Кодексі сформульовано вісім загальних принципів адвокатської професії:

- незалежність;
- довіра та особиста добросовісність;
- конфіденційність;
- повага до правил поведінки інших адвокатських об'єднань і
- спілок адвокатів;
- несумісні види діяльності;
- саморекламування;
- інтереси клієнта;
- обмеження відповідальності адвоката перед клієнтом [59].

Цікавим є той факт, що окремі положення, закріплені в Кодексі, не знайшли безпосереднього відображення у Правилах адвокатської етики України 1999 року.

Аналогічні положення прописані й в Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, що була прийнята 24 листопада 2006 року Радою адвокатських об'єднань і спілок адвокатів Європи. У ній містяться десять принципів, якими керуються у своїй діяльності адвокати Європи. Ці принципи лежать в основі всіх національних і міжнародних норм, що регулюють поведінку європейських адвокатів. Повага до них є основою здійснення права на захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина у демократичному суспільстві.

До цих принципів віднесено такі:

- незалежність адвоката і свобода адвоката представляти справу клієнта;
- право та обов'язок адвоката дотримуватись конфіденційності

щодо справ клієнтів і право на повагу до професійної таємниці;

- уникнення конфлікту інтересів між різними клієнтами або між клієнтом і адвокатом;
- гідність і честь адвокатської професії, високі моральні якості та добра репутація окремого адвоката;
- відданість клієнтові;
- справедливе ставлення до клієнтів стосовно сплати гонорарів;
- професійна компетентність адвоката;
- повага до колег по професії;
- повага до верховенства права та справедливого здійснення правосуддя;
- саморегулювання адвокатської професії [131].

Частина з проголошених Хартією принципів поки що не знайшла свого відображення у національному законодавстві України.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» установлює певні гарантії принципу незалежності в адвокатській діяльності. Зокрема, ст. 22 Закону містить заборону розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці, ст. 23 – заборону будь-якого втручання в адвокатську діяльність [111]. А стаття 397 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за будь-яке втручання в діяльність захисника чи представника особи [86].

З метою дотримання принципу незалежності п. 5 Правил адвокатської етики 1999 року поклало на адвоката такі обов'язки: протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав, гарантій адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнтів; не допускати в своїй професійній діяльності компромісів, що впливали б на його незалежність, з метою догодити суду, іншим державним органам, третім особам або клієнту, якщо такі компроміси розходяться з законними інтересами клієнта та перешкоджають належному здійсненню

адвокатської діяльності [109].

Принцип незалежності адвоката знайшов своє відображення і в міжнародних нормативно-правових актах та нормативних актах окремих країн. Так, наприклад, принцип незалежності як базовий принцип професійної діяльності адвоката включений до Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейської Спільноти, який закріплено наступним чином: завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності та відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою зацікавленістю або з тиском ззовні [60].

Принцип процесуальної незалежності адвоката представляти справу клієнта закріплений також у Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів. У коментарі до Хартії зазначається, що зміст цього принципу полягає в тому, що адвокат має бути вільним – політично, економічно та інтелектуально – у здійсненні своєї діяльності щодо консультування та представлення клієнта [131].

В Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам у серпні 1990 року, закріплено, що належне забезпечення прав людини та основних свобод вимагає, аби всі мали належну можливість користування юридичною допомогою, що надається професійними юристами. У цьому документі наголошується також на ролі професійних асоціацій адвокатів у захисті своїх членів від переслідувань, необґрунтованих обмежень і посягань, на обов'язку уряду країни забезпечити адвокатам можливість здійснювати професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання клопоту й недоречного втручання.

Принцип незалежності було закріплено й у Міжнародному кодексі етики Міжнародної колегії адвокатів (International Bar Association - IBA), в якому записано, що адвокати при виконанні професійних обов'язків повинні зберігати незалежність. Адвокати, що мають незалежну практику або практикують у складі товариства, повинні, наскільки це можливо,

утримуватися від заняття іншою професією або бізнесом, якщо таке заняття ставить під загрозу їх незалежність.

Принцип процесуальної незалежності адвокатської діяльності закріплений у національних нормативно-правових актах різних країн.

Серед них слід назвати:

- Внутрішні правила Паризької колегії адвокатів;
- Правила № 1 Кодексу професійної поведінки адвокатів Англії й Уельсу;
- Зведені правила професійної етики і відповідальності Іспанської колегії адвокатів 1987 року;
- Типові правила професійної поведінки правників (США).

У статті 6 Правил адвокатської етики, з метою втілення у діяльності адвоката принципу законності, на нього покладено нижчеперераховані обов'язки:

- дотримуватися чинного законодавства України, сприяти утвердженню й практичній реалізації принципів верховенства права та законності, вживати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб;
- не... давати клієнту порад, свідомо спрямованих на полегшення вчинення правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх скоєнню його клієнтом або іншими особами;
- не... вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам;
- в своєму приватному житті дотримуватися закону, не вчиняти правопорушень і не сприяти навмисно їх скоєнню іншими особами [110].

Адвокат не повинен пред'являти позовних вимог, клопотань і складати інші процесуальні документи, що, як йому відомо, не ґрунтуються на чинному законодавстві.

Також адвокат не вправі намагатися вплинути на рішення (вирок) суду

поза процесуальними засобами, робити свідомо неправдиві заяви та давати неправильну правову оцінку фактичним обставинам справи або посилатися на завідомо викривлені фактичні обставини справи, подавати суду завідомо неправдиві докази, висловлювати свою суб'єктивну думку, яка не ґрунтується на поданих доказах, щодо правдивості, порядності та інших особистих якостей учасників процесу, свідків, експертів.

Крім цього, у виступі в судових дебатах адвокат не вправі посилатися на обставини, які не були предметом дослідження під час судового розгляду; щодо яких адвокатом не заявлялися клопотання, спрямовані на їх доказування, за винятком загальновідомих фактів [109].

Принцип додержання законності знайшов своє відображення й в міжнародних нормативно-правових актах і нормативних актах окремих країн.

Так, наприклад, у преамбулі до Типових правил професійної поведінки правників, затверджених Палатою представників Американської правничої асоціації 2 серпня 1983 р., зазначено, що адвокат повинен поводитися відповідно до вимог закону, як, під час надання професійних послуг клієнту та виконання своїх професійних обов'язків, так і в особистому житті. Адвокат має дотримуватися встановлених законом процедур лише із законною метою, а не для того, щоб когось розхвилювати або налякати.

Так, у відносинах із клієнтом адвокат до укладання угоди повинен з'ясувати у нього, чи він не зв'язаний нерозірваною угодою з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням) на виконання тотожного, або такого, що частково збігається за обсягом, доручення, а також з'ясувати, з яких причин клієнт бажає відмовитись від подальшого надання йому правової допомоги іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням).

Проте, адвокат не може схилити клієнта до зміни адвоката, якщо немає об'єктивних підстав вважати, що подальше надання правової допомоги клієнту іншим адвокатом може завдати шкоди його інтересам (ст. 45 Правил) [109].

У відносинах із судом та іншими учасниками судового процесу адвокат не повинен надавати учасникам процесу або свідкам неправдиву інформацію стосовно фактичних обставин справи, або іншим чином намагатися схилити їх до зміни їх позиції, свідчень, учинення інших дій, в яких зацікавлений його клієнт.

Він має уникати поза процесуального спілкування по суті справи, що є предметом судового розгляду, з учасниками процесу, які не є його клієнтами, і може здійснювати таке спілкування лише у формах і з метою, що не суперечать чинному законодавству та Правилам адвокатської етики і лише у випадках, коли це необхідно для належного виконання доручення.

Також, з метою дотримання цього принципу, він повинен уникати спілкування у будь-яких формах по суті справи, що розглядається судом, з суддею, окрім передбачених законодавством, і не повинен спонукати до цього клієнта.

Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на невикордане затягування судового розгляду справи (ст. 58 Правил), що, на жаль, ще часто зустрічається у практиці адвокатської діяльності [109].

Принцип моральної досконалості також знайшов своє відображення у міжнародних нормативних актах і нормативних актах окремих країн. Так, з цього приводу в Загальному кодексі правил для адвокатів країн ЄС зазначається, що довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише за відсутності в останнього сумнівів щодо чесності та сумлінності адвоката [59].

А в Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів цей принцип сформульований так – гідність і честь адвокатської професії, високі моральні якості та добра репутація окремого адвоката. Сутність цього принципу полягає в тому, що, для того щоб отримати довіру клієнтів, третіх сторін, судів і держави, адвокат має довести, що він гідний такої довіри [131].

На наш погляд, предметом адвокатської таємниці є питання, з яких

громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків. До інформації, що не підлягає розголошенню, належить вся інформація, яка стала відомою адвокату в зв'язку з наданням правової допомоги, здійсненням захисту та представництва, щодо якої відсутня згода клієнта на її розголошення.

У рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 25 жовтня 2000 р. про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків зазначено, що слід вдаватися до всіх необхідних дій, спрямованих на належне забезпечення конфіденційного характеру взаємин між адвокатом та його клієнтом, адвокати мають дотримуватися професійної таємниці відповідно до національного законодавства, внутрішніх нормативних актів і професійних стандартів. Будь-яке недотримання принципу професійної таємниці без відповідної згоди клієнта має бути належним чином покаране [117, с. 196–206].

Згідно із статтею 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю. Йому забороняється розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці, і використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб. Забороняються вимагання від адвоката цих відомостей, а також допит його як свідка з питань, що становлять адвокатську таємницю (ст. 23 Закону) [105]. За втручання в діяльність адвоката, що може призвести до порушення професійної таємниці, передбачено кримінальну відповідальність (ст. 397 КК України) [86].

Правила адвокатської етики встановлюють, що дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва. [108].

Дані досудового розслідування, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, адвокат може розголошувати

тільки з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, винні в розголошенні відомостей, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 387 Кримінального кодексу України, кримінальну відповідальність за розголошення даних досудового розслідування чи дізнання без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове розслідування, несуть особи, попереджені в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати таких даних [86].

Так, у необхідних випадках слідчий попереджає, у тому числі й захисника, який присутній при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України). Попередження про нерозголошення даних досудового розслідування може стосуватися всіх матеріалів справи, їх частини або окремого факту. Попередження має бути оформлене письмово [85].

Суб'єктами, на яких поширюється обов'язок збереження конфіденційності інформації, що складає адвокатську таємницю, є, крім адвоката, його помічники, посадові особи адвокатського об'єднання. Не можна з цих питань допитувати як свідків і технічних працівників адвокатського об'єднання. Цілком природно, що останні не мають права розголошувати відомості, які стали їм відомі та є предметом адвокатської таємниці (ч. 1 ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [111].

Правила адвокатської етики зобов'язують зберігати конфіденційність будь-якої інформації, зокрема, будь-яку інформацію про клієнта, в тому числі щодо його особи або інших осіб, у процесі здійснення адвокатської діяльності. До такої інформації належить і та, що свідчить про факт звернення особи до адвоката [199]. Таке тлумачення відповідає ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у якій зазначено, що предметом адвокатської таємниці є будь-яка інформація, яка стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт

(особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката [111].

Серед міжнародних нормативних актів і нормативних актів, у яких закріплено принцип конфіденційності та адвокатської таємниці, слід згадати Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС та Хартію основоположних принципів діяльності європейських адвокатів.

Адвокат повинен поважати свободу вибору адвоката клієнтом і ні до прийняття доручення, ні в процесі його виконання не чинити перешкод реалізації цієї свободи (ст. 7 Правил).

Наприклад, у відносинах із клієнтом адвокат не повинен без погодження з клієнтом передоручати виконання доручення в цілому або його відносно самостійних частин іншим особам (ст. 30 Правил). Він має з розумною регулярністю інформувати клієнта про хід виконання доручення і своєчасно відповідати на запити клієнта про стан його справи (ст. 31 Правил).

У відносинах із судом адвокат у випадку вчинення на нього тиску не повинен іти на компроміси, які суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта, а послідовно дотримуватись принципу домінантності інтересів клієнта перед усіма іншими інтересами й міркуваннями (ст. 54 Правил).

У відносинах як з органами дізнання, досудового розслідування, адміністративної юрисдикції, так і з іншими державними органами, адвокат має виявляти принциповість у відстоюванні інтересів клієнта, не припускатися підлесливості та за згодою клієнта оскаржувати незаконні дії посадових осіб або органів, які перешкоджають виконанню доручення, в порядку, передбаченому чинним законодавством (ст. 62 Правил).

Разом із тим, адвокат має право всупереч вимогам клієнта відмовитися посилатися на фактичні обставини справи і подавати докази, стосовно правдивості яких він має обґрунтовані сумніви (ст. 56 Правил).

Принцип клієнтоцентризму знайшов своє відображення у міжнародних нормативних актах і нормативних актах окремих країн.

Так, у Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейської Спільноти зазначається, що, керуючись нормами законодавства і правилами професійної етики, адвокат завжди зобов'язаний діяти в інтересах клієнта, які для нього завжди домінують над його власними та інтересами колег-юристів [59].

У Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів аналогічного правила немає. Водночас, закріплено принцип відданості клієнтові, який має дещо інший зміст [131].

У Правилах належної професійної поведінки адвокатів, прийнятих Колегією адвокатів Фінляндії 9 червня 1972 р., зазначається, що адвокат зобов'язаний в межах закону і правил належної професійної поведінки робити все можливе для захисту інтересів свого клієнта [111].

У Кодексі поведінки адвоката, прийнятому Радою Шведської асоціації адвокатів 9 листопада 1984 р., цей принцип сформульовано так - головний обов'язок адвоката полягає в тому, щоб у межах закону і професійної етики максимально ефективно відстоювати інтереси свого клієнта [67].

Таким чином, українська наукова думка та міжнародна правотворча практика одностайні стосовно виокремлення та визначення принципу «клієнтоцентризму» в адвокатській діяльності. Зокрема, акцент робиться на пріоритетності інтересів клієнта перед своїми власними, інтересами колег, співробітників тощо.

Професійна культура вимагає від адвоката належного рівня знань, що дає йому можливість не просто орієнтуватись у сфері юриспруденції, а й бути професіоналом своєї справи, мати можливість захистити права та інтереси інших людей.

Майстерність адвоката проявляється під час застосування набутих знань у професійній діяльності. Вона виражається у поведінці адвоката, набуваючи значення «умінь і навичок».

Адвокат має розумно забезпечувати необхідний рівень компетентності своїх помічників, технічного персоналу та інших осіб, що залучаються ним

для окремих робіт у зв'язку з виконанням доручення [111].

Адвокат також повинен намагатися кваліфіковано складати процесуальні документи, формулювати усні заяви, клопотання, виступи таким чином, щоб унеможливити їх неправильне тлумачення (ст. 55 Правил).

У відносинах з іншими органами та особами адвокат не повинен робити завідомо неправдивих заяв стосовно фактичних обставин, що мають відношення до суті доручення, їх правової оцінки, прав та обов'язків адвоката, клієнта та інших осіб. Він також не вправі використовувати засоби та методи, що свідомо порушують законні права та інтереси інших осіб (ст. 63 Правил).

Принцип культури поведінки дістав своє закріплення у нормах Правил, що врегульовують відносини адвоката із судом та іншими учасниками судового процесу, між адвокатами та в публіцистичній діяльності.

Так, у відносинах із судом адвокат має ставитись до суду (суддів) з повагою, поводитись гідно й коректно (ст. 53 Правил). У відносинах з учасниками процесу адвокат повинен бути стриманим і коректним, реагувати на неправильні дії або висловлювання цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема, у формі заяв, клопотань, скарг тощо.

При допиті підсудних, потерпілих, сторін цивільного процесу, свідків та інших осіб бути активним, не ставити питань на підвищених тонах, у брутальній, знущальній формі або формі, що принижує честь і гідність (ст. 59 Правил).

У своїй публіцистичній діяльності він повинен висловлюватись гідно та коректно, не вправі поширювати відомостей, які ганьблять честь, гідність чи ділову репутацію суду, інших адвокатів або учасників процесу (ст.ст. 70, 72 Правил).

Принцип професійної культури та майстерності знайшов своє відображення також у міжнародних нормативних актах.

Так, у Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів цей принцип віднесений до основоположних принципів і

сформульований як принцип (д) – професійна компетентність адвоката. Розкриваючи цей принцип, у Хартії зазначено, що адвокат не може ефективно консультивати або представляти клієнта, якщо не має належної професійної освіти та підготовки.

Таким чином, сутність цього принципу полягає в тому, що адвокат повинен надавати клієнтові компетентне представництво його інтересів. Компетентне представництво вимагає юридичних знань, навичок, належної старанності та підготовки, а тому адвокат не повинен братися за справу, для вирішення якої йому бракує компетентності.

Для підтримання необхідного рівня знань і навичок адвокат повинен постійно самовдосконалюватися та займатися самоосвітою. Адвокат дотримується цього принципу в усіх сферах своєї діяльності: професійній, громадській, публіцистичній тощо.

Цей принцип дістав своє закріплення у нормах Правил, що регулюють відносини адвоката з клієнтом, між адвокатами, та в його публіцистичній діяльності.

Так, у відносинах із клієнтом, ще на стадії прийняття доручення, адвокат повинен дотримуватися поваги до прав інших адвокатів. Зокрема, він має з'ясувати у свого клієнта, чи не зв'язаний той нерозірваною угодою з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням) на виконання тотожного, або такого, що частково збігається за обсягом, доручення, а також з'ясувати, з яких причин клієнт бажає відмовитись від подальшого надання йому правової допомоги іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням). Адвокат може прийняти доручення, якщо клієнт наполягає на цьому, але після того, як угоду з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням) буде розірвано (ст. 27 Правил).

Принцип поваги до адвокатської професії знайшов своє відображення також у міжнародних нормативних актах.

У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейської Спільноти сформульовано подібний принцип - поваги до правил поведінки

інших адвокатських об'єднань і спілок адвокатів. Сутність цього принципу полягає у тому, що адвокати, які практикують за кордоном, можуть бути зобов'язані діяти у відповідності з професійними правилами держави їх перебування. На адвоката покладається обов'язок ознайомитися з правилами, що поширюватимуться на нього під час здійснення ним будь-якої конкретної діяльності [59].

У Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів цей принцип сформульовано як принцип поваги до колег по професії. Із коментарів до Хартії можемо з'ясувати, що цей принцип означає не просто затвердження потреби ввічливості, він відображає роль адвоката як посередника, якому можна довіряти, який говорить правду, діє відповідно з професійними правилами та виконує свої обіцянки [131].

Рекламні матеріали щодо діяльності адвоката (адвокатського об'єднання) мають бути об'єктивними достовірними, чіткими і зрозумілими, не повинні містити натяків, двозначностей або іншим чином створювати підґрунтя для введення потенційних клієнтів у оману, мають відповідати розумним естетичним вимогам.

Крім того, Правила встановлюють вимоги щодо змісту відомостей рекламних оголошень і матеріалів. Причому вони поділені на обов'язкові, необов'язкові та заборонені відомості.

Обов'язкові відомості: прізвище та ім'я адвоката (назва адвокатського об'єднання); адреса, за якою може здійснюватись надання правової допомоги цим адвокатом (об'єднанням); номер телефону; загальні відомості про галузі права, в яких спеціалізується адвокат (адвокатське об'єднання), або вказівка про те, що правова допомога може бути надана з усіх галузей права; реєстраційний номер, дата та місце видання адвокату свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (дата реєстрації адвокатського об'єднання та його реєстраційний номер).

Рекламні матеріали, в яких вказуються імена адвокатів та інших співробітників адвокатського об'єднання мають містити точні вказівки про

статус кожної з цих осіб: адвокат, помічник адвоката, юрист (без статусу адвоката) або член технічного персоналу (директор, менеджер, секретар) перекладач і т. ін.

Необов'язкові відомості: навчальні заклади, в яких адвокатом (членами адвокатського об'єднання) отримано освіту, та де він (вони) підвищував (-ли) кваліфікацію; вчені та інші звання адвоката, нагороди, наукові праці, інші академічні заслуги і професійні досягнення; його членство у спілках, асоціаціях адвокатів, участь в їх органах; дані про тривалість стажу роботи адвокатом або юристом (з обов'язковою конкретизацією тривалості стажу роботи адвокатом); іноземні мови, якими володіє адвокат.

Заборонені відомості: відомості щодо оціночних характеристик адвоката; відгуки інших осіб про роботу адвоката; порівняння з іншими адвокатами та їх критика; заяви про вірогідність успішного виконання доручень та інша інформація, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів; відомості, які можуть створити уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними насправді адвокатурі як такій.

Якщо адвокату (адвокатському об'єднанню) стало відомо про поширену без його відома рекламу його діяльності, що не відповідає зазначеним вимогам, він зобов'язаний вжити всіх доступних заходів до спростування та коригування такої рекламної інформації та повідомити про це регіональну кваліфікаційно-дисциплінарну комісію.

Усі вищевикладені обмеження стосовно рекламних матеріалів адвокатів (адвокатських об'єднань) поширюються не тільки безпосередньо на рекламні оголошення, а й на оголошення про прийом на роботу співробітників тощо [111].

Персональну відповідальність за достовірність рекламних матеріалів, а також за їх відповідність чинному законодавству і Правилам адвокатської етики покладено на адвокатів (керівників адвокатського об'єднання).

У відносинах з іншими адвокатами адвокат не вправі вдаватись до

антиреклами стосовно іншого адвоката (адвокатського об'єднання) або використовувати цей метод у рекламуванні своєї діяльності (ст. 68 Правил).

Принцип обмеженого рекламування адвокатської діяльності знайшов своє відображення також у міжнародних нормативних актах.

Так, у Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейської Спільноти цей принцип сформульовано у ст. 2.6 (Саморекламування): адвокат не повинен займатися саморекламою або прагнути до широкої популярності, якщо це визнається неприпустимим. В інших випадках адвокат може займатися саморекламою або намагатися до широкої популярності лише у межах того, наскільки це визнано припустимим у правилах, якими він керується [59].

Про принцип активності адвоката наголошується у нормативно-правових актах. Зокрема, у відносинах із судом адвокат повинен виявляти активність у збиранні та своєчасному наданні доказів у справі, що розглядається судом. Наприклад, у цивільних справах він має забезпечити подання доказів самостійно або стороною, яку він представляє, або ж повідомити про них суд до або під час попереднього засідання у справі (ст. 131 ЦПК України). Докази, подані з порушенням цих вимог, не приймаються, якщо сторона не доведе, що їх подано несвоєчасно з поважних причин [135].

У адвокатській діяльності при здійсненні захисту інтересів клієнта, адвокат отримує різний розмір гонорару. Є випадки, коли адвокат призначається особі від імені держави, тобто заробіток у цьому випадку мінімізується.

Дуже часто матеріальний аспект адвокатської діяльності відіграє вирішальну роль, зокрема і стосовно мотивації до роботи. «Романтика» роботи адвоката полягає не тільки у матеріальному забезпеченні, а й у моральному задоволенні від виконаного доручення, від того, що справедливість перемогла, пошук істини закінчився успішно.

Отже, порівняно з міжнародними та європейськими нормативними

документами, що регламентують поведінку адвокатів при виконанні ними своїх професійних обов'язків і містять моральні засади їх діяльності, національне законодавство України характеризується відсутністю нормативного закріплення деяких моральних засад діяльності адвокатів. Це зумовлює необхідність урахування міжнародних та європейських стандартів у цій сфері в Україні.

Тобто, імплементація міжнародних і європейських стандартів у національне законодавство України та їх реалізація в практичній діяльності української адвокатури позитивно впливатиме не лише на рівень розвитку правової держави, а й на підвищення міжнародного та європейського іміджу нашої країни. Проте, слід зазначити, що питання стандартів адвокатської діяльності значною мірою залежить від ментальності того чи іншого суспільства, поглядів наукової еліти, провідних фахівців у галузі юриспруденції та адвокатської практики, зокрема.

3.2 Порівняльний аналіз моральних засад діяльності адвокатів у деяких зарубіжних країнах

Дослідивши у попередньому підрозділі моральні засади діяльності адвокатів, що закріплені у міжнародному та національному законодавствах, пропонуємо більш детально піддати науковому аналізу особливості функціонування інституту адвокатури, в аспекті його моральних засад, у конкретних зарубіжних країнах.

Вибір для вивчення країн Європи обґрунтовується тим, що правова система України та правові явища і процеси, що входять до неї, тяжіють до романо-германської правової сім'ї, що й зумовлює значну кількість спільних особливостей розвитку та функціонування правових інститутів, не виключаючи й інституту адвокатури.

Аналіз юридичної літератури з окресленого питання дозволив автору систематизувати властиві деонтологічним засадам ознаки на певні групи. В

основу наукового методу групофікації, який, власне кажучи, і використовував дисертант, покладено суспільно–правові процеси, що виступають своєрідними етапами формування моральних засад, якщо останні вважати результатом зазначених процесів.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо проводити їх дослідження через призму виховання–навчання, наданих прав і закріплених обов’язків. Тобто, з урахуванням факторів, що значним чином впливають на формування особистості адвоката (виховання-навчання) і визначають його професійну майстерність (вміння належним чином виконувати покладені на нього обов’язки).

Хочемо розпочати з аналізу моральних засад, що існують у Французькій республіці. Так історично склалося, що адвокати Франції об’єднані у 181 палату адвокатів (кількість членів у яких різниться). Закон охороняє незалежність палат, створює умови для успішного функціонування, оскільки інститут адвокатури в цілому та адвокатські палати розглядаються у Французькій Республіці як один із важливих елементів правової держави. Наприклад, Паризька палата, що була заснована у XVII ст., складається з семи тисяч адвокатів, без яких не можна уявити суспільне й економічне життя цього регіону. Орієнтовно в рік вони надають близько 27 тис. безоплатних консультацій для населення, це приблизно 9,5 тис. кримінальних справ, у яких адвокати беруть участь за призначенням, 12 допоміжних служб, що перебувають у розпорядженні адвокатів, центри підготовки та дослідні центри, які їх обслуговують, та багато іншого, що у сукупності забезпечує високий імідж цього інституту, який захищає права, свободи та законні інтереси людини.

Головною у діяльності Ради палат адвокатів є координація діяльності навчальних центрів із підготовки адвокатів, представництво у державних органах і громадських організаціях, вироблення дисциплінарних та етичних норм життя адвокатських палат.

Щодо професійної підготовки адвокатів у Франції, слід зазначити, що

вища юридична освіта не є однаковою для всіх, хто реалізує своє право на вищу освіту та здобуває юридичну професію. Нотаріуси, адвокати, судді та прокурори повинні пройти загальний чотирирічний курс навчання, після якого, успішно склавши університетські іспити, вони стають правознавцями. З цього моменту їхні шляхи розходяться: хто хоче стати магістратом, має скласти ще один складний іспит Державній комісії, що дає право відвідувати Національну школу магістратури в Бордо. Цю школу було створено у 1958 р. (Ecole National d'Administration), щорічно до неї зараховують до 200 молодих юристів. Вони складають присягу у вірності правосуддю й отримують державні стипендії. Протягом дворічного навчання, вони проходять стажування у різних судах і прокуратурах, вивчають судову медицину, кримінологію та бухгалтерський облік. Після закінчення навчання в школі випускники складають іспит. Успішне його складання дає можливість обійняти державні посади судді чи прокурора, причому: чим краще складений іспит, тим більший вибір у випускника щодо державних посад.

Палати адвокатів докладають чималих зусиль для організації високоякісної теоретичної підготовки (один рік), стажування (два роки), а потім і перепідготовки адвокатів, які займаються юридичною практичною діяльністю. Так, у Парижі функціонує обладнаний за останнім словом науки і техніки центр професійної підготовки, бюджет якого – приблизно 20 млн франків на рік [50, с. 491].

Школи, в яких проходять навчання майбутні адвокати, існують у достатній кількості в усіх регіонах, де є палати адвокатів, їх штат залежить від розмірів регіону.

Абітурієнти цих шкіл повинні мати чотирирічну університетську освіту і складають досить непрості вступні іспити, серед яких перевага надається усним іспитам, під час яких перевіряється не тільки рівень знань, а й визначаються інші характеристики абітурієнтів, що свідчать про їх, так би мовити, професійну придатність (швидкість реакції, логічність суджень,

вміння формулювати свої думки, світоглядні засади, ставлення до прав людини тощо).

Як бачимо, навчальний процес у школах, де готуються адвокати, орієнтовано на набуття студентами практичних навичок, уміння використовувати раніше набуті теоретичні знання на практиці.

Слід підкреслити, що у Франції навчання адвоката після складання випускних іспитів в адвокатській школі прийняттям до адвокатури і зарахуванням до реєстру адвокатів-стажистів регіональної палати адвокатів не завершується, а певною мірою тільки починається. Стажисти не лише протягом двох років безпосередньо навчаються в робочому процесі як асистенти адвокатів, що є їх наставниками, а й мають обов'язково пройти 200 годин навчання у школі адвокатів за модулями, що вже орієнтовані на певну спеціалізацію, і до того ж обов'язково мають брати участь у всіх інших навчальних заходах, що організовуються відповідною палатою адвокатів для стажистів.

Для адвокатів, які успішно виконали всі перераховані вимоги, пройшли дворічне стажування і були занесені до списку адвокатів, подальше навчання в суто академічному сенсі слова вже не є обов'язковим. Проте, можливості для бажаючих і далі набувати знання - різні. Так, при Паризькій палаті адвокатів діє Центр підвищення кваліфікації адвокатів, який щорічно організовує серію лекцій, семінарів, конференцій, «круглих столів» з найбільш складних, цікавих і актуальних проблем права, нового законодавства, різних аспектів адвокатської діяльності. І хоча участь у цих заходах не є обов'язковою, їх високий фаховий та організаційний рівень забезпечує незмінний інтерес до них із боку адвокатів і їхню досить активну участь у більшості програм, що організовуються Центром.

Таким чином, процес навчання включає себе університетський період, шкільне формування адвокатів або ж підвищення професійної підготовки у відповідному центрі, а також стажування на посаді у держаному органі. За результатами такого відбору дійсно виявляються найкращі представники з

резерву кадрів для адвокатури Франції. Крім цього, сам кандидат має можливість тверезо оцінити свої шанси, в результаті чого отримує перелік вакантних посад, заміщення яких відповідає рівню його майстерності. Тобто, навіть за таких умов, майбутній адвокат все-одно сам обирає де працювати, а не отримує призначення.

Після цього адвокат починає повноцінну трудову діяльність. Саме тут він має можливість самостійно, без контролю наставника, примати рішення щодо організації своєї роботи, планування діяльності тощо. З метою належної реалізації функцій адвокатури у Франції представники цієї професії наділяються низкою прав і на них покладаються конкретні обов'язки.

Серед найголовніших прав, якими наділені адвокати у Французькій Республіці, слід виокремити:

- право працювати самостійно, тобто індивідуально, або об'єднуватися на умовах партнерства з іншими адвокатами;
- наймати для роботи у своїй канцелярії інших адвокатів;
- наділений свободою висловлення, у зв'язку з чим адвокатам дозволено виголошувати промови з покритою головою, але, читаючи те, що стосується справи (документи або закони чи слухаючи вирок), вони знімають головні убори;
- має імунітет від безпідставних обвинувачень у вчиненні злочину;
- адвокат користується на суді повною свободою слова. Він має право говорити усе, що вважатиме за потрібне для захисту інтересів клієнта, піддавати критиці показання свідків і експертів, навіть вдаватися до особистості цих осіб, і лише у разі перевищення меж поміркованості й делікатності підлягає не кримінальній, а дисциплінарній відповідальності;
- адвокат має право на гонорари, розмір яких залежить від взаємної згоди з клієнтом;
- має право безперешкодно надавати правові послуги, брати участь у цивільних, кримінальних та адміністративних справах;
- вправі поєднувати виконання професійних функцій з діяльністю

викладача, заступника члена суду нижньої інстанції, члена суду присяжних у справах неповнолітніх, а також у справах оренди сільськогосподарських угідь, радника з питань трудових спорів, члена суду в справах страхування, арбітра, посередника, охоронця спірного майна;

– інші права, передбачені законодавством Франції [15, с. 496–498].

Водночас з наданими адвокату правами, на нього покладається виконання таких обов'язків:

– адвокат, який працює за наймом в іншого адвоката, не вправі мати свою власну клієнтуру. За роботу такого адвоката всю повноту відповідальності несе адвокат-наймач. Адвокат, що працює за наймом, повинен під час виконання своїх функцій інформувати, на якого адвоката він працює;

– додержання законів і регламентів, професійних норм, вимог чесності, гідності й професійної делікатності, навіть поза професійною діяльністю;

– дотримання адвокатської таємниці. Він не може братися за справу нового клієнта, якщо існує ризик порушення таємниці інформації, отриманої від попереднього клієнта, або коли відомості про попереднього клієнта можуть вплинути на справу нового клієнта;

– адвокату заборонено займатися будь-якою комерційною діяльністю, зокрема через підставних осіб, бути асоційованим членом із повним обсягом прав командитного або акціонерного товариства, керуючим у товаристві з обмеженою відповідальністю, членом правління або генеральним директором акціонерного товариства;

– додержуватися морально-етичних норм у своїй поведінці, в тому числі й у приватному житті;

– адвокату заборонено поєднувати свою професійну діяльність з обов'язками депутата, члена Асамблеї ЄС, регіонального радника, члена представницького органу Корсики, генерального радника, муніципального радника тощо;

– адвокатам, колишнім державним службовцям, забороняється протягом п'яти років з моменту закінчення державних повноважень підтримувати позовні вимоги і вести в суді справи проти органів державного апарату, підвідомчих міністерському департаменту, до якого вони раніше належали;

– дотримання правил адвокатської етики та інші обов'язки [15, с. 496–498].

Співставлення прав та обов'язків діяльності адвокатів у Франції дозволяє зробити висновок, що покладених на адвоката обов'язків значно більше, ніж наданих прав. Це свідчить про високий рівень наявних у Франції стандартів адвокатської діяльності, вимогливість держави до представників цієї професії, яка покликана захищати найдорожче - права, свободи людини і громадянина в країні.

Цікавими, з точки зору аналізу моральних стандартів діяльності адвокатів у зарубіжних країнах є вимоги до представників цієї професії у Федеративній Республіці Німеччині. Так, до адвокатури може бути прийнята особа, яка: має правові підстави бути професійним суддею, відповідно до федеральних законів, або виконала всі умови, які ставляться в Німеччині до адвокатів з країн Європейського Союзу, або склала кваліфікаційний іспит, передбачений у статуті щодо діяльності в Німеччині адвокатів із країн ЄС.

Доступ до адвокатури через складання кваліфікаційного екзамену відкрився зовсім недавно, завдяки Закону від 6 липня 1990 р. про реалізацію директиви Ради ЄС у від 21 грудня 1988 р. про загальне врегулювання визнання дипломів вищих шкіл.

Іспити проводяться у формі тестів і з основних предметів повторно перескладати є можливість лише один раз. Теоретично кандидат ніби і може скласти перший іспит вже після семи семестрів на четвертому році навчання, але практично це відбувається тільки після 10-12 семестрів, коли особа опанувала вже необхідну кількість предметів, що дає їй право скласти іспит, який включає у себе дві складові - письмова перевірка знань та усна

співбесіда.

Усний іспит кандидати складають через 3-4 місяці після письмового. Якщо претендент не складе усного іспиту, йому дається ще одна спроба. Нескладення іспиту повторно практично перекреслює шлях до професії адвоката. Такій особі залишається одне: працювати на нижчих шаблях юридичної професії.

Після складання першого іспиту кандидат може готувати докторську працю (у нашому розумінні – працю на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук). Отримання ступеня доктора права не дає особливих переваг, але серед німецьких адвокатів широко практикується захист дисертацій.

Особи, які склали перший іспит і не отримали жодної конкретної пропозиції щодо місця роботи, мають право проходити судову аплікацію. Для проходження такого стажування приймаються всі бажаючі за встановленою чергою. Аплікація триває два з половиною роки. Практику проходять у суді, прокуратурі, органах управління, адвокатських канцеляріях, беруть участь у навчальних семінарах тощо.

По закінченню практики кандидат приступає до складання другого іспиту, який має вже більш практичне спрямування. Іспити проводяться безкоштовно, а екзаменатори грошову винагороду отримують із місцевого бюджету.

Після складання другого іспиту особа отримує титул асесора. Це означає, що така особа може клопотати про надання їй посади в суді, прокуратурі чи про прийом до адвокатури.

Із вищевикладеного випливає, що головним завданням системи підготовки адвокатів у Німеччині є підготовка майбутніх суддів, а не адвокатів. Про це свідчить склад екзаменаційної комісії, порядок проходження стажування тощо. Цікавим є досвід європейських колег і щодо запровадження двох іспитів, кожен з яких наділяє кандидата певними правами. Поділ на усну та письмову частини адвокатських іспитів надає

можливість виявити не тільки творчі здібності кандидата, а й вербальний потенціал, що знадобиться кандидату в майбутньому процесі соціальної комунікації.

Серед основних наданих адвокату прав відповідно до чинного законодавства Німеччини варто відзначити наступні:

- адвокат, який набув особливі знання і підготовку в певній галузі права, може, з дозволу палати адвокатів, у рекламному формулярі іменуватися спеціалістом цих галузей права. Наприклад, спеціалістом адміністративного, податкового, трудового чи соціального права;

- одержання гонорару за роботу;

- користування титулом «правовий радник», яким наділяються тільки адвокати і більше ніхто;

- об'єднання у спільні адвокатські канцелярії, спілки тощо з метою більш успішної професійної діяльності;

- та інші права.

Водночас, використання наданих адвокату прав повинно узгоджуватись і виконанням покладених на нього обов'язків, серед яких:

- сумлінне виконання функцій адвокатури та адвокатської діяльності, своєю поведінкою не давати підстав до будь-яких сумнівів у його незалежності, бути таким, щоб не викликати в суспільстві неоднозначних оцінок своєї роботи;

- укладення угод про надання правової допомоги мають бути тільки такими, що відповідають вимогам закону, які не викликали б сумніву в незалежності адвоката;

- збереження адвокатської таємниці;

- дотримання принципу чесності судового розгляду. Наприклад, адвокат не повинен вступати в контакт із суддею без попереднього повідомлення адвоката протилежної сторони, а також не може пред'являти судді документи, не попередивши адвоката другої сторони, за винятком випадків, коли подібні дії вчинені на вимогу суду;

- захищати інтереси клієнта добросовісно;
- не повинен повідомляти суду завідомо недостовірну чи неправдиву інформацію;
- інші обов'язки [26, с. 135–137].

Аналіз прав та обов'язків адвокатів Німеччини відповідає загальновизнаним деонтологічним стандартам діяльності адвокатів. Проте, існують і деякі професійні особливості. Зокрема, слід наголосити на досить цікавій деталізації у законодавстві Німеччини щодо оплати праці адвоката, де передбачено розрахунки за роботу поза судом (складання заяв, інших письмових документів), оформлення мирової угоди, зібрання доказів, консультування, проведення переговорів з протилежною стороною тощо.

Досить цікавим, в аспекті дослідження моральних стандартів діяльності адвокатів, є досвід Англії. Слід відзначити, що в Англії не існує єдиного закону чи іншого нормативного акту, що встановлював би засади побудови та діяльності адвокатури. Правовий статус усіх правових установ, у тому числі й адвокатури, врегульовано в основному королівськими хартіями, парламентськими актами, урядовими постановами, правилами, що приймаються самоврядними органами адвокатури протягом століть. До них можна віднести королівські Хартії 1845, 1872, 1909 та 1954 рр., які стали підставою до формування однієї з найбільш впливових організацій адвокатів - «Юридичного товариства» [122, с. 105].

Функції англійської адвокатури незрівнянно ширші порівняно з адвокатурами континентальної Європи. Адвокат виступає не тільки з властивими для кожного адвоката функціями захисту чи представництва інтересів громадян у судах, прокурорських або слідчих органах, в органах влади та управління, він часто виступає як обвинувач у кримінальних справах від імені держави та приватних осіб, адвокати призначаються на посади суддів, міністрів, вони поєднують адвокатські функції з обов'язками нотаріуса, складають заповіти, договори тощо.

Щодо процесу навчання кандидатів у адвокати в Англії, то вважається

що повноцінним представником адвокатської професії може стати особа, яка:

- працювала п'ять років у канцелярії соліситора-практика;
- як кандидат вивчала право в одному з університетів і склала відповідний іспит;
- отримала в одному з університетів ступінь «in arts, laws or science» (в галузі мистецтв, права чи наук);
- проходила практику як баристер протягом п'яти років;
- практикувала в соліситора на посаді клерка протягом десяти років;
- практикувала в Шотландії як соліситор або була там занесена до списку адвокатів (достатньо трирічного стажу практики);
- склала відповідний іспит, а якщо особа від нього звільнена, то вона має пред'явити необхідні документи;
- набула повноліття і має громадянство Великої Британії;
- відвідувала принаймні один рік заняття, які проводяться в Law Society.

Головною школою, в якій кандидат набуває знань, є канцелярія його патрона. Практикант протягом усієї практики перебуває в канцелярії свого патрона. Якщо канцелярія розміщується у провінції, кандидат повинен навчатися у соліситора чи баристера в Лондоні.

Кожен кандидат має скласти три іспити: вступний іспит (preliminary), іспит у процесі практики (intermediate) і завершальний іспит (final examination). Такі іспити організуються чотири рази на рік. Окрім цього, кандидат складає іспит честі (іспит доброчесності).

Після складання всіх іспитів кандидат отримує сертифікат, що дає йому право претендувати на зайняття адвокатською практикою. Сертифікат видається за умови бездоганної морально-етичної поведінки кандидата.

Яскравим підтвердженням формування так званих реєстрів адвокатів є практика адвокатської діяльності у Польщі. Так, за наявності міжнародних документів, ратифікованих Польщею, або приписів міжнародних організацій,

адвокати мають зареєструватися у місцевій палаті адвокатів чи в окружних радах правових радників. До списків цих установ включають будь-якого адвоката з країн Європейського Союзу, який він отримав у своїй країні.

Окружні ради адвокатів та окружні ради правових радників надсилають щорічно станом на 31 березня списки цих осіб до апеляційного окружного й адміністративного судів, а також відповідним прокурорам апеляційного й окружного судів, окрім того, Рада адвокатури надсилає такі списки до Верховної Ради Адвокатури, а окружна рада правових радників - до Крайової Ради Правових Радників [154, с. 96–97].

При реєстрації адвоката вказуються такі дані: його ім'я та прізвище, дата і місце народження, місце постійного проживання, місце знаходження канцелярії, професійний титул, отриманий в своїй державі, назва і адреса групи адвокатів, до якої входить дана особа, назва і адреса фірми, до якої входить адвокат у своїй державі, назва органу його держави, яка посвідчила дані про надання особі відповідного права займатися адвокатською діяльністю.

Окружна рада адвокатів чи правових радників має право відмовити адвокату в реєстрації чи виключити його з реєстрації. Відмова можлива лише за умови невідповідності особи вимогам, що передбачені законами Польщі «Про адвокатуру» від 26 травня 1982 р. та «Про правових радників» від 6 липня 1982 р. Виключення адвоката з реєстру можливе через у разі втрати особою права займатися такою діяльністю у своїй державі [12, с. 151–158].

Якщо адвокат із будь-якої країни Європейського Союзу в своїй державі належав до професійної групи або спілки з метою ведення практики з надання правової допомоги, то він вправі користуватися у Польщі, крім професійного титулу, також назвою цієї групи.

Адвокат країн Європейського Союзу, залежно від того, до якого списку він був включений, несе дисциплінарну відповідальність перед радою адвокатів чи радою правових радників. Замість покарання у вигляді заборони займатися професійною діяльністю на нього покладається покарання у

вигляді призупинення права надання правової допомоги у Польщі на строк від трьох місяців до п'яти років.

Адвокатська практика в Німеччині містить багато новел. Так, кожен адвокат із країн Європейського Союзу може подати документи на вступ до адвокатури Німеччини. Для цього він подає управлінню юстиції підтвердження громадянства країни Європейського Союзу, документ про свій статус адвоката [11].

Такий адвокат може називатися титулом, який він має у своїй країні, або також може використовувати вираз «член палати адвокатів». Водночас, такий адвокат не може писати у своїх формулярах «адвокат Європейського Союзу». Якщо назва його професії (прийнята в його державі) збігається з німецькою, він мусить додатково зазначати, до якої палати адвокатів належить.

До адвокатури Німеччини може приєднатися будь-який адвокат громадянин країн Європейського Союзу. Для цього він зобов'язаний: представити підтвердження про проходження професійної підготовки, скласти адвокатський іспит. Якщо він не проходив професійної підготовки, то при пред'явленні підтвердження зі своєї держави про те, що протягом трьох років працював адвокатом, він може бути прийнятий до німецької адвокатури.

Мета кваліфікаційного іспиту - перевірити здатність особи виконувати функції адвоката. Іспит обов'язково охоплює: цивільне право, дві галузі права за вибором претендента й етичний кодекс адвоката. Крім цього, кандидат обирає ще одну з галузей права - публічного або кримінального, торгового чи трудового.

Таке положення було імплементовано в життя адвокатури Німеччини на підставі Закону від 6 липня 1990 р та Розпорядження Федерального Міністерства юстиції від 18 грудня 1990 р.

Окрім уже згаданої Директиви від 21 грудня 1998 р. № 89/48 про визнання дипломів про отримання вищої юридичної освіти в державах

Європейського Союзу, Німеччина створила правові підстави для набуття німецького титулу «адвокат» польськими правовими радниками й адвокатами. Такі норми знайшли своє закріплення у статуті про діяльність адвокатів з Європейського Союзу на території Німеччини. Цей документ відкриває доступ до німецької адвокатури всім громадянам країн ЄС, які набули права надавати правову допомогу під одним із титулів, зазначених у цьому Законі.

Польські адвокати можуть набути прав німецького адвоката безпосередньо після складання кваліфікаційного іспиту. У разі успішного проходження кваліфікаційного іспиту, такий адвокат набуває всіх прав, якими користуються німецькі адвокати. За законом, такі адвокати можуть бути навіть звільнені від обов'язку мати постійне місце проживання на території Німеччини [11].

Кваліфікаційні іспити в Німеччині відбуваються чотири рази на рік. Починаючи з 1991 року, в них взяло участь 250 осіб із різних держав Європейської Спільноти. Іспити відбуваються у Берліні, Дюссельдорфі, Мюнхені та Штутгарті.

Іспит проводиться німецькою мовою і складається з двох частин: письмової та усної. Що стосується письмової частини іспиту, то це написання під наглядом письмової роботи з цивільного права та права за вибором кандидата (торгове, трудове, сімейне, спадкове, кримінальне, публічне право). Така праця може також містити завдання з практики адвоката, наприклад: обґрунтувати пояснення на позов або скласти проект позовної заяви. У будь-якому разі, для підготовки такого іспиту надається п'ять годин.

Усний іспит складається з короткого реферату й розмови, що триває 45 хвилин. Усний іспит відбувається приблизно через три місяці після складання письмового. Кандидат, який не склав іспит, має ще дві спроби. В середньому іспити успішно складають 85% кандидатів.

У Німеччині, відповідно до згаданого Закону, не є обов'язковим для

отримання допуску до іспиту ведення практики в Німеччині, а кандидат, який надасть докази ведення без перерви практики у Німеччині протягом трьох років у системі німецького права, зараховується без іспиту.

Також, німецьким законодавством заохочується набуття подвійної кваліфікації, що дає певні переваги такому адвокату: полегшує набуття клієнтів, оскільки особа є спеціалістом двох правових кваліфікацій – самого факту відкриття практики в Німеччині, діяльності у міжнародних адвокатських спілках.

Традиції Німеччини щодо запровадження цього стандарту адвокатської діяльності продовжила Польща. Так, для внесення адвоката з Європейського Союзу до списку адвокатури чи радників обов'язковим є володіння польською мовою як усно, так і письмово та складання тесту на придатність до виконання професійних обов'язків. Якщо адвокат із Європейського Союзу здобув освіту повністю або частково поза межами Європейського Союзу, то для занесення до списків адвокатури чи радників додатково вимагається, щонайменше, трирічна практика з використанням титулу, який хоче здобути претендент, з підтвердженням цього відповідними органами своєї держави [159, с. 96–97].

Тест на професійну придатність складається: з письмової частини, що охоплює питання з цивільного права та права на вибір кандидата; усної частини, що складається з двох предметів, обраних кандидатом, за винятком тих предметів, як були на письмовому тесті, а також із засад професійного самоврядування та етики. Умовою допуску до усного тесту є отримання позитивної оцінки, принаймні, з одного предмету письмового тесту.

Досить чітко закріплене положення про те, що результати тесту не підлягають оскарженню. У разі нескладання тесту, кандидат вправі протягом двох тижнів звернутися з проханням про його повторне складання. Повторне тестування може мати місце не раніше, ніж через шість місяців із часу закінчення першого тестування.

Однак, законодавством Польщі передбачено виняток із цього правила,

коли кандидат звільняється від складання тесту – якщо він без перерви протягом трьох років виконував професійні обов'язки в межах права Польщі та права Європейського Союзу. В такому випадку, він має представити детальні підтвердження кількості та характеру проведених ним справ і правових послуг. У разі необхідності, комісія може запросити кандидата на засідання для подання додаткової інформації щодо його практики, комісія враховує особливі пізнання в галузі польського права, участь у підготовці проектів нормативно-правових актів тощо.

Перед прийняттям свого рішення окружна рада проводить із кандидатом кваліфікаційну співбесіду з метою пересвідчитися, що адвокат з Європейського Союзу придатний успішно виконувати свої професійні обов'язки згідно з вимогами польського права [11].

Гуманним є те, що передбачено можливість оскарження відмови окружної ради у звільненні кандидата від тестування протягом 30 днів. Зокрема, оскарженню підлягають документи: ухвала окружної ради адвокатури до Верховної Ради Адвокатури; ухвала окружної ради правових радників - до Крайової Ради Правових Радників.

Потреба в науковій та практичній розробці моральних засад адвокатської діяльності назріла вже давно. Не випадково у Польській Народній Республіці в 1961 році Верховна адвокатська рада розробила і прийняла Положення про принципи адвокатської етики і гідність професії. В подальшому цей програмний документ вдосконалювався і доопрацьовувався, що свідчить про позитивну налаштованість країни на вирішення зазначеного питання.

На відміну від Франції та Німеччини, Англія принципово відноситься до підготовки майбутніх правників, представників адвокатської професії, юридичної еліти. Це підтверджується запровадженням трьох іспитів, які повинен скласти кандидат. Водночас, слід погодитися, що функції адвокатури мають виконувати дійсно гідні та вправні у своїй сфері особи.

В якості прав, передбачених законодавством Англії, представники

адвокатської професії наділяються наступними повноваженнями:

- давати поради довірителю відповідно до норм адвокатської етики. У сумнівних випадках може звертатися за порадою до ради баристерів, чим він оберігає себе від порушення проти нього в подальшому дисциплінарної справи за неналежне виконання обов'язків;

- одержувати гонорар за виконану роботу;

- використовувати на власний розсуд методи та форми своєї роботи під час захисту інтересів клієнта, які не суперечать адвокатській етиці, тощо.

Серед обов'язків, яких повинні дотримуватись представники адвокатської професії в Англії, слід відзначити:

- сумлінний захист клієнта;

- відмова від ведення справи у разі виникнення конфлікту інтересів;

- забезпечення конфіденційності інформації про клієнта (навіть адреса не може бути повідомлена іншій особі без згоди клієнта);

- збереження грошей клієнтів на окремому рахунку;

- виконання своїх зобов'язань перед клієнтом;

- виконання своїх обов'язків особисто;

- заборона у важливих справах доручати виконання певних дій персоналові канцелярії;

- постійне інформування свого клієнта про хід підготовки чи розгляду справи;

- дотримання адвокатської таємниці, навіть зізнання клієнта про вчинення злочину не може розголошуватися;

- зобов'язання вести себе поважно і виховано перед судом – відповідно до норм адвокатської етики;

- заборона вчиняти будь-які дії у справі, якщо вони не впливають із його повноважень. Суд вправі перевіряти підстави участі соліситора в справі;

- та інші обов'язки [6, с. 105].

Проведений порівняльний аналіз моральних стандартів діяльності

адвокатів Франції, Федеративної Республіки Німеччини та Англії дозволив виявити деякі закономірності та дійти певних висновків.

Перш за все, необхідно відзначити спільні, притаманні всім трьом країнам, моральні стандарти діяльності адвокатів:

- структурованість, етапність процесу навчання майбутніх представників адвокатської професії;
- додержання норм і правил адвокатської етики;
- збереження адвокатської таємниці;
- право на одержання гонорару за виконану роботу;
- гідне, виховане поведження перед судом;
- закріплення у законодавстві більшої кількості обов'язків адвоката, ніж його прав тощо.

Водночас, ми звернули увагу на те, що деякі стандарти діяльності адвокатів у цих країнах кардинально відрізняються за своїм змістом. Це, зокрема:

- право вибору місця майбутньої роботи та державного органу після проходження стажування у Франції;
- у Німеччині кандидат змушений чекати запрошення на роботу після складання першого іспиту, в іншому випадку повинен продовжити навчання у судовій аплікації та здобути право на складання другого іспиту;
- досить складний відбір кандидатів на етапі виховання-навчання притаманний деонтологічним стандартам Англії. Зокрема, необхідність складання трьох груп іспитів для здобуття права на зайняття адвокатською діяльністю.

Водночас, слід звернути увагу на специфічні ознаки, що притаманні лише певному з проаналізованих інститутів адвокатури. Так, наприклад, адвокатура Франції відзначається наявністю такого правового обмеження серед моральних засад адвокатської діяльності як заборона займатися будь-якою комерційною діяльністю, зокрема через підставних осіб, бути асоційованим членом із повним обсягом прав акціонерного товариства,

управляючим товариства з обмеженою відповідальністю, членом правління або генеральним директором акціонерного товариства.

Водночас, лише в інститут адвокатури Німеччини у законодавстві деталізовано оплату праці адвоката, де передбачено розрахунки за роботу поза судом (складання заяв, інших письмових документів), оформлення мирової угоди, зібрання доказів, консультування, проведення переговорів з протилежною стороною тощо.

Однак, серед моральних засад діяльності адвокатів в Англії також можна виокремити низку «унікальних» (неповторних у буквальному розумінні цього слова). Це, наприклад, розподіл представників адвокатської професії на соліситорів, баристерів та інших, кожен із яких реалізує визначену функцію адвокатури в цілому за певним напрямом та у конкретному обсязі. Також у Англії передбачено порядок набуття повноважень і діяльність адвокатів з інших країн Британської Співдружності, наприклад Шотландії, Ірландії тощо.

Дисертант не обмежує сферу свого пізнання колом проаналізованих у даному підрозділі питань. Є переконаність, що в подальшому, на основі одержаних у даному дослідженні результатів, будуть проаналізовані правові явища і процеси, споріднені за своїм змістом з деонтологічними засадами адвокатської діяльності або й навіть у більш широкому аспекті.

Саме тому, виявлені нами розбіжності у моральних засадах діяльності адвокатів у зарубіжних країнах зумовлюють необхідність проведення окремих досліджень цих засад і вироблення на їх основі міжнародних стандартів діяльності адвокатури.

3.3 Основні напрями реалізації моральних засад у діяльності адвокатів в Україні

Наукові розробки щодо моральних засад адвокатської діяльності сприяють формуванню образу сучасного юриста, адвоката в оновленому

форматі української юриспруденції. У зв'язку з цим, важливо дослідити особистість адвоката в аспекті його практичної роботи та у вільний від роботи час. Суттєвим фактором виступають також і морально-ділові якості адвоката, які дозволяють розкритися йому як професіоналу і напряду впливають на продуктивність та якість виконуваної ним роботи.

Практична робота, як сфера прояву професіоналізму, вимагає зосередити зусилля суспільства на підготовці цілісної особистості, яка наділена всебічно розвинутими здібностями та схильностями, що, з одного боку, якнайкраще підготує її до професійної діяльності, а, з іншого, - і це найголовніше, дозволить кожній людині реалізувати себе у житті [64, с. 29].

Об'єктивні умови сучасного розвитку суспільства вимагають переорієнтації суспільства на професіоналізм: у всіх без винятку сферах трудової діяльності. В суспільстві зростає зацікавленість у професіоналах - працівниках, які мають не тільки високі професійні навички, а й вміють аналітично мислити, наділені творчими здібностями, стійкою світоглядною базою та гуманістичними ціннісними орієнтирами.

Ускладнення професійної структури суспільства, високий ступінь його професіоналізації, підвищення суспільних вимог до представників різних професій є характерними рисами сучасного суспільного розвитку.

Професіоналізм передбачає належний рівень розвитку свідомості та культури особистості. Становлення та розвиток професіоналізму особистості передбачає набуття конкретних професійних знань і навичок, а також формування необхідних для успішної професійної діяльності її особистісних якостей. Мається на увазі розвиток професійної свідомості, що включає в себе: психічний, гносеологічний, емоційний та аксіологічний компоненти.

Професіоналізм має важливе значення у динаміці суспільного розвитку. Щоб стати професіоналом, сучасному спеціалісту необхідно мати цілу низку професійних і соціальних якостей, серед яких можна виділити найголовніші:

- розуміти свою діяльність як інтегративний процес, у якому аналіз і

синтез зумовлені врахуванням потреб суспільства;

- аналітизм – вміння глибоко та об'єктивно оцінювати ситуацію; здатність до розуміння сутності проблем, їх витоків, особливостей; здатність до критичної оцінки проблем шляхом моделювання та імітації на основі глибоких знань у галузі фундаментальних природних і гуманітарних наук;

- здатність синтезувати нововведення на етапах проектування та відтворення;

- готовність накопичувати та підвищувати рівень знань протягом всієї трудової діяльності;

- гнучкість мислення, здатність до комунікації, вміння проявити індивідуальність, сприйняття нового [129, с. 323].

У сучасному професійному середовищі можна прослідкувати орієнтацію на кар'єрне зростання, професійний успіх за будь-яку ціну. За таких умов особа віддаляється від гуманістичних засад її професії. Таку особу не можна визнати професіоналом, хоча вона і є гарним спеціалістом.

Про можливість кризи професійних цінностей, соціальну деградацію професіоналізму писали М. Вебер та Р. Мертон, які зазначали, що справжнім професіоналом є той, хто керується у своїй діяльності гуманістичними мотивами служіння суспільству. Тобто, професіоналом є спеціалістом, мотиви якого зумовлені безкорисливістю, усвідомленням професійного покликання та засновані на моральній відповідальності [129, с. 76].

Так, С. В. Компанейцев визначає професіоналізм адвоката як вміння не створювати своїми діями конфлікту, бути терпимим, самообмежувати себе навіть у простих життєвих ситуаціях. Незважаючи на те, що будь-які зовнішні прояви емоцій з боку учасників процесу судочинства створюють морально-психічний вплив на адвоката, він своєю поведінкою повинен не тільки уникати будь-яких спроб надання необдуманого відповіді, а й реалізовувати надані йому законом повноваження в дусі неухильного додержання норм права [187, с. 13].

Зразок такої поведінки не повинен обмежуватись закріпленням на рівні

звичок, традицій, а має відобразитися у нормативних актах, що регламентують призначення, порядок організації та функціонування адвокатури в Україні. Це своєрідні вимоги, які висуваються до адвокатів та адвокатської діяльності, а також їх обов'язки.

Ці зразки поведінки (еталони) повинні бути не тільки бажаною, а й допустимою моделлю проявів соціальної активності адвоката у професійній роботі та повсякденному житті. Тобто, вони повинні мати практичну спрямованість, бути наближеними до реалій українського буття, позбавленими елементів надлишкової ідеалізації.

Йдеться про моральні засади професійної діяльності адвокатів. Кодифіковані стандарти адвокатської діяльності є жорстокою системою його орієнтирів у процесі узгодження професійних прав та обов'язків зі своїм статусом, основними завданнями і принципами діяльності.

Вимоги до належної адвокатської діяльності закріплено як у міжнародних нормативних актах, так і в сучасному українському законодавстві (вони розкривалися нами у підрозділі 3.1). Однак, вироблені та сформовані міжнародною юридичною практикою стандарти адвокатської діяльності зазнають змін у процесі імплементації положень міжнародних нормативних актів до умов життя конкретного суспільства, функціонування правової системи в тій чи іншій державі.

Не викликає сумніву той факт, що стандарти завжди повинні нести ідею певного еталону, найбільш бажаних уявлень про розвиток суспільних відносин. У зв'язку з цим, ми цілком і повністю підтримуємо думку науковців, які стверджують, що стандарти адвокатської діяльності є зразком діяльності адвокатів, яким повинна відповідати їх поведінка.

Безсумнівно, справжній професіонал повинен уміти виконувати свою роботу в будь-якій екстремальній ситуації, підпорядковувати емоції розуму, бути здатним прийняти вольове та відповідальне рішення. Однак, це не означає, що в процесі своєї професійної діяльності він перетворюється на механічну істоту, вся сутність якої вичерпується певним набором

технологічних операцій. Пожежник повинен тушити пожежу, лікар лікувати, а адвокат – захищати. Якщо хтось зі згаданих осіб не виконає своїх обов'язків, немає сенсу в її професійному існуванні.

Трудова діяльність професіонала відбувається у соціальному середовищі. Будь-яка професійна група існує та функціонує через те, що вона необхідна для існування суспільства. Тому при виконанні професійних обов'язків працівник керується не тільки власними інтересами чи цілями свого колективу, а й суспільними потребами, загальним інтересом. Єдність професійного та загальнолюдського, корпоративного і соціального є невід'ємною рисою належного вигляду професіонала. При цьому цілісність особистості професіонала слугує запорукою гармонії професійного і морального в її структурі.

Успішне виконання професійних обов'язків залежить від кваліфікованості та компетентності фахівців. Аналіз нормативних документів свідчить про те, що різні професійні кодекси включають у себе в якості необхідних вимог норми професійної відповідальності та професійного обов'язку, тобто моральні норми.

Професіоналізм передбачає глибоке засвоєння та усвідомлення змісту професійних обов'язків. Для успішного функціонування особистості в межах своєї професії необхідно поєднання високого професіоналізму зі здатністю до глибокого усвідомлення відповідальності за результати своєї роботи, готовністю беззаперечно виконувати свій професійний обов'язок. Одним із найважливіших регуляторів професійної діяльності та критерієм оцінки ступеня розвиненості професійної свідомості особистості стають професійна совість і професійний обов'язок.

Професіоналізм передбачає високий ступінь відповідальності за професійний рівень працівника, за результати та за процес праці. У свою чергу, зростання професіоналізму, посилення професійно–особистісної самореалізації і внутрішньої мотивації професійної діяльності не тільки стимулює зростання її ефективності, але й веде до зростання почуття

відповідальності за результати професійної діяльності, а, відтак, і до підвищення загальної задоволеності працею. Сучасні соціологи стверджують, що почуття відповідальності практично в рівній мірі пов'язане як із високими професійними досягненнями, так і з високим ступенем інтегрованості у професійну діяльність. І, навпаки, низький рівень досягнень або слабка інтегрованість особистості в її професійну діяльність не сприяють розвитку почуття відповідальності та прийняття її на себе.

Професіоналізм передбачає неухильне виконання професійного обов'язку, професійну відповідальність за процес і результат професійної діяльності представником будь-якої професії. У цьому зв'язку важливою характеристикою професіонала виступають поняття професійної честі та професійної гідності.

Тому й не дивно, що сьогодні стандарти адвокатської діяльності сприймаються як концентрований вираз суспільних уявлень про місце і роль адвокатури у суспільному житті. Адвокатура є тим суспільним інститутом, який у своїй діяльності поєднує елементи роботи правозахисних органів із вирішенням проблем пересічних українців. Покликана захищати права та свободи людей, які стали учасниками процесу судочинства, адвокатура часто змушена ставати на сторону дійсно винних у вчиненні злочинів чи правопорушень осіб. У такому випадку, характер правозахисної діяльності адвоката повинен зводитись до реалізації функції захисту лише в обмежених рамках. Тобто, участь у процесі захисту, наприклад вбивці, та докладання зусиль до його виправдання аж ніяк не додає плюсів іміджу адвокатської роботи. Однак, обов'язок участі у процесі кримінального провадження є невід'ємною складовою роботи адвоката, його служінню інтересам суспільства. У цьому випадку коректним буде здійснення адвокатом роботи у форматі недопущення порушень принципу законності іншими учасниками кримінального процесу, а також докладання зусиль до ухвалення вироку, в якому покарання дійсно буде відповідати тяжкості вчиненого діяння та враховуватиме можливість майбутньої соціалізації правопорушника після

його відбуття.

Загальновідомо, що тільки в результаті набуття належного рівня професійної правосвідомості особа досягає якісно вищих характеристик, що проявляються в здатності до саморегулювання. Існуючі ідеї, принципи, методи, умови та порядок регулювання професійної діяльності, трансформуються у правила й оформлюються в єдиний документ, що забезпечує їх одноманітність. Положення таких документів стають нормативними і набувають значення професійних стандартів, тобто поширюються на всіх представників професії, вимагають підкорення, а, в разі необхідності, забезпечуються заходами примусу [106, с. 7].

Слід наголосити, що всі ці тонкощі адвокатської діяльності важко прописати в тому чи іншому нормативно-правовому акті. У такому випадку на допомогу приходять принципи права, які виступають керівними ідеями, постулатами при виконанні професійних обов'язків суб'єктом правозастосування.

Близькими за змістом і призначенням до принципів виступають стандарти адвокатської діяльності, які, хоча і не охоплюють своїм змістом весь спектр юриспруденції, однак дозволяють більш приземлено та деталізовано врегулювати практичні питання, що виникають у професійній діяльності та побуті юриста, адвоката, зокрема.

Згадувана нами бівалентність поєднання професійного і буденного в особистості адвоката нерідко зумовлює появу різного роду конфліктів. Адже людина не завжди встигає «переключитись» після роботи, повернувшись додому. З огляду на ці фактори, актуальність дослідження моральних засад адвокатської діяльності зростає саме у площині її аналізу двоконтурного характеру.

Моральні засади адвокатської діяльності та поведінки відносно сфер регулювання стосуються професійної діяльності адвоката і регулюють позаслужбову діяльність (встановлюють належні для адвокатської діяльності моральні й естетичні вимоги).

Йдеться про загальні стандарти, що передбачають необхідні для зайняття адвокатською діяльністю моральні чесноти (чесність, неупередженість, порядність тощо). Стандарти, які регулюють практичну діяльність, вимагають здійснення функції захисту прав та інтересів клієнта в межах і порядку, передбачених чинним законодавством.

Варто зазначити, що адвокатська діяльність настільки різнобічна, що її дослідження можна здійснювати не тільки в аспекті поєднання професійних і буденних властивостей характеру особистості самого адвоката, а й в інших.

Так, наприклад, професійну діяльність адвоката можна розподілити на два основні напрями. По-перше, адвокат надає практичну правову допомогу своєму клієнту чи підзахисному - консультує його, захищає його права та інтереси у взаємовідносинах з іншими громадянами, юридичними особами чи державними органами, в тому числі є учасником процесу судочинства. По-друге, за умов розвитку ринкових відносин, коли зняті різного роду адміністративні обмеження на загальну кількість адвокатів та їх об'єднань, коли у країні діє велика кількість різноманітних юридичних фірм, він виступає суб'єктом звичайної конкурентної боротьби на ринку правових послуг.

Такий стан речей, звісно, не може не позначитись на характері адвокатської діяльності. Та ж сама конкуренція на ринку праці не завжди відзначається своєю прозорістю та честолобністю намірів її учасників. У прагненні до матеріальних благ, нерідко, представники адвокатської професії вдаються до різного роду тонкощів, учиняють не завжди справедливі та достойні поваги вчинки.

З іншого боку, ті ж самі адвокати, стосовно додержання ними стандартів адвокатської діяльності, можуть зазначити, що у побуті та під час виконання професійних обов'язків вони поводитись гідно. Але питання того, яким чином вони одержали прихильність і запрошення на захист інтересів клієнта, залишається відкритим. У зв'язку з цим, обґрунтування появи запозичених в Європі стандартів адвокатської діяльності в Україні та

втілення цих постулатів у практику життя українського суспільства повинно здійснюватись комплексно, враховувати не тільки першочергові, а й другорядні елементи, що прямо чи опосередковано спричиняють вплив і визначають характер роботи адвоката.

Незважаючи на цілу низку запитань і невирішених проблем, які сьогодні реально мають місце у практиці застосування норм права під час реалізації адвокатом функції захисту прав та інтересів учасників процесу судочинства, зрозумілим залишається те, що адвокатська діяльність дійсно носить яскраво виражений творчий характер. Це підтверджується тим, що адвокат, зазвичай, сам вибудовує свою політику взаємовідносин із клієнтом чи підзахисним, виходячи зі свого практичного досвіду, власних етичних переконань, зі свого розуміння сутності проблеми, для вирішення якої необхідні його послуги, визначає шляхи досягнення поставленої мети, тактику ведення кожної окремої справи. І, хоча останнім часом адвокату більш часто доводиться захищати інтереси клієнта, який намагається нав'язати йому певну лінію поведінки, тим не менш, саме адвокат визначає способи та методи реалізації своїх професійних знань і навичок, процесуальних прав та можливостей.

Водночас, за умов багатоманіття можливих способів захисту прав та інтересів своїх клієнтів, що використовуються адвокатом, вони можуть бути зведені до досить обмеженої кількості професійних дій, що виступають своєрідними елементами під час розробки адвокатом лінії захисту.

Через це, стандарти професійної діяльності адвоката повинні також асоціюватись із вимогами до якості відповідних, переважно процесуальних, дій, а також напрацьованими у процесі адвокатської практичної діяльності методами та способами організації роботи адвоката в цілому та в окремих справах, що дозволяють йому діяти найефективніше.

Звичайно, такі вимоги формуються на основі стандартів адвокатської діяльності, що вже закріплені у міжнародних актах. Перший напрям щодо реалізації моральних засад діяльності адвокатів передбачає вивчення

іноземного досвіду стосовно цього питання. Оскільки, це сприятиме закріпленню на нормативному рівні найбільш прогресивних, ефективних і придатних до практичного втілення положень, що регламентують процедуру організації, функціонування адвокатської діяльності в якості відповідних стандартів.

Міжнародна спільнота орієнтує нас на використання своїх надбань у сфері професійної діяльності адвокатури. Найбільш важливі та загальні вимоги до професійних якостей та дій адвоката закріплені в Основних положеннях про роль адвоката, які прийняті VIII конгресом ООН з попередження злочинів у серпні 1990 року в м. Нью-Йорку. Хоча ці положення стосуються участі адвокатів у кримінальних та адміністративних справах, вони цілком можуть бути використані в діяльності адвокатів у цивільних та інших справах.

У статті 9 Основних положень проголошується принцип: адвокат повинен мати відповідну освіту, підготовку та знання як ідеалів та етичних обов'язків і прав та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом.

Саме на врахуванні ідеалістичного та практичного базуються моральні засади професійної діяльності адвоката. Необхідний рівень знань визначається під час складання кваліфікаційних іспитів адвокатами, після одержання відповідної юридичної освіти за фаховим спрямуванням. Не останню роль у процесі навчання відіграє й опанування етичних засад функціонування суспільства та ролі індивіда у ньому.

Адвокат, своєю суспільно корисною працею та належною поведінкою виконує певну соціальну функцію – захисту прав і свобод людини та громадянина від протиправних посягань на них з боку інших індивідів цього ж соціуму. В зв'язку з цим, необхідно не тільки професійно виконувати свої обов'язки, а й бути обізнаним у повноваженнях підзахисного, не обмежувати сферу свого пізнання закріпленими на конституційному рівні правами та свободами.

У статті 13 Основних положень йдеться про роль адвоката, закріплюється його обов'язок консультивати клієнта щодо змісту його прав та обов'язків, тлумачити принципи роботи правової системи, оскільки це також входить у сферу компетенції адвоката; надавати допомогу клієнту будь-яким законним способом і вчиняти правові дії для захисту його інтересів.

З огляду на те, що пересічний громадянин України слабо орієнтується у чинному законодавстві взагалі, не кажучи про хитрощі та тонкощі юриспруденції, як прогалини у праві чи законодавстві або колізії норм права тощо, на адвоката покладається обов'язок доступно роз'яснювати клієнту про закріплені у нормативно-правових актах права та обов'язки, які він має можливість використовувати та, відповідно, зобов'язаний виконувати. Крім того, про спрямування майбутнього захисту та його характер підзахисний також повинен бути поінформований. У той час, за адвокатом залишається свобода визначення методів і способів реалізації захисту у визначеному напрямі.

Не менш важливим уточненням, що закріплене у міжнародних актах і стосується адвокатської діяльності, є використання адвокатом законних способів захисту інтересів клієнта. У цьому аспекті він керується принципом «дозволено все, що не заборонено законом», тобто адвокат використовує будь-які методи та засоби, що визнаються українським законодавцем як незаконні. Однак, при цьому адвокат повинен враховувати і морально-етичні особливості своєї професії. Саме вони й повинні знайти своє чільне місце у структурі стандартів адвокатської діяльності. Адже жодна мета не може виправдати використання аморальних способів захисту інтересів клієнта, навіть якщо вони є законними.

Стаття 14 Основних положень про роль адвокатів передбачає, що адвокати, надаючи допомогу своїм клієнтам під час здійснення судочинства, повинні досягати дотримання прав людини та основних свобод, які визнані національним і міжнародним правом, й зобов'язані завжди діяти вільно та

наполегливо відповідно до закону та визнаних професійних стандартів і етичних норм.

Цей принцип зобов'язує адвоката реалізовувати надані йому повноваження у двох формах:

- з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підзахисного;
- уникати будь-якого впливу з боку підзахисного чи інших зацікавлених осіб, що обмежує свободу адвоката у побудові лінії захисту.

Адвокат не є технічним виконавцем замовлень свого клієнта, пов'язаних із правовим захистом його інтересів. Творчий характер саме і забезпечується вільним вибором моделі своєї поведінки під час участі у процесі судочинства.

І, нарешті, стаття 15 Основних положень зазначає, що адвокату завжди необхідно бути лояльним до інтересів свого клієнта. Цей принцип уточнюється та розвивається у пункті 2.7 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейської Спільноти – за умов дотримання належної поваги до суду адвокат повинен захищати інтереси клієнта добросовісно та з максимальною для останнього вигодою, однак не виходити за передбачені законодавством межі.

Водночас, поняття максимальної вигоди у нинішньому українському суспільстві має дещо викривлений вираз. Міжнародна спільнота вкладає у це поняття дещо інший зміст. Перш за все, її досягнення повинно забезпечуватись на будь-якому етапі адвокатської діяльності. По-друге, одержання максимальної вигоди завжди повинно супроводжуватись використанням законних способів здійснення захисту інтересів клієнта. По-третє, варто враховувати і необхідність виправлення підзахисного, що можливе за умови застосування певних заходів процесуального примусу. Адже безкарність у переважній більшості випадків не забезпечує належного усвідомлення правопорушником своєї винуватості та не надає гарантії суспільству в тому, що в подальшому подібні негативні прояви не виникнуть

знову.

Окрім загальновизнаних міжнародним співтовариством і закріплених на національному рівні стандартів професійної діяльності адвоката, можуть існувати і локальні, коли окремі колегії адвокатів на своїх конференціях затверджують обов'язкові для членів даної колегії вимоги до організації та якості роботи.

Слід зазначити, що часто-густо такі стандарти включаються у різноманітні методичні рекомендації, які випускаються методичними радами, суспільними науково-дослідними інститутами при колегії адвокатів тощо. Однак, більшість стандартів має неофіційний характер, вони зумовлені самою практикою адвокатської діяльності.

Найбільш ґрунтовні дослідження у цій сфері зустрічаються у роботах, що присвячені проблемам адвокатської етики, проте вони не охоплюють весь спектр багатоманіття адвокатської діяльності. На наш погляд, дана тема давно вийшла за межі етичних проблем і потребує окремого глибокого вивчення та осмислення, оскільки закладає основи не тільки для успішної адвокатської діяльності, а й створює умови для надання якісної юридичної допомоги громадянам та юридичним особам, ефективного, високопрофесійного захисту їх прав, свобод і законних інтересів.

У зв'язку з цим, необхідно чітко розмежувати предмет адвокатської етики та моральні засади діяльності. На думку автора, питання етики - це завжди проблема морального вибору між «необхідно» та «можна», «невигідно» і «неможна». Моральні засади діяльності адвокатів аж ніяк не покликані замінити собою етику, вони починають діяти лише після того, як відповідний моральний вибір вже зроблено, або ж там, де необхідності у такому виборі взагалі немає. Моральні засади діяльності адвокатів сприяють пошуку відповіді на питання: як втілити у життя те, що запланував адвокат, або що необхідно йому зробити відповідно до закону, щоб найбільш ефективним чином захистити інтереси особи.

Вважаємо, що дане питання може бути деталізоване шляхом додаткової

правотворчості, зокрема – прийняття нормативно–правових актів, у яких будуть закріплені моральні засади адвокатської діяльності.

Щодо чіткого розмежування етики та моральних засад, то, на наш погляд, варто враховувати низку факторів, які в подальшому впливатимуть на ефективність самого процесу роботи адвоката та результати діяльності.

Перш за все, слід зазначити, що питання етики неодноразово ставали предметом дослідження українських науковців. Чимало фундаментальних праць, зокрема з психології, присвячено даній проблематиці.

По–друге, організація діяльності адвокатури України регламентована на законодавчому рівні з позиції визначення процесуальних прав та обов’язків адвоката, а також деяких особливостей набуття статусу адвоката.

По–третє, національне законодавство повинно враховувати найбільш прогресивні та адаптовані до українського буття та менталітету нашого населення положення щодо якісного та фахового здійснення захисту прав, свобод і законних інтересів пересічних українців під час їх участі у процесі судочинства.

Найбільш оптимальною буде ситуація, за якої діяльність адвокатури України буде ґрунтуватись на врахуванні всіх цих трьох факторів одночасно.

Основними факторами, що впливають на хід трудового процесу, сучасні психологи вважають внутрішні та зовнішні умови праці, тобто різні обставини – природні, соціальні, особистісні, на тлі яких розгортається власне трудова діяльність.

Тому сукупні обставини, так чи інакше впливають на якість трудового процесу (ті обставини, які у стародавні часи розглядалися як добрі чи злі) структурувалися наступним чином:

- зовнішні (природні) – фактори, на які людина не може впливати в ході своєї діяльності (природні явища не оцінювалися як добрі чи злі);
- внутрішні обставини, виражені у ставленні самої людини як суб’єкта трудової діяльності до її процесу – саме ці обставини і виступали в якості предмета морального регулювання в людському суспільстві на ранній

стадії його розвитку.

Внутрішні чинники трудової діяльності, тобто ставлення людини до професії, поділяються на три основних типи:

- ставлення до суспільства в цілому або до тих його членів, на яких спрямована трудова діяльність суб'єкта (які є споживачами створюваного суб'єктом праці продукту);
- ставлення до інших учасників трудової діяльності (зауважимо, що трудова діяльність найчастіше розглядається у вигляді колективної діяльності);
- ставлення до самого процесу трудової діяльності.

Неважко помітити, що типи цих відносин збігаються з тимчасовим розумінням структури професійної моралі, що охоплює те саме коло проблем. Це підтверджує висновок про те, що професійна моральна свідомість людини зароджується ще на стадії дотрудової моралі, задовго до виділення професійної моралі як однієї з сфер морального регулювання у суспільстві.

Деонтологія формулює низку вимог, що визначає ставлення людини до своєї професійної діяльності, виникає разом з диференціацією професій, внаслідок суспільного розподілу праці. Тобто, у кожній професії свої стандарти. Деонтологія формує в її носіїв не тільки професійні навички, а й певні риси особистості та ставлення до змісту своєї діяльності.

Гарантуючи право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, держава прагне, по-перше, забезпечити умови, що сприяють підготовці кваліфікованих юристів для надання громадянам різних видів юридичної допомоги, і, по-друге, встановити з цією метою визначені професійні та інші кваліфікаційні вимоги та критерії до осіб, які надають таку допомогу.

Окрім дотримання моральних норм, професійна майстерність адвоката визначається, з одного боку, сукупністю знань, якими він володіє, з іншого - різноманітністю вмій і навичок ефективного оперування знаннями, використання вмій та навичок для належного виконання завдань, що стоять

перед адвокатом.

Оцінюючи співпрацю адвокатської спільноти з позиції сьогодення, важко заперечити проти необхідності та доцільності здійснення контролю за якістю роботи молодих адвокатів, включаючи вибіркочу перевірку їх адвокатських досьє. Уміння вести досьє, виробляти правову позицію по справі свідчить про певний професійний рівень початківця адвоката. Якщо в ході перевірки буде встановлено, що адвокат не веде досьє, не готується до судових засідань, і правова позиція складається тільки в його свідомості, то, не доводячи справу до дисциплінарного провадження, можна вказати адвокату на неприпустимість такої підготовки.

Необхідно організувати конференції і проводити семінари як з початківцями адвокатами, стажистами та помічниками адвокатів, так і з досвідченими адвокатами, які вже багато років пропрацювали в адвокатурі.

Адвокати, що працюють у регіонах, здебільшого, не спеціалізуються на веденні справ певного напрямку (цивільно-правового, кримінально-правового, адміністративно-правового). Зазвичай, адвокат укладає угоду з клієнтом по будь-якій справі, незалежно від її галузевої приналежності. Зрозуміло, що не можна звинувачувати адвокатів у некомпетентності, однак, як і в будь-якій іншій професії, вузька спеціалізація є почасти засобом забезпечення якісної (в даному випадку юридичної) діяльності. Виходячи з цього, адвокатське співтовариство в Україні могло б виробити обов'язкове правило щодо того, що адвокати, які заявляють про себе як про «адвокатів-універсалів» зобов'язані з періодичністю, наприклад, один раз на два роки проходити курси підвищення кваліфікації за певним галузевими дисциплінами.

Більше того, з метою забезпечення об'єктивного і неупередженого ставлення до оцінки юридичних знань адвоката, до складу комісії, що ухвалює рішення про відповідність знань адвоката чинному законодавству (в широкому сенсі, включаючи і норми міжнародних договорів, і знання міжнародної практики), слід включати суддів, а також професорсько-

викладацький склад вищих навчальних закладів.

Проведення зазначених заходів у якості обов'язкового курсу підвищення кваліфікації адвокатів допоможе перетворити формальне підвищення кваліфікації на реальний контроль рівня юридичної придатності особи, яка займається адвокатською діяльністю.

Значна роль у підвищенні кваліфікації адвокатів має відводитися всесвітній мережі Інтернет. За її допомогою адвокати мають доступ до великого масиву довідкової інформації, крім того, є можливість обмінюватися досвідом, отримувати знання про методичні рекомендації з різних питань адвокатської практики і, головне, ці заходи сприяють організації навчання та підвищення кваліфікації адвокатів.

Взагалі, професійні тренінги, незалежно від того, хто є їх організатором, спричиняють потужний вплив на формування практичних навичок у адвокатів, запобігаючи тим самим можливим порушенням і зловживанням при здійсненні адвокатської діяльності. Тренінг практичних навичок можливий тільки через практичну діяльність. «Хочеш навчитися щось робити – спробуй це на практиці». Принципово важливо, що будь-яке пояснення «як робити», будь-яка демонстрація («роби як я») – це тільки інформаційна підготовка до власного навчання. Моделювання практичних ситуацій у процесі занять включає весь знайомий комплекс «спроб і помилок», а навички освоюються через осмислення власного досвіду.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів моральних засад діяльності адвокатів здатне скоротити або запобігти неналежному виконанню адвокатами їх професійних обов'язків, що, у свою чергу, дозволить уникнути процесу притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Дотримання моральних норм, що встановлені адвокатською спільнотою або закріплені у нормативних актах державних органів, здатне запобігти вчиненню адвокатом різного роду зловживань і порушень, що тягнуть за собою покладання на адвоката дисциплінарної відповідальності.

Моральні засади діяльності адвокатів сприяють знаходженню відповіді

на питання: як втілити у життя те, що запланував адвокат, або що необхідно йому зробити відповідно до закону, щоб найбільш ефективним чином захистити інтереси особи.

Висновки до розділу 3

Міжнародні стандарти адвокатури сформовані у процесі тривалого функціонування цього інституту у провідних країнах світу та є «еталоном» їх діяльності. Прийняттю цих стандартів передували тривалі обговоренні під час державних, міждержавних та міжнародних зібрань адвокатів.

Основою становлення, формування та розвитку міжнародних та національних засад діяльності слугують Міжнародний етичний кодекс, ухвалений в 1956 р. Міжнародною асоціацією адвокатів (International Bar Association), Загальний Кодекс Правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий 28 жовтня 1988 р., Положення про роль юристів прийняте восьмим Конгресом ООН 27 серпня 1990 року, Стандарти незалежності спільноти юристів, прийняті Міжнародною асоціацією юристів (ІВА) 7 вересня 1990 р. У статті 5, прийнятих Міжнародною асоціацією юристів 20 вересня 2006 р. Загальних принципах для спільноти юристів, наголошено, що юрист повинен відноситися до інтересів своїх клієнтів як до першорядних, але завжди за умови дотримання своїх обов'язків перед судом та інтересами правосуддя, обов'язку дотримуватися закону та підтримувати етичні стандарти.

Для вітчизняного законодавства характерне відсутність єдиного нормативного акту, що б закріплював моральні засади діяльності адвокатів. Лише у частині 5 статті 27 та пункті 2 частини 1 статті 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» згадується поняття «моральні засади» та «моральні засади суспільства». Однак їх поняття та види не розкрито.

Вищою характеристикою професійного розвитку особистості, що

забезпечує її здатність до продуктивної, творчої праці, є професіоналізм, який слід розглядати як відповідність знань, умінь, навичок, а також усієї ціннісної системи людини рівню суспільних очікувань від представника тієї чи іншої професії. Професіоналізм характеризує особистісні та соціальні можливості людини, її здатність вибирати оптимальні й відповідні конкретній ситуації способи діяльності, він заснований на високій кваліфікації, майстерності особистості, а також ґрунтується на моральних засадах трудової діяльності.

Результати даного розділу опубліковані у роботах [316, 317, 318, 319, 320].

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження автором сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, що полягають у наступному:

1. Запропоновано загальнотеоретичний аналіз наукознавчого виміру моральних засад діяльності інституту адвокатури, висловлено рекомендації щодо вирішення актуальних дилем, на основі та принципах моральності адвоката, юридичної етики. Здійснено загальнотеоретичне дослідження історико-правових закономірностей морально-правових дилем у професійній діяльності адвокатури. Сформульовано поняття «моральні засади діяльності інституту адвокатури», під якими пропонується розуміти певні принципи належної поведінки у професійній діяльності адвоката, зокрема систему принципів та норм, їх значення у практичних випадках, коли правові норми не встановлюють конкретних правил поведінки.

2. Розглядаючи вихідні методологічні засади дослідження, нами сформульовано його загальнометодологічні засади (пов'язані з особливостями його предмета) та обґрунтовано формулювання предмета дослідження як загальнотеоретичної характеристики закономірностей та особливостей механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Представлено спробу узагальнення методології дослідження моральності інституту адвокатури, її керівних ідей, системи світоглядних принципів, які проявили себе в процесі усвідомлення сутності права, зокрема обґрунтування моралі адвоката. Розгляд основних етапів генезису вітчизняного інституту адвокатури дозволяє констатувати, що моральні засади діяльності адвокатури пройшли складний етап свого розвитку від зародження як складових елементів особистої та корпоративної культури адвокатів до їх законодавчого можливого закріплення з метою застосування у практичній діяльності.

3. Конкретизовано історію становлення інституту адвокатури в Україні, яка поділяється на три періоди: перший період - зародження

інституту адвокатури. (XI ст. – середина XIX ст.); другий період – інституціоналізація адвокатури в імперський та національний періоди (60–70–ті р. XIX ст. – 20 р. XX ст.); третій період – радянський етап функціонування адвокатури (20-90 рр. XX ст.); четвертий період – пострадянський етап розвитку адвокатури (1991-2010 рр.); п'ятий період – адаптація законодавства про адвокатуру до міжнародних стандартів (з 2010 р.).

2. Основні моральні засади інституту адвокатури виникли спочатку як прояв внутрішньої моральної свідомості, а згодом розвивалися на основі правової культури кожного з історичних етапів. Основні моральні засади фіксувалися як у нормативно-правових актах, так і в писаних та неписаних кодексах професійної поведінки. При цьому, залежно від політичної, ідеологічної, культурної та релігійної ситуації, на вітчизняних теренах домінували різні цінності, що неодмінно мали вплив на повсякденну роботу адвоката.

Попри складні історико-правові процеси, простежується наступність моральних засад інституту адвокатури, при цьому їхній обсяг розширюється, а правові норми, спрямовані на їх практичну реалізацію та охорону, вдосконалюються залежно від зростання рівня демократизації української держави та підвищення статусу адвокатури в суспільстві.

3. Моральні засади діяльності інституту адвокатури визначені як певні принципи належної поведінки у професійній діяльності адвоката. Вони мають провідне значення, коли правові норми не встановлюють конкретних правил поведінки, професійна діяльність здійснюється відповідно до принципів та цінностей людини та громадянина (верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність) та уникнення конфлікту інтересів. До основних деонтологічних принципів, на яких базується професійна діяльність інституту адвокатури, треба віднести процесуальну незалежність, законність, моральну досконалість, конфіденційність та професійну таємницю, професіоналізм, повагу до адвокатської професії,

самоконтроль та саморекламування, відповідність професійної (практичної) діяльності адвокатури основним засадам розвитку українського суспільства та держави, активності у відстоюванні інтересів клієнта. Зазначені принципи є основою моральних засад професійної діяльності інституту адвокатури.

4. Моральні засади в діяльності адвокатів відіграють провідну роль. По-перше, вони виступають показником якості права та правозастосування. По-друге, на основі моральних норм удосконалюються існуючі норми права, виробляються нові. Традиційні цінності гуманізму, рівності, свободи, справедливості, честі, гідності, обов'язку, мають моральну основу, за допомогою правотворчості закріплюються у нормативно-правових актах і в правосвідомості людей, стають правовими цінностями.

5. Складова адвокатської діяльності - професійні дилеми адвоката, вирішення яких зумовлено суб'єктивними та об'єктивними чинниками професійної діяльності адвоката. Об'єктивними чинниками можуть бути, наприклад, прогалини діючого законодавства, долати які адвокат може на власний розсуд чи пріоритетність інтересів клієнта. Такі аспекти адвокатської діяльності є актуальними для науково-практичного дослідження й сьогодні. Ключова теза в постановці та вирішенні проблеми полягає, на нашу думку, в тому, що професійні дилеми адвоката повинні вирішуватися згідно з принципами адвокатської діяльності. Серед основних дилем автором підсумовуються такі: дилема «право-закон», дилема «доцільність-справедливість», дилема «етика конфіденційності в стосунках адвокат-клієнт», дилема «особисте як професійне життя адвоката».

6. Проведений порівняльний аналіз моральних та деонтологічних засад професійної діяльності інституту адвокатури держав європейського континенту дозволив виявити спільні, притаманні всім країнам риси щодо діяльності адвокатури, а саме: структурованість, етапність процесу навчання майбутніх представників адвокатської професії, матеріальне стимулювання виконаної роботи, додержання норм і правил адвокатської етики, збереження професійної (адвокатської) таємниці, гідність поведінки адвокатів,

закріплення у законодавстві більшої кількості обов'язків адвоката, ніж його прав тощо. Однак нами виявлено, що деякі моральні засади діяльності інституту адвокатури в цих країнах кардинально відрізняються як за механізмом формування, так і за змістом. Саме тому існує потреба у проведенні подальших наукових розробок для виявлення спільного та відмінного у діяльності адвокатів різних країн, узагальнення позитивного досвіду.

7. Моральні засади діяльності інституту адвокатури сприяють відповіді на питання: як втілити в життя те, що запланував адвокат, або що повинен зробити захисник відповідно до закону для того, щоб захист інтересів клієнта був успішним. Це питання може бути врегульовано шляхом прийняття нормативно-правових актів. Напрацювання науковців, істориків та теоретиків, які детально аналізують та узагальнюють проблемні питання, що виникають під час практичної реалізації механізму формування моральних засад діяльності адвокатури, мають відігравати провідну роль у правотворчості.

8. Для вітчизняного законодавства характерна відсутність єдиного нормативного акту, що закріплював би моральні засади діяльності адвокатів. Лише у частині 5 статті 27 та пункті 2 частини 1 статті 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» згадується поняття «моральні засади» та «моральні засади суспільства». Однак їх поняття та види не розкрито.

Інститут адвокатури як об'єкт загальнотеоретичного дослідження, є надзвичайно потрібним для вивчення з-поміж студентів, науковців та всіх, хто цікавиться проблематикою діяльності української адвокатури. Стан узагальнення вчення про даний правозахисний інститут сьогодні є достатнім. З теоретико-історичних позицій залишаються недослідженими окремі аспекти практики, зокрема діяльності відомих адвокатів минулого та сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Altman D. G. Public Health Advocacy : Creating Community Change to Improve Health / D. G. Altman, P. Breitrose, S. B. Fawcett – Stanford: Stanford Center for Research in Disease Prevention, 1994. – 150 p.
2. Bateman N. Advocacy skills : a handbook for human service professionals / N. Bateman – Burlington : Ashgate Publishing Company, 1995. – 270 p.
3. Belknap Michal R. Introduction: Political Trial in American Past // American political trials. Rev., expanded ed. – Greenwood Publishing Group, 1994. — XXXVIII + 323 p. (p. Xvi).
4. Адвокатура Австралії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-10.html>]. – Заголовок з екрану.
5. Адвокатура Австрії. Загальні професійні принципи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-11.html>]. – Заголовок з екрану.
6. Адвокатура Англії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-10.html>]. – Заголовок з екрану.
7. Адвокатура Данії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-13.html>]. – Заголовок з екрану.
8. Адвокатура Ізраїлю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-14.html>]. – Заголовок з екрану.
9. Адвокатура Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-16.html>]. – Заголовок з екрану.

10. Адвокатура Китайської Народної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-18.html>]. – Заголовок з екрану.

11. Адвокатура Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-21.html>]. – Заголовок з екрану.

12. Адвокатура Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-22.html>]. – Заголовок з екрану.

13. Адвокатура США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-23.html>]. – Заголовок з екрану.

14. Адвокатура України крізь призму часу (до 20-ї річниці створення Спілки адвокатів України) // Право України. – 2010. – № 9. – С. 298 – 304.

15. Адвокатура Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-28.html>]. – Заголовок з екрану.

16. Адвокатура Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-30.html>]. – Заголовок з екрану.

17. Азаров Д. Н. Формирование профессиональных этических правил и дисциплинарной ответственности адвоката: дис. канд. юр. наук: 12.00.11 / Азаров Д. Н. – М., 2009. – 204 с.

18. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. статей: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 2=3 червня 2006 року). – 2006. У двох томах. – Т. 1. – 316 с.

19. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. статей викладачів юридичного фак-ту. / Редкол.: В.В Луць та ін.; – Прикарпатський ун-т. – Івано-Франківськ; Коломия, – 2006. – Вип. 17. – 275 с.

20. Алексеев С. С. Государство и право: [навч. курс] / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1996. – 192 с.
21. Алексеев С. С. Введение в юридическую специальность / С. С. Алексеев – М.: «Юрид. лит.», 1976. – 256 с.
22. Алексеев С. С., Яковлев В. Ф. О модели юриста и обучении в юридических вузах / С. С. Алексеев, В. Ф. Яковлев. // Правоведение. – 1976. – № 4. – С. 73–81.
23. Алексеєва Ж. М. Образ юриста в сучасній європейській культурі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / Алексеєва Жанна Миколаївна – К., 2008. – 169 с.
24. Ангелов С. Марксистская этика как наука / С. Ангелов; пер. с болг. А. Федотова. – М.: Прогресс, 1973. – 263 с.
25. Андрусяк Т. Г. Історія політичних та правових вчень / Андрусяк Т. Г. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 340 с.
26. Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939 рр. / Ігор Олексійович Андрухів, Петро Іванович Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с.
27. Ануфрієнко О. А. Професійно-політична культура юриста (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.12 «філософія права» / Ануфрієнко О. А. – Київ, 2007. – 32 с.
28. Ануфрієнко О. А. Професійно-політична культура юриста (філософсько-правовий аналіз): дис. канд. юр. наук: 12.00.12 / Ануфрієнко О. А. – К.: КНУВС, 2007. – 214 с.
29. Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура: Курс лекцій. / М.Р. Аракелян. – Одесса: Юридическая литература, 2009. – 240 с.
30. Аракелян М.Р. Еволюція інституту адвокатури на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського / М.Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. - № 49. – С. 99-103.

31. Ария С. Л. О нравственных принципах в адвокатской деятельности / С. Л. Ария. // Адвокат. – 2002. – № 4. – С. 78 – 80.
32. Атоян О. Н. Воля к праву. Исследование махновщины и народного правосознания / О.Н. Атоян; отв. ред. Б.Г. Розовский – Луганск: РИО ЛАВД, 2003. – 530 с.
33. Баженова Б. Правова регламентація діяльності соліситорів у Англії // Право України. – 2005. – № 4. – С. 128 – 132.
34. Бакаянова Н. М. Етичні принципи адвокатури в Україні: Монографія / Бакаянова Н. М. – Одеса: Юридична література, 2005. – 152 с.
35. Бандурка О. М. Юридична деонтологія: [підруч.] / О. М. Бандурка, О. Ф. Скаун – Х.: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.
36. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика. 2-е изд. испр. / М.Ю. Барщевский. – М.: Профобразование. – 2000. – 312 с.
37. Барщевский М. Ю. Организация и деятельность адвокатуры в России: Науч.–практ. пособие. – М.: Профобразование, 2000. – 529 с.
38. Батурина О.Б. Институт адвокатуры в Германии / О.Б. Батурина // Аспирант и соискатель. – 2003. – № 2. – С. 135–137.
39. Бачинін В. Соціально-правові суперечності як предмет філософії права / В. Бачинін // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1(16). – С. 157 – 164.
40. Бедрій А. Борець і мученик за Україну – доктор Володимир Горбовий / А. Бедрій. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995. – 254 с.
41. Беккали Х. К вопросу о формировании института адвокатуры в России (1864-1917 гг.) / Х. Беккали // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2008. – № 1. – С. 194-203.
42. Белякова Г. И. Профессиональная этика / Г. И. Белякова – М.: Знание, 1975. – 64 с.

43. Бигун В. С. Юридические фильмы. Учебный киногид о праве и юристах. 1-е изд. / В.С. Бигун. – К. ЮрКнига, 2011. – 316 с.
44. Бігун В.С. Філософія правосуддя (до постановки проблеми) [Електронний ресурс] // Проблеми філософії права. – 2006 – 2007. – Том IV–V. – с. 115–117. – Електронний ресурс. Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.Ua/portal/soc_gum/Pfp/2006_2007_4_5/113%20Bihun.pdf]
45. Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння / В.С. Бігун // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 23 – 32.
46. Бігун В. С. Здійснення правосуддя в політичних судових процесах (філософсько-правові аспекти проблематики на прикладі судових процесів у Східній Галичині 1930-х років) / В.С. Бігун, І.Я. Семенюк // Право України. – 2011. - № 54. – С. 95 – 101.
47. Бігун В. С. Українські адвокати в США: закордонна сторінка сучасної історії адвокатури // Адвокатура України: історія та сучасність: Матеріали всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – С. 138–144.
48. Бігун В. С. Філософія правосуддя: деякі антропологічні й аксіологічні виміри (нотатки до постановки проблеми) / В. С. Бігун // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16-17 вересня 2005 р.). – Львів, 2006. – С. 62–63.
49. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія / В.С. Бігун В. С. – К., 2011. – 330 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).
50. Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. - К., 2006. - 262 с.
51. Бігун В.С. І ми адвокати // ЮрСлава. – 2007. – № 35. – С. 10–11.

52. Бігун В.С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. «філософія права» / В.С. Бігун. – Київ, 2004. – 31 с.

53. Бігун В.С. Філософія правосуддя: деякі антропологічні й аксіологічні виміри (нотатки до постановки проблеми) / В. С. Бігун // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16-17 вересня 2005 р.). – Львів, 2006. – С. 53 – 65.

54. Білоус І. В. «Союз Українських Адвокатів» у боротьбі за права української мови у Східній Галичині (20-30 роки ХХ ст.) / І. В. Білоус, З. В. Білоус // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 19. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 130–133.

55. Білоус Л. Союз українських адвокатів в боротьбі за права української мови у Східній Галичині (20–30 рр. ХХ ст.) / Білоус Л., Білоус З. // Право: збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – 1995. – С. 49–54.

56. Білуха М. Г. Основи наукових досліджень: Підручник для студ. екон. спец. вузів / М.Г. Білуха. – К.: Вища школа., 1997. – 271 с.

57. Блануца А. В. Роль «адвокатів» у судових справах шляхти Великококнязівства Литовського (1529–1566 рр.) / А.В. Блануца // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Все українського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 36–38.

58. Блинова М. В. Правовое положение советской адвокатуры. // Всесоюзный юридический заочный институт. Труды. Том 2, Вопросы права, истории и философии. – М., 1963. – С. 285–308.

59. Бодрухін В.М. Нариси з історії Української державності (до кінця ХІХ століття) / В. М. Бодрухін, І. В. Довжук, В. Ф. Литвиненко – Луганськ: Вид-во СНУ, 2000. – 136 с.

60. Боженова У.И. Адвокатура в дореволюционной России: вторая половина XIX – начало XX века: дис. к.ю.н.: 12.00.01 / Нижнерог. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Н. Новгород, 2002. – 170 с.
61. Бойков А. Д. Адвокатура России: [учеб. пособ. / А. Д. Бойков, Н. И. Капинус, Е. Г. Тарло. – 3-е изд., доп. – М.: Камерон, 2004. – 528 с.
62. Бойков А. Д. Принципы адвокатской этики / А. Д. Бойков. // Адвокатская практика. – 2003. – № 1. – С. 9–11.
63. Бойков А. Д. Статус адвоката: содержание, квалификационные требования и принципы адвокатской деятельности: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.11 / Бойков Александр Дмитриевич – М., 2010 –195 с
64. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам / А.Д. Бойков. – М.: Юрид. лит., 1978. – 176 с.
65. Бойчук А.Ю. Институт адвокатури в Галичині другої половини XIX-початку XX століття: історико-правове дослідження: монографія / А. Ю. Бойчук; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Одеський національний морський університет. – Одеса: Фенікс, 2012. – 150 с.
66. Борисенок Е. Ю. Феномен советской украинизации. 1920 – 1930-е годы / Е.Ю. Борисенок; – Институт славяноведения РАН. – М.: Европа, 2006. – 245 с. – (Серия: Евровосток).
67. Борисенок С. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі // Праці Комісії для вивчення історії західноруського і українського права. - К., 1927. - Вип. 3. - С. 83-149.
68. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення в національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В. Д. Бринцев – Х.: Право, 2010. – 464 с.
69. Брославський В. Л. Концептуальні підходи до досліджень з історії української адвокатури / В. Л. Брославський // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – 153 с.

70. Бунак В. В. Антропология: [краткий курс] / В. В. Бунак, М. Ф. Нестурх, Я. Я. Рогинский; под ред. В. В. Бунака. – М.: Госучпедиздат, 1941. – 380 с.

71. Бурчак Ф. Г. Про державу і право / Ф. Г. Бурчак. – К.: Рад. школа, 1976. – 230 с.

72. Ваврик А. Професіоналізм та конкурентоздатність особистості: психолого-соціальні аспекти / А. Ваврик // Демократичне врядування. – 2013. – № 12. – Електронний ресурс. Режим доступу: [<http://lvivacademy.com/visnik12/fail/Vavryk.pdf>]

73. Варфоломеева Т. В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного: Автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1994. – 30 с.

74. Василенко М. П. Матеріали до історії українського права: зб. соціально-економічного відділу ВУАН / М.П. Василенко, 1929. – № 11. – 336 с.

75. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 264 с.

76. Васильев В. Л. Юридическая психология. / В. Л. Васильев – СПб: Питер, 2002. – 247 с.

77. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. В 2-х частях. Часть 1. Очерк всеобщей истории адвокатуры. СПб., 1893.- 396 с.

78. Васьковский Е. В. Основные вопросы адвокатской этики. / Е. В. Васьковский. // Журнал юридического общества При Императорском С.-Петербургском университете. – Сентябрь. – 1895. – Кн. 7. – С . 12–14.

79. Ващук Д. П. Адвокатура України у XV – I половині XVI століття. / П. Ващук // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. - С. 34-36.

80. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави і права: Навчальний посібник. – 4-е вид., доп. і перероб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
81. Ведерніков Ю. А. Юридична деонтологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. А. Ведерніков, С. О. Кульбач, А. М. Кучук – Дніпропетровськ: Свідлер А. Л., 2011. – 205 с.
82. Венгеров А. Б. Теория государства и права: [учеб. для юрид. вузов] / А. Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 622 с.
83. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 447 с.
84. Власов А. Профессиональная деятельность адвоката / А. Власов // Российская юстиция. – 2001. – № 6. – С. 30–31.
85. Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові.— Львів: СУА, 1934. - С. 75-108.
86. Воробьев А. В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонравов. – М.: Изд-во «Грантъ», 2002. – 496 с.
87. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: Ч. 1. / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1999. – 455 с.
88. Гаврилов С. Н. Развитие адвокатской этики в России : исторический аспект /С. Н. Гаврилов. // Мораль и догма юриста. – М.: Эксмо, 2008. – С. 198 – 239.
89. Галоганов А. П. О Кодексе профессиональной этики адвоката / А. П. Галоганов, И. Л. Трунов. // Адвокат. – 2003. – № 3. – С. 13 – 22.
90. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові. - Львів: СУА, 1934. - С. 41-92.
91. Ганкевич Л. Союз Українських Адвокатів у Львові: Матеріали й зауваги з нагоди десятиліття. - Львів: Накладом СУА, 1938. - 38 с.

92. Гвоздїй В.А. Адвокатура України: історія та сучасність, досвід і перспективи / В.А. Гвоздїй // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – С. 5–9.

93. Гегель Г.-В. -Ф. Філософія права / Г. –В. – Ф. Гегель; пер. с нем. – М.: Мисль, 1990. – 526 с.

94. Гида Е. А. Деонтологические основы обеспечения прав человека / Е. А. Гида // Региональная преступность: проблемы и перспективы борьбы : материалы Междунар. науч.–практ. конф. (25–26 мая 2005 г.). – Кишинев : «Штиинца», 2005. – С. 590 – 594.

95. Гида Є. О. «Моральний обов'язок» як основна категорія деонтологічної науки / Є. О. Гида // Теория и практика современной науки: материалы XIII Междунар. науч.–практ. конф. (29–30 сентября 2011 г.). – Горловка: НВП «Интерсервис», 2011. – Ч. 2. – С. 1 – 5.

96. Гида Є. О. Деонтологічний кодекс як форма закріплення деонтологічних норм / Є. О. Гида // Право і безпека. – 2009. – № 5 (32). – С. 181 – 184.

97. Гида Є. О. Деонтологічні принципи як симбіоз принципів права та моралі / Є. О. Гида // Моральні основи права : матеріали Всеукр. наук.–теорет. конф. (16 грудня 2010 р.). – Івано–Франківськ; Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – С. 149 – 152.

98. Гида Є. О. Основні принципи прав людини Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод / Є. О. Гида // Юридична психологія та педагогіка. – 2010. – № 2 (8). – С. 176 – 185.

99. Гида Є. О. Проблеми захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в діяльності правоохоронних органів / Є. О. Гида // Від громадянського суспільства – до правової держави : матеріали V Міжнар. наук.–практ. конф. (23 квітня 2010 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 192 – 194.

100. Гіда Є. О. Сучасні підходи до класифікації принципів правового захисту прав людини / Є. О. Гіда // Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення : матеріали Міжнар. наук.–практ. конф. (8 квітня 2011 р.). – Донецьк : Сучасний друк, 2011. – С. 83 – 85.

101. Гіда Є. О. Характеристика соціальних функції деонтологічних норм / Є. О. Гіда // Новітні підходи до державотворення в умовах європейської інтеграції: матеріали міжвуз. наук.–теорет. конф. (4 червня 2009 р.). – К.: Київ. нац. ун–т внутр. справ, 2009. – С. 50 – 52.

102. Гловацький І. Етичні норми професійної діяльності адвокатів Польщі в міжвоєнний період // Правова держава. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 13. АН України, Інститут держави і права ім. М. В. Корецького. - К., 2002. - С. 506-521;

103. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія. Німеччина. Франція): [навч.–практ. посіб.] / І.Ю. Гловацький – К.: Атіка, 2007. – 588 с.

104. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі. Навч. посібник / І. Ю. Гловацький І. Ю. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.

105. Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Гловацький І. Ю. – Київ, 2006. – 18 с.

106. Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини: (кінець XVIII-30-ті роки ХХ ст.) / І. Ю. Гловацький, В. І. Гловацький; Міністерство освіти і науки України, Львівський юридичний інститут. - Львів: [Львівський юридичний інститут МВС України], 2004. - 134 с.

107. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921-1939 рр.) / І. Ю. Гловацький; Львівський

національний університет ім. Івана Франка, Кафедра історії та теорії держави і права. - Львів: Тріада Плюс, 2003. - 344 с.;

108. Гловацький Ю. Ю. Промови українських адвокатів Галичини у політичних процесах початку ХХ ст. [Текст]: [наук.–практ. посіб.] / Ю.Ю. Гловацький. – Львів: [Б. в.], 2004. – 284 с.

109. Головатий С. П. Верховенство права: глухі кути вітчизняної юридичної доктрини / С. П. Головатий // Наукові записки: юридичні науки. – НУ «Києво-Могилянська академія». – 2008. – Т. 77. – С. 35.

110. Голунский С. А. Теория государства и права / С.А. Голунский, М.С. Строгович. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 304 с.

111. Гончаренко С.В. Українська держава: теорія, історія, сучасність / С.В. Гончаренко, С.М. Приходько. – Полтава: Полт. держ. пед. ін-тут, 1994. – 47 с.

112. Горшенев В. Контроль как правовая форма деятельности / В. Горшенев, И. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с.

113. Горшенев В. Юридическая деонтология: [учеб. пособ.] / В. Горшенев, И. Бенедик – К. УМК ВО при Минвузе СССР, 1988. – 80 с.

114. Готліб Л. Характерні риси колишнього „польського правосуддя” // Революційне право, 1940. - № 17/18 - С. 22-23.

115. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставряні, Л. Шкляр. – К.: Генеза, 1995. – 607 с.

116. Григорьян Б.Т. Философская антропология: [критич. очерк] / Б.Т. Григорьян. – М.: Мысль, 1982. – 188 с.

117. Гришина Т. М. Становлення захисту адвокатів і представників особи у Х–ХІХ ст. // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3 (33). – С. 196–206.

118. Грушевский М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевський. – [3-е изд. доп.]. – Спб; К., 1911. – 468 с.

119. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «філософія права» / Д.А. Гудима. – Львів, 2008. – 16 с.

120. Гусарев С. Д. Юридична діяльність : методологічні та теоретичні аспекти: дис. доктора юрид. наук: 12.00.01 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Гусарев С. Д. – К., 2007 – 421 с.

121. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : [навч. посіб.] / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров – 4-те вид. перероб. – К. : Знання, 2010. – 495 с.

122. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. — М.: Гардарики, 2003. — 472 с. (с. 11)

123. Гусева С.О. Історія держави і права України / С.О. Гусева. – О.: ЛАТСТАР, 2000. – 224 с.

124. Дамирли М.А. История философии права и история правовой мысли: вопросы соотношения / М.А. Дамирли // Проблемы філософії права. – 2005. – Т. 3. – Ч. 1-2. – С. 351 – 354.

125. Данильян О.Г. Философия права: [учебник] / [О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др.]; под ред. О.Г. Данильяна. – Харків: Прапор, 2005. – 384 с.

126. Денисов С. Використання діалектико-матеріалістичного методу в пізнанні права / С. Денисов // Право України. - 2014. - № 1. - с. 86-93 (с. 88-89)

127. Деханов С. А. Организация адвокатуры и профессиональная этика адвокатов в Западной Европе / С. А. Деханов. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 264 с.

128. Дзейко Ж.О. Правовий статус вищих органів державної влади Української Народної Республіки (1917 – 1920 р.р.): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Ж.О. Дзейко. – К., 1996. – 248 с.

129. Директива Европейского Сообщества № 19/25 от 16.02.1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.advokatyra.ru/articles/advocacy_in_eu/].

130. Дискусар В. М. Морально–деловые качества и этические основы профессиональной деятельности адвоката / В. М. Дискусар. // Мораль и догма юриста. – М.: Эксмо, 2008. – С. 402 – 409.

131. Дніпров Г. Наша адвокатура // Червоне Право, 1926. - Ч. 6/7. - С. 251-2521;

132. Дніпров Г. Тези до реорганізації адвокатури // Червоне Право, 1928. - Ч. 1. - С.7-9.

133. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – 397 с.

134. Дністрянський С. Нова держава / С. Дністрянський. – Відень; Прага; Львів: Український Скиталець, 1923. – 29 с.

135. Дністрянський С. Погляд теорії права та держави / С. Дністрянський. – Львів, 1925. – 63 с.

136. Довбищенко М. В. Професійна та суспільно-політична діяльність адвокатів Волині другої половини XVII століття (за матеріалами актових книг повітових судів Волинського воєводства) / М.В. Довбищенко // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.2013. С. 42-47.

137. Донна Г. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Г. Донна, Д. Харрис, Л. Зваак; пер. с англ. – М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1998. – 598 с.

138. Дубко Е. Л. История европейской этики: [учеб. пособ.] / Е. Л. Дубко – М. : Гардарики, 2007. – 255 с.

139. Дьяконов В.А. Теория права и государства: [учеб. законоведения] / В.А. Дьяконов. – СПб: книгоиздательское тов-ство «Просвещение», 1914. – 220 с.

140. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката [Текст]: у 2 ч. / Сафулько С. Ф. [та ін.]; Вища кваліфікац. коміс. адвокатури при Кабінеті Міністрів України. - Вид. 2-ге, допов. - К.: Ін Юре, Ч. 1. - 2009. - 843 с.

141. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката : У 2 ч. / О. Д. Святоцький, Т. Г. Захарченко, С. Ф. Сафулько та ін.; За заг. ред. С. Ф. Сафулька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – Ч. 1. – 616 с.

142. Ерліх Є. Вільне правознаходження та вільне правознавство / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1-2. – С. 168 – 184.

143. Ерліх Є. Про живе право / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. - 2005. – Т. 3. – № 1-2. – С. 194 – 200.

144. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. - К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А - Г / Укл.: Р. В. Болдирєв та ін. - 1982. - 632 с. (С. 48)

145. Слов В.А. Основи адвокатської етики: посіб. викладача / В.А. Слов; за заг. ред. Н.А. Рудницької. – К. : Прецедент, 2010. – 132 с.

146. Єфремов С. Як люде прав собі добувають / Сергій Єфремов. – [3-е вид.]. – К.: Друкарня товариства «Криниця», б.р. – 24 с.

147. Завальнюк В. Принцип історизму в право- і державознавстві / В. Завальнюк // Право України. – 1998. – № 2. – С. 21 – 23.

148. Загальна теорія держави і права: [навч. посібник] / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 320 с.

149. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейської Спільноти [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343]. – Заголовок з екрану.

150. Задорожня Г. Специфіка державного захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні / Г. Задорожня // Право України. – 2008. – № 1. – С. 28–30.

151. Зайчук О. Середовище права та формування правових систем сучасності / О. Зайчук, Н. Оніщенко // Право України. – 2003. – № 12. – С. 37 – 40.

152. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 27 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 27 – Ст. 282.

153. Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р. № 2887-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 282.

154. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3671-VI (3671-17): станом на 08.07.2011 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам., 2011. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань).

155. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р. № 40. // Відомості Верховної Ради України – 2010. - Ст. 527.

156. Зинатуллин Т. З. Этические основы уголовно–процессуальной деятельности адвоката–защитника: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. / Зинатуллин Тимур Зинурович – Ижевск, 1999. – 134 с.

157. Злобин Н.С. Ценность истины и истинность ценности / Н.С. Злобин // Ценностные аспекты развития науки. – М.: Наука, 1990. – С . 18 – 36.

158. Злотніков Л. Радянська адвокатура в західних областях УРСР // Революційне право, 1940. - № 17/18-С.20-22.

159. Золоті сторінки історії української адвокатури. Спілка адвокатів України: документи і факти, 1990-2006 / авт. й упоряд.: Т.В. Варфоломеева, О.Л. Жуковська. - Київ: Спілка адвокатів України; Академія адвокатури України, 2006. - 291 с.

160. Илевич Ю. Права и обязанности жителей державы в их гражданском самосознанию / Ю. Илевич. – Изд-ние общ-ве М. Качковскаго, 1889. – 68 с.: ил. – (Изд-ния общ-ве им. М.Качковскаго; 4.162)

161. История русской адвокатуры. Адвокатура, общество и государство, 1864 - 1914 гг. Т. 1 / Под ред.: М.Н. Гернет. - М.: Изд. Советов При-сяж. Повер., 1914. 672 с.

162. История русской адвокатуры. Сословная организация адвокатуры, 1864 – 1914 гг. Т. 2 / Под ред.: М.Н. Гернет. – М.: Изд. Советов Присяж. Повер., 1916. – 453 с.

163. Іванцова А.В. Організаційні форми діяльності адвокатури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10 «судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Іванцова А. В. – Х. – 2010. – 20 с.

164. Історія адвокатури України. Ч. 1 / Т. В. Варфоломеева, О. Д. Святоцький, В. С. Кульчицький, З. М. Багринівський, Т. В. Кисельова, М. М. Михеєнко, О. Г. Пушенко, В. А. Чехович; Спілка адвокатів України. - 2-е вид., переробл. і доповн. - К.: СДМ-Студіо, 2002. - 285 с.

165. Історія вчень про право і державу: [хрестоматія для юр. вузів і фак.] / укл. Г. Г. Демиденко. – [2-ге вид., доп. і змін.]. – Харків: Легас, 2002. – 922 с.

166. Історія України та її державності: [навч. посібник для студ. і виклад. вищ. навч. закладів] / [Зінкевич Р. Д. та ін.]; за наук. ред. Л. Є. Дещинського; – Львів: Бескид Біт, 2005. – 367 с.

167. Кагамлик С. Р. Монастирські стряпчі як предтеча української адвокатури / С.Р. Кагамлик // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Все українського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 47-50.

168. Казимирчук В.П. Право и методы его изучения / В.П. Казимирчук. – М.: Юрид. лит., 1965. – 204 с.

169. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія / Ю.Ю. Калиновський. – Х.: Право, 2008. – 288 с.

170. Кан Н. П. Некоторые вопросы адвокатской этики / Н. П. Кан // Вопросы защиты по уголовным делам: сборник статей – Л.: Изд-во ЛГУ, 1967. – С. 157–186.

171. Капто А. С. Профессиональная этика / А. С. Капто. – М. ; Ростов–на–Дону: Изд-во СКАГС, 2006. – 799 с.

172. Карпунов В.М. Теорія держави і права: [посібник для підготовки до державного іспиту] / В.М. Карпунов. – Луганськ: редакційно-видавничий відділ ЛІВС МВС України, 1997. – 161 с.

173. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: методологічні проблеми розвитку та системний аналіз: [монографія] / М.С. Кельман. – Тернопіль: Тернограф, 2007. – 152 с.

174. Кельман М.С. Теорія держави: [навч. посібник] / М.С. Кельман. – Тернопіль: ТзОВ «Поліграфіст», 1997. – 330 с.

175. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права: [монография] / Д. А. Керимов – 6-е изд. – Москва: Изд-во СГУ, 2011. – 520 с.

176. Кіселичник В. П. Міське право Львова (друга половина XIII - початок XX ст.): автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В. П. Кіселичник; Нац. акад. внутр. справ. - К., 2012. - 36 с.

177. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях: [учеб. пособ.] / Е. А. Климов. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 222 с.

178. Климович О.В. Види прав людини: до історії формування уявлень українських мислителів (XI– поч. XX ст.) / О. В. Климович // Права людини в Україні. Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. – Львів: Світ, 1999. – С. 119 – 126. – (Серія 1; Вип. 2)

179. Ключникова Я. А. Правила адвокатской этики в странах СНГ / Я. А. Ключникова. // Мораль и догма юриста. – М.: Эксмо, 2008. – С. 379 – 401.

180. Книш Зеновій. Справа східних торгів у Львові. Збірник III. – Торонто: Друкарня «Київ», «Срібна сурма», 1965. – с. 30

181. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с. (С. 160)

182. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.

183. Когутич І. Суд в Україні. Чи він справедливий ? / Когутич І. / Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 291–296

184. Кодекс поведення адвоката, прийнят Советом Шведской Ассоциации Адвокатов 9.11.1984 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1131867>]. – Заголовок з екрану.

185. Кодекс професійної етики адвоката Росії, прийнят Первым Всероссийским съездом адвокатов 31.01.2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1131940>]. – Заголовок з екрану.

186. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / С. В. Компанейцев С. В. - Київ, 2013. - 20 с.

187. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Компанейцев Сергій Вікторович; Нац. акад. внутр. справ. - К.: [б. и.], 2013. - 228 с.

188. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвоката: поняття, ознаки / С. В. Компанейцев // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – № 3. – С. 301–308.

189. Компанейцев С. В. Деонтологічні стандарти діяльності адвокатів у деяких зарубіжних країнах / С. В. Компанейцев // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2013. – № 1. – С. 16–18.

190. Компанейцев С. В. Загальнотеоретична характеристика деонтологічних принципів діяльності адвокатів в Україні / С. В. Компанейцев // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право. – 2013. – № 21. – Ч. 1. – С. 62–65.

191. Компанейцев С. В. Загальнотеоретична характеристика принципів діяльності адвокатів / С. В. Компанейцев // Митна справа. – 2013. – № 2 (86). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 434–438.

192. Компанейцев С. В. Особистість адвоката: деонтологічний підхід / С. В. Компанейцев // Митна справа. – 2013. – № 1 (83). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 3–6.

193. Компанейцев С. В. Професійний обов'язок як структурний елемент деонтологічних засад діяльності адвоката / С. В. Компанейцев // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 6. – С. 115–118.

194. Компанейцев С. В. Деонтологічний аспект діяльності адвоката / С. В. Компанейцев // Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали I Всеукр. наук.–практ. конф. (м. Одеса, 24–25 лют., 2012 р.). – Одеса : «Фенікс», 2012. – Ч. 1. – С. 388–390.

195. Компанейцев С. В. Деонтологічний підхід до вивчення діяльності адвоката / С. В. Компанейцев // Наука: вчора, сьогодні, завтра: матеріали XVII Межд. науч.–практ. конф. (г. Горловка, 26–27 янв. 2012 г.). – Горловка НВП «Интерсервис», 2012. – Ч. 1. – С. 99–100.

196. Компанейцев С. В. Деонтологічні вимоги до особистості адвоката / С. В. Компанейцев // Головні напрями систематизації та вдосконалення законодавства України : [у 2 т.]: матеріали Міжн. наук.–практ. конф. (м. Київ, 12 жовт. 2012 р.). – К.: Центр правових наукових досліджень, 2012. – Т. 2. – С. 94–96.

197. Компанейцев С. В. Деонтологічні стандарти адвокатської діяльності в Україні / С. В. Компанейцев // Перші зимові юридичні читання : матеріали Міжн. наук.–практ. конф. (м. Кіровоград, 18–19 берез. 2011 р.). – Кіровоград : «Біла смуга», 2011. – С. 17–19.

198. Компанейцев С. В. Поняття «професійний обов'язок адвоката» / С. В. Компанейцев // Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матеріали Міжн. наук.–практ. конф. (м. Харків, 2–3 лют. 2012 р.). – Харків: ГО «Асоціація аспірантів–юристів», 2012. – Т. 1. – С. 17–18.

199. Компанейцев С. В. Порівняльна характеристика прав та обов'язків адвокатів Франції та Федеративної Республіки Німеччина / С. В. Компанейцев // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії майбутнього: матеріали Міжн. наук.–практ. конф. (м. Ужгород, 30 – 31 берез. 2013 р.). – Ужгород: ГО «Правовий світ», 2013. – С. 118–120.

200. Компанейцев С. В. Правова та моральна складові юридичної практичної діяльності адвоката / С. В. Компанейцев // Стратегічні напрямки розвитку правової системи України: матеріали Всеукр. наук.–практ. конф. (м. Львів, 28 січ. 2012 р.). – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. – Ч. 1. – С. 16–17.

201. Компанейцев С. В. Принципи адвокатської діяльності: нормативний аспект / С. В. Компанейцев // Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: матеріали Міжн. наук.–практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 24 лют. 2013 р.). – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2013. – С. 118–120.

202. Кони А.Ф. Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. Воспоминания / А.Ф. Кони. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 888 с.

203. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе: вступительная лекция в чтения по уголовному судопроизводству в Императорском Александровском лицее / А. Ф. Кони. // Журнал Министерства юстиции . – 1902. – № 1. Январь. – С. 1 – 44.

204. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України»: Текст відповідає офіц. – К.: Школа, 2006. – 65 с.;

205. Копиленко О.Л. Держава і право України 1917 – 1920 рр.: [навч. посібник] / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

206. Косенко М. С. Досвід зарубіжних країн щодо організаційно-правових засад діяльності дисциплінарних органів адвокатури / М. С. Косенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2 (21). – С. 151–158.

207. Косенко М.С. Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури: Автореф. дис. канд юрид. наук: 12.00.10 / Академія адвокатури України. – К., 2014. – 19 с.(С. 6)

208. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / І. А. Тимченко. Слово про колегу, товариша. Відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 43–44).

209. Костицький М.В. Методологія пізнання української історико-правової дійсності / М.В. Костицький // Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наук. пр. / відп. ред. Н.В. Кушакова-Костицька. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 85 – 89.

210. Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / І.А. Тимченко. Слово про колегу, товариша. Відп. ред. Н. Кушакова-Костицька. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 43–44

211. Крестовская Н.Н. История политических и правовых учений: [курс лекций] / Н.Н. Крестовская, А. Ф. Цвиркун. – Харьков: Одиссей, 2002. – 448 с.

212. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

213. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88.

214. Кротевич К. Суд на Україні і його завдання в сучасний момент: (Доклад на нараді правників України 17.12.1917 р.) / К. Кротевич. – Кременчук, 1918. – 11 с.

215. Крупник Л.О. Адвокати у судових процесах над українськими дисидентами у 50-х – 80-х роках ХХ століття (на прикладі постаті Миколи Горбалья)/ Л.О. Крупник // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. - 2013. - С. 122-128.

216. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посібник / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 192 с.

217. Крылова Н. Е. Уголовное право и биоэтика (уголовно-правовые проблемы применения современных биомедицинских технологий): дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Крылова Наталья Евгеньевна. - Москва, 2006. – 410с. (22 с.)

218. Кудін С. В. Правовий статус адвоката за історичними пам'ятками України XVI ст. / С.В. Кудін // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2013. – С. 38-42.

219. Кузнецов В. В. Деонтология как отрасль знаний о долге и должном в профессиональном поведении / В. В. Кузнецов // Научный вестник Омской высшей школы милиции МВД России. – 2002. – № 2. – С. 45 – 47.

220. Кульчицький В. інші. Українська юриспруденція в персоналіях / В.С. Кульчицький, О.А. Вівчаренко, І.Й. Бойко. - Івано-Франківськ, 1995. - 38с.

221. Кульчицький В.С. Кодифікація права на Україні у XVIII ст. / В.С. Кульчицький. – Львів: вид-во Львівського ун-ту, 1958. – 30 с.

222. Кучеревський П.В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.09

кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Кучеревський П. В. - Київ, 2011. - 18 с. (С. 8-9)

223. Лаптеакру В.Д. Адвокат в кассационном и надзорном производстве по уголовным делам / В.Д. Лаптеакру, Е.Г. Мартынчик. – Кишинев. – 1994. – 320 с.

224. Лашенко Р. Лекції історії українського права. Ч. 1: Княжа доба / Р. Лашенко. – Прага: Наклад укр. ун-ту, 1923. – 146 с.

225. Левківський Б.К. Юридична етика та деонтологія: навчально-методичний посібник / Б.К. Левківський. – К.: СПД Осипюк В. Д., 2009. – 126 с.

226. Леони Б. Свобода и закон / Б. Леони; пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 308 с.

227. Лепеха Т.В. Українознавство: [навч. посібник] / Т.В. Лепеха. – К.: Просвіта, 2005. – 376 с.

228. Либанова С. Э. Взаимодействие кодексов профессиональной этики и кодексов действующего законодательства: на примере Кодекса адвокатской этики и Федерального закона “Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации” / С. Э. Либанова. //Кодификация законодательства. – Н. Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2009. – С. 684 – 695.

229. Литвин В. М. Історія України: [підручник] / В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2006. – 728 с.

230. Лициняк В. Українські адвокатські апліканти в Галичині // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові. – Львів: СУА, 1934. – С. 109-114.

231. Лівшиць Г. Про відмінні ознаки каригідности та кваліфікацію роботи підпільної адвокатури // Червоне Право, 1929. – Ч. 18. - С. 798-803.

232. Лісна І.С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.) / І.С. Лісна. – Тернопіль, 2001. – 81 с.

233. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: історико-правовий підхід / С. Логінова // Право України. – 2001. - № 3 . – С. 111.

234. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.10 / Логінова Світлана Миколаївна – К., 2002 – 183 с.

235. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность / Е. А. Лукашева ; Отв. ред. В. М. Чхиквадзе – М. : Наука, 1986. – 264 с.

236. Ляпидевский Н.П. Статистические сведения об отношении численности адвокатов и стряпчих к количеству народонаселения в государствах Западной Европы //

237. Мазуренко М.А. Судебные речи российских адвокатов по уголовным делам и их правовые публикации как феномен общественного правосознания и юридической мысли в пореформенной России (2-я пол. XIX – нач. XX вв.). Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / М. А. Мазуренко. – Россия, Краснодар, 2012 – 31 с.

238. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: [монография] / С.И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.

239. Малахов В. П. Многообразие методологий современной теории государства и права / В. П. Малахов // История государства и права. – 2010. – № 6. – С. 2 – 17.

240. Малахов В. П. Многообразие методологий современной теории государства и права: историческая методология / В. П. Малахов // История государства и права. – 2009. – № 20. – С. 46 – 48.

241. Малахов В. П. Многообразие методологий современной теории государства и права: системная методология / В. П. Малахов // История государства и права. – 2009. – № 19. – С. 43 – 45.

242. Малахов В.А. Цивілізаційні виміри моральності і зміна парадигми (монографія) / В.А. Малахов, Є.І. Мулярчук, В.Д. Жулан,

М.Ю. Савельєва. – Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво „Наукова думка» НАН України, 2007. – 159 с.

243. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Л.: Світ, 1995. – 246 с.

244. Маляренко В. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України / В. Маляренко – К., Юрінком Інтер. – 2004. – 265 с.

245. Маркова А. К. Психологія професіоналізму. / А. К. Маркова – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.

246. Мельниченко Р. Г. О проблеме смешения правовых и моральных норм в кодексе профессиональной этики адвоката / Р. Г. Мельниченко. // Закон. – 2012. – № 9. – С. 147 – 151.

247. Мельниченко Р. Г. О смешении морали и права в адвокатуре / Р. Г. Мельниченко. // Адвокатская практика. – 2012. – № 5. – С. 35 – 38.

248. Меморандум «Про концептуальні положення щодо реформування законодавства про адвокатуру // Юридическая практика. – 2008. – № 20. – С.12– 14.

249. Михеєнко М., Шибіко В. Шляхи становлення української адвокатури // Право України. – 1993. – № 4. – С. 92.

250. Музиченко П.П. Історія держави і права України / П.П. Музиченко. – К.: Знання, 2000. – 662 с.

251. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М.: Юрид. лит., 1991. – 160 с.

252. Назаренко Г.В. Теория государства и права: [учебн. пособие] / Г.В. Назаренко. – М.: Познавательная книга плюс, 1999. – 176 с.

253. Никифорак М. В. Адвокатура на Буковині в період її перебування у складі Австрії / М.В. Никифорак // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Все українського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2013. –С. 78-82.

254. Никифорак М.В. Адвокатура на Буковині в період її входження до Австрії // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 14. Правознавство. – Чернівці, 1997. – С. 70–76.

255. Ніколайчик О. Юрист у політиці: професійна деформація та результат / Юридична Газета. – 2008. – № 20. – С. 1 – 5.

256. Обрізан Н.М. Захисник, як суб'єкт доказування в кримінальному процесі: дис. канд. юр. наук: 12.00.09. / Обрізан Н. М. – К., 2008. – 208 с.

257. Окиншевич Л. Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства / Л. Окиншевич. – Мюнхен: УВУ, 1954 – 55 с.

258. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

259. Осадчук К. І. Реформа адвокатуры 1864 года в отечественной историографии / Е.И. Осадчук // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. – 2013. - № 3 (24). – С. 239-242. (С. 239)

260. Осауленко О. І. Юридична деонтологія: [навч. посіб.] / О. І. Осауленко. – К. : Істина, 2008. – 224 с.

261. Очерк истории этики / Под. ред. Б. А. Чагина и др. – М.: Мысль, 1969. – 430 с.

262. П'ятницька–Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник / І.С. П'ятницька–Позднякова. – К., 2003. – 116 с.

263. Падох Я. Суди й судовий процес старої України: Нарис історії / Я. Падох; післяслово П.Т. Цюцюра. – Нью Йорк, 1990. – 128 с. – (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 209. Історико-філософська секція: Правнична комісія. 4.5).

264. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782) / А.Й. Пашук. - Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. - 177 с.

265. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : дис. кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Пашук Тарас Ігорович – Л., 2006. – 210 с.

266. Петрів М. Сторінки історії адвокатури України: Союз Українських Адвокатів у Львові 1923-1940рр. // Адвокат, Київ. – 2002. – № 4/5. – С. 98-106.

267. Петрова Л.В. Нариси з філософії права: [навч. посібник] / Л.В. Петрова. – Харків: Національна юрид. академія України, 1995. – 260 с.

268. Пилипенко Ю. С. Кодекс професійної етики адвоката : научно–практичний коментарій / Ю. С. Пилипенко – М. : Інформ–Право, 2012. – 526 с.

269. Погребняк С. П. Про реалізацію в праві різних аспектів справедливості / С. П. Погребняк // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16 – 17 вересня 2005 р.). – Львів: Край, 2006. – 320 с.

270. Подольський Б. Тези про реорганізацію адвокатури // Червоне Право, 1928. - Ч.1. - С. 1-7

271. Політико-правова система України / В.В. Болгов; – Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу. – К.: Українська академія, 2004. – Вип. 2. – 304 с.

272. Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність: [монографія] / М.І. Панов (кер. авт. кол.); Л. М. Герасіна (наук. ред.), В.Д. Воднік та ін.; за заг. ред. М.І. Панова, Л.М. Герасіної. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 384 с.

273. Положение об адвокатуре УРСР // Друга сесія Верховної Ради УРСР 10 скликання. – К.: Політвидав України, 1981. – С. 140–142.

274. Положення про адвокатуру: Постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 2 жовтня 1922 року // ЗУУРСР. – 1922. – М.43. – Ст. 63.

275. Полянский Н. Н. Правда и ложь в уголовной защите / Н. Н. Полянский – М.: Правовая защита, 1927. – 93 с.

276. Почечуева О. С. Этика адвокатской профессии / О. С. Почечуева. // Адвокат. – 2008. – № 11. – С. 28 – 32.

277. Почтовий М.М. Про співвідношення понять «правової свідомості» та «правової культури» / М.М.Почтовий // Юридична Україна. – 2009. – № 11–12. – С. 17–20.

278. Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1997. – 548 с.

279. Правила адвокатської етики, затвердженні Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року. – Електронний ресурс. Режим доступу: [<http://vkdkka.org/pravil-advokatskoji-etiki>]

280. Правила адвокатської етики: Затвердженні протоколом № 6/VI Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 01 жовтня 1999 року // Юридичний вісник України. – 1999. - № 46.

281. Правила надлежащего профессионального поведения для адвокатов. Приняты коллегией адвокатов Финляндии 9 июня 1972 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://www.lawclinic.ru/library.phtml?m=1&p=32>].

282. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: Колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стівба / Відп. ред. В.С. Бігун. - К., 2009. – 316 с.

283. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В.Малишев, С.П. Погребняк, С. П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стівба / (Відп. ред. В

С. Бігун). – К., 2009. – 316 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).

284. Рабінович П. М. Сутність праворозуміння / П. М. Рабінович // Право України. – 2007. – № 9. – С. 3–7.

285. Рабінович П.М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович; редкол. П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Львів: Астрон, 2002. – 192 с. – (Серія 1: Дослідження та реферати; Вип. 4)

286. Рабінович П.М. Методологія правознавства: проблеми плюралізації / П.М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 3. – С. 81 – 87.

287. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович. – К.: Атіка, 1994. – 236 с.

288. Рабінович П.М. Особливості тлумачення норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / П. М. Рабінович, С. Є. Федик; редкол. П. М. Рабінович (гол. ред.) та ін. – Львів: Астрон, 2004. – 124 с. – (Серія 1: Дослідження та реферати; Вип. 5).

289. Рабінович П.М. Права людини: концептуальні засади / П. М. Рабінович // Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні. Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. – К.: Ін Юре, 1998. – С. 9–19.

290. Ревина И. В. Категория “долга” и проблема профессионально-нравственной деформации личности адвоката / И. В. Ревина. // Юрист. – 2012. – № 23. – С. 43 – 46.

291. Ревина, И. В. Нравственные основы поведения адвоката во взаимоотношениях с подзащитным и следователем / И. В. Ревина. // Адвокатура; Государство; Общество. – М.: Новый учебник, 2006. – С. 65 – 74.

292. Резник Г.М. Закон об адвокатуре как жертва конфликта интересов // Российская юстиция. – 1998. – №3. – С. 32 – 44.

293. Рішення Суду ЄС Gebhard v Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano у справі 55/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?pro=363146>. – Заголовок з екрану.

294. Рішення Суду ЄС Vlassopoulou v Ministerium für Justiz, Bundes- u. Europaangelegenheiten Baden-Württemberg у справі 340/89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?pro=363146>]. – Заголовок з екрану.

295. Рішення Суду ЄС проти Німеччини у справі 427/85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=427/85&td=ALL>]. – Заголовок з екрану.

296. Рішення Суду ЄС проти Франції у справі 294/89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=294/89&td=ALL>]. – Заголовок з екрану.

297. Роговенко Д.С. Законодавчі засади діяльності української адвокатури у 70-х – 80-х рр. XX ст./ Д.С. Роговенко // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.2013. С. 128-132.

298. Романюк М. Реорганізація адвокатури // Червоне Право, 1927. – Ч. 19. - С. 873-876;

299. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку XX ст. / Ростислав Романюк; – Льв. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 213 с.

300. Самородкина М. В. В результате реформы соблюдение адвокатской этики должно стать обязательным для всех юристов / М. В. Самородкина // Адвокат. – 2011. – № 8. – С. 5 – 14.

301. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. В. Самохвалов. – Київ, 2008. – 31 с.

302. Сафулько С. Українська адвокатура: в очікуванні вчорашнього дня / С. Сафулько / Право України. – 2010. – № 3. – С. 134

303. Святоцька В. О. Адвокатура в Україні за магдебурзьким правом // Право України. – 2006. – № 7. – С. 125 – 126.

304. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. к.ю.н. / В.О. Святоцька; Львівський національний університет імені Івана Франка. - Л. - 2010. - 16 с.

305. Святоцька В.О. Історичні аспекти становлення інституту адвокатури в Україні / В. Святоцька // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XVI регіональної науково-практичної конференції. 8-9 лютого 2010 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – 83-85.С. 83-84

306. Святоцький О.Д. Адвокатура: історія і сучасність / О.Д. Святоцький, В.В. Медведчук. – К.: Видавництво «Ін Юре», 1997. – 320 с.

307. Святоцький О.Д., Михаєнко М.М. Адвокатура України: навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закладів. і фак. – К.: Ін Юре. – 1997. – 224 с.

308. Святоцький О.Д., Михеєнко М. Адвокатура України: Навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закладів і фак.-К.: Ін Юре.- 1997. - 224с.

309. Селіванов В.М. Правова реформа і методологія дослідження фундаментальних проблем юридичної науки / В.М. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4 (15). – С. 3 – 17.

310. Семенюк Е. Філософія і розвиток загальнонаукового рівня методології / Е. Семенюк // Філософські пошуки. – Львів – Одеса: Cogito – Центр Європи, 1997. – Вип. 1-2. – С. 32 – 35.

311. Семенюк И. Я. Институт адвокатуры как сфера сочетание личной и институциональной нравственности (философско-правовые аспекты) / Иван Ярославович Семенюк // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России, № 24. - Нижний Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2013. – с. 253-256.

312. Семенюк І. Я. Здійснення правосуддя в політичних судових процесах (філософсько-правові аспекти проблематики на прикладі судових процесів у Східній Галичині 1930-х рр.) / В.С. Бігун, І.Я. Семенюк / Держава і право. – 2012. – Вип. 54. – С. 95– 101.

313. Семенюк І. Я. Професійні дилеми, принципи та цінності в адвокатській діяльності / Иван Ярославович Семенюк // Часопис Київського університету права. – Київ: Київський університет права, 2012. – Вип. 2012/2. – с. 66-69.

314. Семенюк І. Я. Роль інституту адвокатури в здійсненні ідеї права: окремі історичні та теоретичні аспекти / Иван Ярославович Семенюк // Університетські наукові записки. Хмельницьк: Хмельницький університет управління і права. - 2011. – № 4/2011. с. 338-341.

315. Семенюк І. Я. Судова промова адвоката як відображення правосвідомості та правових цінностей (на прикладі судових процесів у 1930-х рр. у Східній Галичині) / Иван Ярославович Семенюк // Часопис Київського університету права. – Київ: Київський університет права, 2012. – Вип. 2012/3. – с. 83-86.

316. Семенюк І. Я. Філософсько-правові аспекти діяльності адвокатури на прикладі політичних процесів у Галичині 1930-х років / Иван Ярославович Семенюк // Держава і право. – Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2011. – Вип. 52. – с. 42-48.

317. Сергеев В. И. Адвокатская этика – основа основ адвокатской профессии / В. И. Сергеев, С. А. Коробейник. // Адвокатская практика. – 2002. – № 4. – С. 31 – 39.

318. Синеокий, О. В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології [Електронний ресурс]: навчально-методичний посібник / О. В. Синеокин. - Запоріжжя: ЗНУ, 2007. - 108 с.

319. Синюков В. Н. Проблемы обновления методологии юридической науки / В. Н. Синюков, Т. В. Синюкова // Российский юридический журнал – 2009. – № 8 – С. 22 – 41.

320. Сітс Е. Традиції pro bono в юридичній професії [Електронний ресурс] / Е. Сітс. – Режим доступу: [http://juryst.com/publ/statti/trudovi_vidnosini/tradiciji_pro_bono_v_juridichnij_profesiji/30-1-0-405];

321. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: [підруч.] / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2008. – 400 с.

322. Скальський В. В. Діяльність адвокатів в період Центральної Ради / В.В. Скальський // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2013. С. 89-93.

323. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О.В. Скрипнюк. – К.: Логос, 2006. – 368 с.

324. Сливка С.С. Інформаційна культура юриста: [монограф.]. – Івано–Франківськ: Львівський інститут внутрішніх справ, 1996. – 155 с.

325. Сливка С.С. Організація самозахисту прав і свобод людини: професійний обов'язок юриста // Правовий статус особи: стан, проблеми, перспективи: 36. наук, праць / За редакцією М. Головка, Н. Морзе, П. Біленчука. – К.: АПСВ, 1998 (частина I) . – С. 124 – 126.

326. Сливка С.С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юр. наук: 12.00.12. «філософія права» / Сливка С. С. – Харків, 2002. – 32 с.

327. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Знання, 1993. – 192 с.

328. Старосольський В. Держава і політичне право: [курс лекцій, що викладається студентам Економічного кооперативного відділу Української господарської академії в Чесько-Словацькій Республіці на 2-му семестрі 1922/23 акад. р.] / В. Старосольський. – Подєбради: видавниче товариство при Українській господарській академії, 1923. – 599 с.

329. Старосольський В. Шляхами предків / Записки Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка. Том 210: історично-філософська секція. Володимир Старосольський 1878 – 1942. Редактор: Уляна Старосольська. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – 411с.

330. Старосольський В.Ю. До питання про форми держави / В. Старосольський. – Львів, 1925. – 25 с.

331. Старосольський В.Ю. Методологічні проблеми в науці про державу / В. Старосольський. – Прага, 1925. – 36 с.

332. Старосольський В.Ю. Про цінність права // Життя і право. Львівський правничий часопис. Вип. 2 / Львівський інститут внутрішніх справ. – Львів, 2004. – С. 33 – 38.

333. Стецовский Ю. И. Профессиональный долг адвоката и его статус / Ю. И. Стецовский, Г. Б. Мирзоев. – М. : Юнити–Дана, 2003. – 159 с.

334. Стецовский Ю.И. Исторический очерк формирования адвокатуры в России. / Ю.И. Стецовский – Российская академия адвокатуры им. Ф. М. Плевако. – М. – 2001. – 348 с.

335. Стовба О. В. Правовая ситуация как исток бытия права / А. В. Стовба. – Харьков, 2006. – 176 с.

336. Стовба О.В. Буття права у правовій ситуації як онтологічна засада верховенства права / О. В. Стовба // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1-2. – С. 24 – 31.

337. Судебные уставы 20 ноября 1864 года // Электронний ресурс. – Режим доступу: <http://mirknig.com/knigi/history/1181437969-sudebnye-ustavy-20-noyabrya-1864-goda.html>

338. Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. присвячена 200-річчю крайового суду Буковини (Чернівці, 26–28 травня 2004 року). – Чернівці: Рута, 2004. – 337 с.

339. Сущенко В. М. Професійна відповідальність юриста: деонтологічні та правові проблеми // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – С. 4–6.

340. Таварткіладзе Н. М. Етичні основи діяльності адвоката – захисника: дис. канд. юр. наук: 12.00.10 / Таварткіладзе Н. М. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2003. – 191 с.

341. Тарасишина О.М. Справедливість і толерантність у сучасному праві України: дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / Тарасишина О. М. – Одеса, 2008. – 195 с.

342. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы современного правоведения: дис. доктора юрид. наук: 12.00.01 / Тарасов Н. Н. – Екатеринбург, 2002. – 342 с.

343. Тацій В.Я. Історія держави і права України / [В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, В.Д. Гончаренко та ін.]; під. ред. В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин. – К.: Видавничий Дім Ін Юре, 2000. – 646 с. – (Історія держави і права України: у 2 т., Т. 1).

344. Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людина і громадянина: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Тацій Л. В. – Харків, 2008. – 29 с.

345. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред.. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

346. Теорія держави і права: Навч. посіб. / В.М. Субботін, О.В. Філонов, Л.М. Князькова, І.Я. Тодоров. – К.: Знання, 2005. – 327 с.

347. Тищик Б.Й. Становище державності в Україні (1917–1922 рр.) / Б.Й. Тищик, О.А. Вівчаренко, Н.О. Лешкович. – Коломия: Вік, 2000. – 271 с.

348. Тітарчук О. Етика, мораль, моральність: етимологія та співвідношення понять / О. Тітарчук // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філософія. - 2011. - Вип. 9. - С. 175-184. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoafs_2011_9_21.pdf] [С. 183].

349. Трусов В.П. Этнические стереотипы / В. П. Трусов, А. С. Филиппов // Этническая психология (Этнические процессы и образ жизни людей): сб. науч. трудов Ордена Дружбы народов Университета дружбы народов имени Патриса Лумумбы. – 1984. – С. 3–20.

350. Туманов В. Деонтология адвокатской деятельности. / В. Туманов // Российская юстиция. – 2000. – № 10. – С. 60.

351. Україна: минуле, сьогодні, майбутнє [Текст]: Зб. наук. пр. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; ред. П. С. Григорчук [та ін]. – К.: [б.в.], 1999. – 319 с.

352. Українська державність: Особливості розвитку й проблеми еволюції: матеріали методологічного семінару (Луганськ, 11–13.10.1999 р.) / Східноукр. держ. ун-т. – Луганськ, 1999. – 59 с.

353. Усенко І.Б. Перші вітчизняні юридичні товариства і український національний рух // Вісник Академії правових наук України.-Харків, 1996. – № 6. – С. 105-113

354. Усенко І.Б. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941) / І.Б.Усенко, О.М. Мироненко, В.А. Чехович, Л.Ю. Снісаренко, І.В. Музика І. В. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. –220 с.

355. Федотова Т. А. Профессиональный долг адвоката / Т. А. Федотова. // Аграрное и земельное право. – 2008. – № 5. – С. 128 – 131.

356. Фіолевський Д. Сильна і незалежна адвокатура потрібна і людині, і владі / Д. Фіолевський / Адвокат. – 2007. – № 4. – С. 3–7.

357. Футей Б. Становлення правової держави в Україні 1991–2005 рр. / Богдан Футей. – [2-ге вид., доп., доп. і перероб.]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 351 с.

358. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://cau.org.ua/ua/104/>]. – Заголовок з екрану.

359. Хом'як О. Пан (За термінологією В'ячеслава Липинського) / Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Том 210: історично-філософська секція. Володимир Старосольський 1878–1942. Редактор: Уляна Старосольська. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. – 411с.

360. Цвык В. А. Професіоналізм (Соціально-філософський аналіз): дис. доктора філос. наук: 09.00.11 / Цвык Владимир Анатольевич. – М., 2004. – 347 с.

361. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 150. – Справа 1256. – Арк. 39–44.

362. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 371. – Опис – 1. – Справа 45.

363. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 371. – Опис – 1. – Справа 79.

364. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 371. – Опис 1. – Справа 108.

365. Цивільний процесуальний кодекс України від 16 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України – 2004.– № 40–41. – Ст. 492.

366. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус ; Р. Корнута (пер., адапт., прикл. з права України і список термінів). – К.: Реферат, 2004. – 176 с.

367. Цирфа Г. О. Юридична деонтологія : [навч. посіб. для дистанц. навч.] / Г. О. Цирфа – К.: Університет «Україна», 2005. – 210 с.

368. Чайка Р.А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р.А. Чайка. – Харків, 2008. – 32 с.

369. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России, (60 - 80 годы XIX в.): Автореф. дисс. к.ю.н.: 12.00.01 / Академия наук СССР. Институт государства и права. – М., 1988. – 24 с.

370. Черняк Е.Б. Судебная петля: Секретная история политических процессов на Западе / Черняк Е. Б. – М.: Мысль, 1991. – 605, [1] с.

371. Чижевский П. Основи української державності / Павло Чижевський. – Відень: Наша воля, 1921. – 64 с.

372. Чубатий М. До історії адвокатури на Україні // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові. – Львів: СУА, 1934. – С. 30-37.

373. Чумак А. Л. Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки: дис. канд. філософ. наук: 09.00.07 / Чумак А. Л. – К., 2007 – 175 с.

374. Швырёв В.С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы / В.С. Швырев. – М.: Наука, 1988. – 175 с.

375. Шевченко О.О. Історія держави і права України / О.О. Шевченко, В.О. Самохвалов, М.О. Шевченко, В.П. Капелюшний; ред. В. Г. Гончаренко. – К.: Вентурі, 1996. – 288 с.

376. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. – Харків: Консум, 2002. – 296 с.

377. Шелоумов М. А. Профессиональная деятельность адвоката в России во второй половине XIX – начале XX веков: на примере практики присяжного поверенного Н.П. Карабчевского: дис. кандидата юр. наук: 12.00.01 / Шелоумов Михаил Александрович. – М., 2008. – 192 с.

378. Шкарупа В.К. Адвокатура України: Навч. посіб. / В.К. Шкарупа, О.В. Філов, А.М. Титов, Ю.Я. Кінаш; за ред. В.К. Шкарупи. – К.: Знання, 2008. – 398 с. – (Вища світа XXI століття).

379. Шныр Н., Саченко С. Почему адвокат Лазаренко не берет на работу выпускников? [Електронний ресурс] / Н. Шныр, С. Саченко. – Режим доступу: [<http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/7/15/94577.htm>]

380. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: [підручник] / Ф. П. Шульженко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 464 с.
381. Шутенко О. Правосуддя, як засіб реалізації права на судовий захист / Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 96 – 98.
382. Шухевич Степан. Моє життя: спогади / С. Шухевич. – Лондон: Видавництво Української Видавничої Спілки. – 620 с.
383. Щербакова Л. Г. Нравственные основы взаимодействия адвоката с другими участниками правоотношений / Л. Г. Щербакова. // Правовая культура. – 2011. – № 2. – С. 110 – 113.
384. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов – К.: МАУП, 2003. – 3 вид., стереотип. – 48 с.
385. Юшков С.В. (отв. ред.). Памятники русского права. Вып. 1 / Юшков С.В., Зимин А.А., Софронов В.Ю. (отв. ред.). – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 287 с. (С. 32-120)
386. Ющик О. До проблеми розвитку методології права / О. Ющик // Право України. – 2014. – № 1. – с. 40–49 (с.45)
387. Явич Л.С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 287 с.
388. Явич Л.С. Право и общественные отношения. (Основные аспекты содерж. и формы сов. права) / Л.С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1971. – 152 с.
389. Явич Л.С. Сущность права (социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений) / Л.С. Явич. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1985. – 207 с.
390. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень» / Яковюк І. В. – Харків, 2000. – 19 с.
391. Яновская А. Г. Правовые гарантии деятельности адвоката–защитника в уголовном процессе Украины: дис. кандидата юр. наук: 12.00.09 / Яновская А. Г. – К., 1997 – 181 с.